

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

İBRAHİM ENİS
HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Mahmut BİLİCİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Salih Zafer KIZIKLI

ANKARA-2018

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	VII
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1. Klasik Dil Çalışmaları.....	2
2. Arapçanın Klasik Dönemindeki Çalışmalar	2
3. Arapçanın Klasik Dönemindeki Reform Girişimleri	6
3.1. Klasik Döneminde Arap Gramerini Özetleme Çabaları.....	7
3.2. Klasik Dönemde Âmil Nazariyesinin Tenkidi	9
4. Çağdaş Dilbilim Araştırmaları.....	11
4.1. Modern Dönem’de Arap Dili Araştırmaları	12
4.2. Modern Dönem’de Arapça Araştırmaları Ne Zaman ve Neden Başlamıştır?	13
4.3. Modern Dönem Arapça Dilbilim Araştırmalarında Ufuk Açan Dilbilimciler	15
4.4. Arap Dili Hakkında Modern Dönem ile Klasik Dönem Arasındaki Farklar.....	17
BİRİNCİ BÖLÜM.....	22
İBRAHİM ENİS’İN HAYATI VE ESERLERİ.....	22
1. İBRAHİM ENİS’İN HAYATI.....	22
1.1. İbrahim Enis’in Beslendiği Kaynaklar	24
1.1.1. İbrahim Enis’in Doğu Kültürü.....	25

1.1.2. İbrahim Enis'in Batı Kültürü.....	26
1.2. Modern Dilbilimci Olarak İbrahim Enis'in Tabi Olduğu Ekol	27
2. İbrahim Enis'in Eserleri	32
2.1. Kitapları.....	33
1- <i>el-Aşvâtu'l-Luğaviyye</i>	33
2- <i>Delâletu'l-Elfâz</i>	38
3- <i>fî'l-Lehecâti'l-'Arabiyye</i>	39
4- <i>min Esrâri'l-Luğa</i>	46
5- <i>Mûsikâ eş-Şi'r</i>	47
6- <i>el-Luğatu Beyne'l -Kavmiyyeti ve'l-Âlemiyye</i>	48
7- <i>Mustakbelu'l- Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Muşterake</i>	49
2.2. Makale ve Araştırmaları	50
2.3. Diğer Çalışmaları.....	53
2.4. Hakkında Yapılmış Çalışmalar.....	54
İKİNCİ BÖLÜM	56
İBRAHİM ENİS'İN GÖRÜŞLERİ.....	56
2.1. İbrahim Enis'in Çağdaş Dil Araştırmalarındaki Yeri.....	56
2.2. İbrahim Enis'in SesBilim ile İlgili Görüşleri	59
2.2.1. Sesbilgisi ve Sesbilim.....	60
2.2.2. Dilsel Sesbilgisi	61
2.2.3. Dilsel Sesbilim.....	62
2.2.4. Eski Araplarda Sesbilim ve Sesbilgisi.....	63

2.2.5. Modern Sesbilim	65
2.2.6. İbrahim Enis'e Göre Ses ve Dilsel Sesler.....	67
2.2.7. İbrahim Enis'e Göre Sesbilim ve Sesbilgisi	67
2.2.8. İbrahim Enis ve Geleneksel Dilsel Ses.....	68
2.2.9. İbrahim Enis'in Ses Araştırmaları Hakkındaki Görüşleri	69
2.2.10. Konuşma Organları.....	71
2.2.10.1. İbrahim Enis'e Göre Konuşma Aygıtları.....	71
2.2.10.2. İbrahim Enis ve Bazı Dilbilim Terimleri.....	73
2.2.10.3. İbrahim Enis'e Göre Mahrecler	75
2.2.10.4. İbrahim Enis ile Kadim Ulema Arasındaki Mahrec Farkları	76
2.2.10.5. Harflerin Sıfatlarıyla İlgili Kadim Ulemayla Arasındaki Farklar	78
2.3. İbrahim Enis'in Morfoloji İle İlgili Görüşleri	85
2.3.1. İbrahim Enis'in Kıyas ile İlgili Görüşleri.....	88
2.3.2. İbrahim Enis'in İştikâk ile İlgili Görüşleri	92
2.3.3. İbrahim Enis'in İbdâl ile İlgili Görüşleri.....	94
2.3.4. İbrahim Enis'in Naht ile İlgili Görüşleri	96
2.3.5. İbrahim Enis'in İrticâl ile İlgili Görüşleri.....	98
2.3.6. İbrahim Enis'in İktirâd ile İlgili Görüşleri	101
2.4. İbrahim Enis'in Sentaks İLE İlgili Görüşleri	105
2.4.1. Nahiv-Mantık Uyuşmazlığı	106
2.4.1.1. Tekillik-Çoğulluk	107
2.4.1.2. Erillik, Dışılık	109
2.4.1.3. Dil ve Zaman	111
2.4.1.4. Dilsel Olumsuzluk	114

2.4.2. Enis'e Göre, İ'râbın Anlama Etkisi	115
2.4.3. Enis'e Göre Kelimenin Kısımları ve Kısımlandırma Kriterleri	121
2.4.3.1. Kelime Kısımlandırmasının Tespit Kriterleri	122
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	126
İBRAHİM ENİS'E YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER.....	126
3.1. Modern Dilbilim ve Eleştiriler	126
3.2. Art Zaman ve Eş Zaman İle İlgili Tenkitler	128
3.3. İ'râb Hakkındaki Görüşlerine Yapılan Eleştiriler.....	129
3.4. Kur'ân Kıraatleri Deliline Yapılan Eleştiriler.....	132
3.5. Ses Delillerine yapılan ELEŞTİRİLER	133
3.6. Tenvin, Teşniye ve cem' Hakkında Yapılan Eleştiriler	134
3.6.1. Tenvin.....	134
3.6.2. Teşniye	135
3.6.3. Cem'u'l-Muzekkeri's-Sâlim.....	136
SONUÇ	139
KAYNAKÇA.....	142

ÖNSÖZ

Müslümanların ortak dili olan Arapça aynı zamanda Kur'ân'ın da dilidir. Kur'ân'ın yeni Müslüman olan halklar tarafından doğru olarak anlaşılması ve her türlü tehlikeye karşı korunabilmesi, dil, gramer ve dilbilim alanında önemli üslup araştırmalarını gerekli kılmıştır.

İlk etapta, Kur'ân'ın yanlış okunmasının önüne geçmek amacıyla, Arapça kuralları belirlenmiştir. Basra ve Kufe gibi bazı dil ekollerinin ortaya çıkmasıyla birtakım merhalelerden geçen Arapça, araştırmaya dayalı bilimsel bir kimliğe sahip olmuştur. Ancak Arap dil kuralları ve bu kurallar çerçevesinde bitmek tükenmek bilmeyen kişisel teori ve yorumlar yapılmış, bu da ilk dönemden itibaren bazı dilbilimcilerin dikkatini çekmiştir. Zira genel olarak Arapçanın öğretiminde sıkıntılar yaşanmış ve arayış içine girilmiştir. Bazı dilbilimciler tarafından, dilin incelenmesinde, onun anlam ve bağlam yönünün göz ardı edilip, sadece biçimsel yönünü oluşturan kurallar üzerinde gereğinden fazla durulmasının doğru olmadığı ileri sürülmüştür.

İncelendiğinde, öteden beri Arap dili etrafında, kuralcılık ve betimsellik olmak üzere iki temel yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Klasik dönemde, katı kuralcılık yaklaşımını eleştiren ve dil kuralları konusunda dilbilimcileri esnek olmaya çağıran görüş sonuçsuz kalmış, ancak modern dönemde Avrupa'dan etkilenen öğrenciler bunu tekrar gündeme taşımışlardır.

“Modern dönem Arapça araştırmaları” kapsamında Arap nahvini, modern dilbilim yöntemleriyle yeniden ele almak için çeşitli çalışmalar yapılmış ve ilk dönemlerde nahvin yeniden ele alınması gerektiği konusunda yapılan tenkit ve itirazlara yenileri de

eklenmiştir. Eserleri ve öne sürdüğü fikirleri ile dilbilim araştırmalarına katkı sağlayan İbrahim Enis, “modern dilbilimci” akımın Arap dünyasına taşınmasında öncülük edenlerdendir. Türkiye’de pek fazla tanınmaması sebebiyle, kendi literatürümüze ve modern Arapça tarihi müktesebatımıza âcizane bir katkı sunmak istedik.

Tezimizin amacı, Batı’da ortaya çıkan ve hızla gelişen dilbilim çalışmalarını Arap dünyasına ilk taşıyanlardan biri olan İbrahim Enis’in araştırmalarını ve fikirlerini, Türkiye’de tanıtmaktır. Bunun için de, İbrahim Enis’in kitaplarından ve “Kahire Arap Dil Kurumu Dergisi” başta olmak üzere çeşitli yerlerde yayımlanmış kendisine ait konferans ve makalelerinden yararlandık. Ayrıca, İbrahim Enis’in dille ilgili düşüncelerinin paylaşıldığı veya tenkit edildiği eserlerden ve dilbilim ağırlıklı farklı kaynaklardan istifade ettik.

İbrahim Enis Hayatı, Eserleri ve Görüşleri isimli bu çalışmamızda, İbrahim Enis hakkında genel bilgiler verdikten sonra onun Arapçayla ilgili araştırmalarını, fikirlerini ve kendisine yöneltilen bazı eleştirileri ele alacağız.

Çalışmam boyunca, engin bilgi ve görüşleriyle desteklerini esirgemeyen sayın Prof. Dr. Salih Zafer Kızıklı hocama şükranlarımı sunarım. Ders döneminde bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Doç. Dr. Ömer Acar, Doç. Dr. Yaşar Daşkıran ve üzerimde emekleri bulunan isimlerini anamadığım tüm hocalarıma da teşekkür ederim.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada, aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

Sesliler

â	:	آ - ی	a-e	: َ
î	:	ي	i-l	: ِ
û	:	ؤ	u	: ُ

Sessizler

°	:	ء	d	:	ض
b	:	ب	t	:	ط
t	:	ت	z	:	ظ
s	:	ث	°	:	ع
c	:	ج	ğ	:	غ
h	:	ح	f	:	ف
h	:	خ	k	:	ق
d	:	د	k	:	ك
z	:	ذ	l	:	ل
r	:	ر	m	:	م
z	:	ز	n	:	ن
s	:	س	h	:	ه
ş	:	ش	v	:	و
ş	:	ص	y	:	ي

KISALTMALAR DİZİNİ

agd.	Adı geçen dergi
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agmd.	Adı geçen madde
bk.	Bakınız
b.	İbn
C	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
H	Hicri
MÖ	Milattan önce
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
S	Sayı
tah.	Tahkik eden
ter.	Tercüme eden
thz.	Tarihsiz
öl.	Ölüm tarihi
Üniv.	Üniversitesi
vb.	Ve benzerleri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmamızın temelinde, dilbilim ve bu konuda Arap dünyasında modern dilbilim alanında bazı ilklerin altına imza atan İbrahim Enis'in çalışmaları söz konusu olduğundan, dil ve dilbilimle ilgili kısa bir girişle başlamak uygun olacaktır.

İnsanı diğer canlılardan ayıran dil ile ilgili yapılan tarifler, tarifi yapan bilim dalına göre değişmektedir.¹ Çağdaş dilbilim araştırmaları ışığında bir tanımlama yapmak gerekirse, dili şu şekilde tarif edebiliriz: "*Dil; bir topluluk içinde doğal olarak gelişen, zaman içinde de değişen göstergeler dizgesidir.*"²

Dilbilim, daha kapsamlı olarak şu şekilde tanımlanmıştır: "*Kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri, yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişimleri vb. açıdan inceleyen bilimdir.*"³ Dil hakkında yapılan tanımlarda dilin birçok özelliğinden söz edilse de söz konusu olan bu özellikler, temelde dilin çift eklemliliğini oluşturan "anlam" ve "ses" boyutuna dayanmaktadır.⁴

¹ Nurettin Demir ve Emine Yılmaz, *Türkçe Ses Bilgisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay. , 2011, s.7.

² Emel Huber, *Dilbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay. , 2008, s.45.

³ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, 2. baskı 2007 İstanbul, s.73.

⁴ Dil olgusu, anlam ve biçim öğelerinden oluşan dizgesel bir niteliğe sahiptir. Bu dizgesel yapıyı oluşturan anlam ve biçim öğeleri dilin öz niteliği sayılmakla birlikte dile ait bütün değerler bu öğeler kapsamında değerlendirilmektedir. İnsan bildirişmesinde asıl işlevi taşıyan ve dizgeyi oluşturan "anlam" ve "biçim" kavramları, dilbiliminde dilin çift eklemliliği olarak gösterilmektedir. Martinet, dilin çift eklemli oluşuyla ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir: "İnsan dilinin eklemliliği, aktarılabilecek her deneyim olgusunun, başkalarına bildirilmek istenen her gereksinimin her biri sesli bir biçim ve bir anlamla yüklü bir birimler dizilişi olarak çözümlenmesini sağlayan eklemliliklerdir." bk. Amire Martinet, çev. Berke Vardar, *İşlevsel Genel Dilbilimi*, Multilingual Yabancı Dil Yay. , İstanbul 2001, s.21.

1. KLASİK DİL ÇALIŞMALARI

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan “dil alanıyla” ilgili çalışma ve kazanımlar, hem Doğu’da hem de Batı’da asırlar öncesine dayanan sağlam köklere sahiptir. Öneminden dolayı, tarihin ilk dönemlerinden itibaren araştırma konusu olmuş “dilin yapısı ve kullanımı” üzerine birçok araştırma yapılmıştır.

Dile ait ilk araştırmalar, kutsal metinleri korumak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda ilk dil çalışmaları, Hintliler tarafından Sanskritçe olan kutsal metinlerini korumak gayesiyle başlamıştır. Süryaniler, Hristiyanlığı kabul edince, *Kitab-ı Mukaddes*’i kendi dillerine nakletmişler, lahin ve yanlışlardan korumak için de harflere, gramerin ilk adımları diyebileceğimiz, hareke koymak suretiyle oluşabilecek yanlışların önüne geçmeye çalışmışlardır⁵. Araplarda ise dile ilgili ilk çalışmalar, Kur’ân-ı Kerîm’in hatalı okunmasıyla oluşacak yanlış anlaşılmanın önüne geçmek amacıyla yapılmıştır.⁶

2. ARAPÇANIN KLASİK DÖNEMİNDEKİ ÇALIŞMALAR

Müslüman bilginler, çeşitli maksatlarla -başta dînî amaçlar olmak üzere- dil incelemelerine büyük ilgi göstermişlerdir. Bu alakanın bir meyvesi olarak da arkalarında,

⁵ Ebû ‘Amr ‘Oşmân b.Sa‘îd ed-Dânî, *el-Muḥkem fî Naḳti’l-Meşâhif*, nşr. ‘İzzet Ḥasen, Dâru’l-Fikri’l-Mu‘âşır, Dimaşk, 1997, s.29. ; Abdulazîz b.‘Abdullah b.Bâz vd. , *Kitâbü’l-Muḥşaf, Mecelletu’l-Buḥûsi’l-İslâmiyye*, S 6, Riyâd 1402, s.21.

⁶ Mâzin el-Mubarek, *en-Naḥvu’l-‘Arabî el-‘İlletu’n-Naḥviyye: Neş’etuha ve Taṭavvuruha*, Beyrut, 1981, s.39.

yüzlerce ciltlik muazzam dilbilgisi mirası bırakmışlardır. Onlar, bir yandan Arap dilinin söz varlığını toplama, bunları sınıflandırma ve yorumlamaya yönelik gayretleriyle bir yandan da kelime yapıları ve bunların cümle sistemi içindeki fonksiyonunu araştırmalarıyla dilbilim tarihinde yüksek bir seviyeye çıkmışlardır. İslam bilginleri, çeşitli fikir ve eserleriyle dilbilim araştırmalarına yeni ufuklar kazandırmışlardır⁷.

Şüphesiz ilimlerin ortaya çıkması birdenbire oluşan bir şey değildir. Aksine, ilimler yavaş yavaş ortaya çıkar ve bilahare gelişerek mükemmel bir çizgiye doğru ilerlemelerini sürdürür. Tarihte birçok ilmin ne zaman ve ilk defa kim veya kimler tarafından ortaya konduğu kesin olarak bilinmemektedir. Arapça nahiv ilmi de bu gerçeğin dışında değildir. Zira nahvin ortaya çıkışı ve bu ilmin tartışmasız en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Sîbeveyh'in (öl.180/796) *el-Kitâb* isimli eserine kadar nasıl geliştiği ve hangi aşamalardan geçerek bu eserdeki çizgisine ulaştığı, henüz kesin hatlarıyla tespit edilebilmiş değildir.

Arapça, yazıya geçmeden önce hutbelerde, nutuklarda istiâreleriyle, teşbihleriyle oluşmuş ve bu dilin temeli atılmıştır. Bu dilin geçmişi, tarihin bilinmeyen karanlıkları içinde uzanır gider. Tarihe şöyle bir göz atıldığında, her açıdan mükemmel bir dil olarak ortaya çıktığı görülür. İlk dönemleri bilinmese de, zamanımıza kadar diriliğini ve tazeliğini korumuştur.⁸

⁷ Yakup Civelek, *VII.-XI. Asır İslam Dünyası'nda Dil Olgusuna Yaklaşımlar ve Batılı Dilbilimcilerle Mukayesesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'ân ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2001, s.201.

⁸ Mahmûd Es'âd Seydişehrî, '*Lisân-ı Arap*', *Târîh-i Dîn-i İslâm*, Dersaadet, Hayriye Matbaası, 1327-1329, I/241-259. Sadeleştiren: Prof. Dr. Salih Zafer Kızıklı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Ana bilim Dalı Başkanı.

Dil ve gramer araştırmalarının eski devirlerden başlayarak önemli gelişmeler gösterdiği, çok kabiliyetli, seçkin gramer ve dilbilimcilerin yetiştiği tarihî kaynaklarda belirtilmektedir. Arap dilbilimcileri de bir taraftan sesbilim, sözlük bilim, metin açıklamaları ve haşiyeleri, diğer taraftan da cümle ve cümle türlerini konu alan nahiv dalında yoğunlaşmış ve önemli eserler vermişlerdir.⁹ VIII. yüzyılda Basra ekolünün en önemli dilcilerinden olan Sîbeveyh *el-Kitâb* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser, günümüzde bile önemini korumuş ve değerini kaybetmemiştir.¹⁰

İslamiyet'ten sonra, filoloji ve gramer konulu araştırmalar çok erken bir dönemde başlamış, başta Kur'ân'ın lafız ve anlamının hatalardan korunması olmak üzere çok çeşitli sebeplerle hızlı bir şekilde gelişmiştir. Kurân-ı Kerîm'in yeni Müslüman olan halklar tarafından doğru olarak anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı korunabilmesi, daha sonraki nesillere aslının ve sâfiyetinin bozulmadan aktarılabilmesi, Klasik Arapçanın kelime hazinesinin derlenerek sınırlarının belirlenmesi ve bu suretle kavranmasının daha da kolay bir hâle gelmesi hedeflenmiştir. Bu niyetle başlayan araştırmalar, zamanla Arap grameri konularının tespit edilmesini dil, gramer ve dilbilim alanında önemli üslup araştırmalarını gerekli ve zorunlu kılmıştır. Arapçaya yönelik dil ve dilbilim araştırmaları, Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesi ve bir kitap hâline getirilmesiyle başlamıştır. Gramer alanındaki araştırmalar, Kur'ân-ı Kerîm yazımının ıslah çalışmalarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bunların yanında, İslamiyet'in hızla yayılması ve bu dini kabul ederek büyüyen İslam dünyasında yaşayan çeşitli ırklara mensup farklı

⁹ Doğan Aksan, *Her yönüyle Dil /Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yay. , 2000, s.19.

¹⁰ Nihad Mazlum Çetin, *Arap; Yazı, Dil, Edebiyat DİA*, 1991, III, 296.

dilleri konuşan topluluklar arasında bu yeni dini öğrenme ihtiyacı, Arapçaya ve onun gramerine yakın ilgi gösterilmesi sonucunu doğurmuştur.

Kur'ân kelimelerinin Ebu'l-Esved (öl.69/688)¹¹ tarafından harekelenmesi faaliyeti, gramere yönelik ilk çalışma olarak değerlendirilmiştir.¹² Ebu'l-Esved'i dilin kurallarını koymaya sevk eden sebepler farklı olduğu gibi, onun ilk olarak nahvin hangi kuralını veya kurallarını koyduğu hususunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebu'l-Esved'in gerçekte hangi konuları ilk olarak ele aldığını tespit etmek, bugün için mümkün görünmemektedir.¹³ Ebu'l-Esved ve öğrencilerinin araştırmaları, dilde yapılan hataların bütünüyle ortadan kalkması için yeterli olmamıştır. Ancak atılan bu adımdan sonra bu konuya ilgi duyan âlimler, imkân ve ilgileri oranında meselelerin ayrıntılarına inerek meseleyi daha ciddi bir şekilde araştırmaya başlamışlardır.

Arapça ve dilbilim ile ilgili araştırmalar, Hicri I. yüzyılın başlarında, önce Basra'da daha sonra da Kûfe'de kendilerine özgü görüşleri, farklı inceleme tarzları, dil konusundaki tartışmaları ve mücadeleleriyle iki farklı filoloji ekolünün doğmasına neden olmuştur. Bunu, daha sonraları da diğer ekoller takip etmiştir.¹⁴

¹¹ Ebu'l-Esved Zâlim b.Amr b.Süfyân b.Cendel ed-Duelî (öl.69/688) Kur'ân-ı Kerîm'e hareke sistemini getiren ve Arap nahvinin ilk esaslarını tesbit eden âlim, şair. bk.Tevfik Rüştü Topuzoğlu, Ebu'l-Esved ed-Duelî, DİA, X, s.312.

¹² Muḥammed Muḥtâr, *Târîhu'l-Haḫḫi'l-'Arabî fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 2. Baskı, 2018. , s.45-48.

'Ali Ebu'l-Mekârim, *Medḫal İlâ Târîhi'n-Naḫvi'l-'Arabî ve Kaḫâyâ ve Nuşûş Naḫviyye*, Dâru'l-Ġarîb, Kahire, 2008, s.61-66.

¹³ Kenan Demirayak, *Abbâsî Devri Edebiyatı*, Aktif Yayınevi, Erzurum, 1998, s.193-194.

¹⁴ Muḥammed Muḥtâr, *age.* , s.63-66.

Basra ve Kûfe ekollerinin hararetli tartışmaları, aynı zamanda Bağdat'ta bulunan Ebû Alî el-Fârisî (öl.377/987) ve İbn Cinnî (öl.392/1001) gibi bilginlerin temsil ettikleri üçüncü ve yeni bir ekolün araştırmalarına uzlaştırıcı bir yön kazandırmıştır.¹⁵ Bu temel üç ekolün yanında Mısır, Endülüs ve başka yerlerde de nahiv araştırmaları yapılmış ve önemli dilbilimciler yetişmiştir.¹⁶

Uzlaştırıcı Bağdat ekolüne bağlı bulunan dilbilimciler ile daha sonraki dönemlerde Mısır, Endülüs ve daha başka bölgelerde oluşan ekollerin dilbilimcileri, daha çok hicri IV. yüzyılın sonlarına kadar yazılan eserleri ve Arap grameri içerikli malzemeleri kaynak almışlardır. Bu kaynaklardaki bilgilere kendi görüşlerini ve izahlarını da ekleyerek birtakım şerhler ya da özetler kaleme almışlardır¹⁷.

3. ARAPÇANIN KLASİK DÖNEMİNDEKİ REFORM GİRİŞİMLERİ

İslam coğrafyasının genişlemesi, Arap olmayan toplumlarla iç içe bir yaşam sürecine girilmesi ve benzeri etkenlerden dolayı Arapçayı bozulmalara karşı korumak gibi amaçlarla Arapçanın kurallarının sistemli bir şekilde yerleştirilmesi için köklü çalışmalar başlamıştır. İslam ilimlerinin ve medeniyetinin gelişmesinde önemli bir paya sahip olduğu düşünülen dil tartışmalarında, zaman zaman orta yol bulunamamış ve gramerdeki metodolojik tartışmalar aşırı boyutlar kazanmıştır. Bu da gramerle ilgili fazla detay içeren

¹⁵ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1968, s.245-287.

¹⁶ Ebu'l-Mekârim, *age.*, s.64.

¹⁷ Nihad Mazlum Çetin, *'Arap; Yazı, Dil, Edebiyat'* DİA, 1991, III, 296.

hacimli eserler ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Dil ve gramere yönelik araştırmalar temelde Kur'ân ve hadisleri daha iyi anlamaya yönelik iken buna ilaveten aynı kaynaklar, daha sonraları bir dil olarak Arapçayı pratik anlamda öğretmek için de kullanılınca ağır ve öğrenimi zor bir hâl almıştır. Gramerin bu kadar zorlaştırılması, yenilikçilik hareketinin doğmasına sebep olmuştur. Gramerle ilgili fazla detay içeren hacimli eserlere bir tepki olarak yapılan çeşitli önerilerin ve araştırmaların hepsine değinmek yerine -araştırma konumuzun dışına taşmamak adına- en önemli iki reform önerisini zikretmek yeterli olacaktır.

3.1. Klasik Döneminde Arap Gramerini zetleme abaları

İlk alışmalar, hacimli nahiv kitaplarının kısaltılması suretiyle daha zl kısa kitapların yazılması şeklinde olmuştur. Bu konuda elimize ulaşan ilk muhtasar/zet gramer kitabı, Basralı Hâlef b. Hyyan el-Ahmer el-Başrî'nin (l. 180/796) *Muaddime fi'n-Nahv* isimli eseridir. Kendisi, kitabının bir sayfaya yakın mukaddimesinde kısaca şunları söylemektedir:

Gramercilerin ve dilbilimcilerin konuları uzattıklarını, illetleri oğalttıklarını ve bunun da Arapçayı öğrenmek isteyenler için yorucu olduğunu fark ettim. Bunun zerine, Arapçayı ğrenmeye yeni başlayanların geniş kitaplara bakmaya ihtiyaç duymayacakları, gramerin temellerini,

edatları ve âmillerini yan yana bulacakları bir kitap yazmaya karar verdim.

Bu kitabı okuyan ve okutan kişinin başka bir şeye ihtiyacı olmayacaktır.¹⁸

Gramere yönelik fazla detay içeren hacimli eserlere ilk tepkiler, Hâlef el-Ahmer, daha sonrasında da Câhiz (öl. 255/869) tarafından gösterilmiştir. Câhiz bu tarz eğitimi pedagojik yönden eleştirmiş, ilk defa öğrenenlere ne kadar ağır gelebileceği ihtimaline karşılık öğrenci ve uzman ayrımı yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁹ Bunun üzerine nahvi öğretmek için daha ilk eserler yazılır yazılmaz kolaylaştırma çalışmaları başlamıştır. Ahmer'in kitabı dışında, Ahfeş'in (öl.215/830) *el-Evşat fi'n-nahv*, Ebû Muhammed el-Yezîdî'nin (öl.202/817) *Muhtaşaru fi'n-nahv* isimli eserleriyle 'Alî b.Hamza el-Kisâî (öl.209/826), Ebû 'Umer Salih b.İshak el-Cermî (öl.225/841), Ahmed b.Yahya Sa'leb (200/815-291/903), Ebû Tâlip el-Mufağdal b. Seleme (öl.390/999), Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed İbn Keysân (öl.320/932), Ebû Bekir Ahmed b.el-Hasen İbn Şukayr (öl.316/928), İbrahim b. Muhammed Niftaveyh (öl.323/935), Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî (öl.337/948), Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nahhâs el-Mısrî (öl.338/948) gibi âlimlerin yazdıkları özet eserleri sayabiliriz.²⁰

Gramer kitaplarının özetlenmesi, bu eserleri anlaşılmaz hale soktuğundan gerçek manada nahvi kolaylaştırmak olarak görülmemiştir. Bu gayretler, gramerin farklı bir

¹⁸ Hâlef b.Hayyân el-Ahmer el-Başrî, tah. 'İzzuddîn et-Tennûhî, *Muqaddime fi'n-Nahvi*, Dimaşk 1961, Millî Kültür ve İrşat Bakanlığı, Geleneği Yaşatma Müdürlüğü Yay. , s.33-34.

Not: Burada, kendisinden bahsedilen Hâlef b.Hayyân el-Ahmer el-Başrî, Kisâî'nin öğrencisi olan Hâlef el-Ahmer ile karıştırılmamalıdır.

¹⁹ Yusuf Doğan, *Arap Gramerinde İlk Yenilikçilik Hareketleri ve Etkileri*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2008, VIII, s. 3.

²⁰ Doğan, *age.*, s. 3.

tarzda tekrar sunulması şeklinde kendisini gösteren metodolojik bir çalışma olarak kabul edilmiştir.

3.2. Klasik Dönemde Âmil Nazariyesinin Tenkidi

Gramerî kolaylaştırma amacıyla yapılan ancak ciddi eleştirilere maruz kalan bir diğer girişim ise, “âmil nazariyesi”ne karşı çıkma şeklinde kendini göstermiştir. “Âmil nazariyesi”ne bağlı olarak i‘râbın zorunluluğuna inanan nahivciler, bazen yaptıkları karmaşık ve ayrıntılı açıklamalar sebebiyle nahvi zorlaştırmakla suçlanmışlardır.²¹ Böyle bir gramer anlayışını tenkit edenlere göre gramerdeki “âmil anlayışı” ve bu yöndeki kısımlandırmalar gramerin felsefe, mantık ve kelam gibi düşünceye dayalı ilimlerden etkilenmesi sonucunda oluşmuştur.

Kuṭrub (öl.206/821-822), Arap gramerinin temellerinden biri kabul edilen “i‘râb ” konusunu eleştirmiş, Arapça cümlelerdeki konumu ne olursa olsun Cem‘u‘l-Muzekkeri’s-Sâlimlerin her durumda “yâ” ile okunması gerektiğini belirtmiştir.²² O, i‘râb alâmetlerinin anlam ile gerekçelendirilerek açıklanmasına karşı çıkmış ve bunların sadece konuşmanın akıcılığını sağlamak amacıyla kullanılan sesler olduğunu belirtmiştir.²³

²¹ Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, Araştırma Yay. , Ankara 2003, s.45.

²² Soner Gündüzöz, *Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları*, Nüsha Şarkiyat Araştırma Dergisi, Kış 2003, yıl 3, s. 8, s.71.

²³ Civelek, *age.* , s.30-38.

Gramerde yenilikçilik hareketini, Endülüs'te İbn Hâzım²⁴ (öl.456/1064) devam ettirmiştir. Zâhirîlik prensiplerine bağlı olan İbn Hâzım, gramerle ilgili fuzûlî tartışmaların vakit kaybına sebep olacağına inanmakta ve tartışmaya girmeden gramer öğrenmenin önemli olduğunu belirtmektedir.²⁵ Daha sonra gelen ve İbn Hâzım'ın izinden giden İbn Mağâ' (öl.592/1196)²⁶ ise “âmil”i tamamen reddetmekle kalmamış, gramerin de yeniden ele alınması gerektiğini savunmuştur. Ancak bununla ilgili ortaya bir alternatif de koyamamıştır.²⁷ Yenilikler yapılması gerektiğini savunan ve bu konuda araştırmalar yapan İbn Ruşd (öl.520/1126) dışında, İbn Cinnî, (öl.392/1002),²⁸ İbn Hâzım,²⁹ İbn Tumert (öl.524/1130)³⁰ ve İbn Mağâ'’nın nahvin yenilenmesine yönelik uğraşları başarısızlıkla sonuçlandığından Basra, Kûfe ve diğer ekollerin kurduğu “amil” nazariyesini temel alan sistem, İslam âleminin ilim ve eğitim sisteminin temelinde yer almaya devam etmiştir. İbn Haldûn (1332-1406) ise, nahvi hem metodolojik hem de pedagojik yönden eleştirmiş, çözüm olarak da dilin bir meleke olduğunun kabul

²⁴ Ebû Muhammed Alî b. Aḥmed b.Saïd b.Hâzım el-Endelüsî el-Ḳurtubî (öl.456/1064) Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi, usulcû, fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair.

²⁵ Şehabettin Ergüven, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hâzım*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s.55.

²⁶ Ebu'l-Abbâs (Ebu'l-Kâsım, Ebû Ca'fer) Aḥmed b.Abdirrahmân b.Muḥammed b.Mağâ' el-Lahmî el-Ḳurtubî (öl.592/1196), Dil âlimi ve Zâhirî fakihî.

²⁷ Doğan, *agd.*, 2008, s. 3.

²⁸ Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (öl.392/1002), *el-Ḥaşâis*, tah. Muḥammed 'Alî en-Neccâr, Kahire, 1986, I, 110-111. ; bk. Mehmet Yavuz, *İbn Cinnî, DİA*, İstanbul 1999, XIX, s.397-398.

²⁹ İbn Hâzım, *el-İḥkâm fî Usûli'l-Aḥkâm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, VII, s.25-26; Şehabettin Ergüven, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hâzım*, s.55.

³⁰ Arif Aytekin, *Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdillâh b.Tûmert el-Berberî es-Sûsî (öl.524/1130): Muvahhidler Devleti'nin kurucusu, dîni ve siyasi lider, DİA*, 1999, XX, s.425.

edilmesini ve bunun için de öncelikle dilin cümle ve kalıplarının ezberlenerek öğretilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

4. ÇAĞDAŞ DİLBİLİM ARAŞTIRMALARI

Batıdaki çağdaş dilbilim araştırmaları, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ciddi telifler eşliğinde gelişip kısa sürede dünyanın hemen her yerinde ilgi ile üzerinde durulan bir bilim hâline gelerek beşerî ilimler arasında yerini almıştır. Modern dilbilim öncülerinden ve kurucularından olan İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) ile yeni bir yaklaşım içine giren dilbilim, ABD’li dilbilimci Noam Chomsky’nin (1928) “Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı” ile dikkatleri üzerine toplamış ve dilbilim araştırmaları büyük bir ivme kazanmıştır.³¹

Çağdaş dilbilimin, tek ve gerçek konusunun “kendi içinde ve kendisi için incelenen” şeklinde tanımlanmasından sonra dil üzerindeki araştırmalar farklı bir anlayışla ele alınmaya başlanmış, XX. yüzyıldan itibaren dilbilim araştırmaları klasik yaklaşımın dışına taşmıştır. Bu yeni süreçte dilbilim, Saussure’nün “kuralcı dilbilgisi” adını verdiği ve “ifadelerin doğru ya da yanlış olarak ele alındığı gramer bağlamı”ndaki incelemeleri ve değer yargılarını bir tarafa bırakarak, doğal dillerin gerçek işleyişini açıklamayı ve betimlemeyi esas almıştır. Modern dilbilim, geleneksel dilbilgisi araştırmalarındaki gibi kurallar üretmek yerine, dilsel olguları gözlemleyerek bir sistem olarak kabul edilen dili

³¹ Selim Tekin, *Temmâm Hassân ve Arap Dilbilim Çalışmalarındaki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Van 2010, s.7.

eş zamanlı boyutta ele almaktadır. Kısaca dilbilim, kural koymaktan çok dil sisteminin işleyişini ve dilsel düzeyleri ortaya koymaya çalışmaktadır.³²

Dünyanın hemen her yerinde, bir bilim dalı hâline gelen çağdaş dilbilim günümüz sanat, kültür ve teknolojisinde de olduğu gibi maalesef daha çok Batılı uzmanların kuramları üzerinden takip edilip Batı dillerinden yapılan çevirilerden beslenmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da modern Arap dilbilimcileri, önceden yapılan Arapça araştırmalarını çağdaş yöntemlerle yeniden ele almaya başlamışlardır. Arapça araştırmalarıyla ilgili genel bir ön bilgi verilmesi, bu çalışmaların hiyerarşik seyrini takip etmek açısından faydalı ve yerinde olacaktır.

4.1. Modern Dönem’de Arap Dili Araştırmaları

Daha ilk zamanlardan beri gerek dilbilimleri gerekse diğer bilimler alanında âlimler, öncekilerin araştırmalarını da esas alarak, mevcut bilimleri geliştirmişler, ihtiyaç halinde yeni bilim dalları oluşturmuşlardır. Câhiliye devri bilgisini de dikkate alarak oluşturulan dilbilimleri zamanla müstakil bilim dallarına dönüşmüş, hatta bilimler arasında yapılan tasnif ve sıralamada dilbilimleri hiçbir zaman ilk sıradaki yerini kaybetmemiş, tam aksine bütün bilimlerin temeli sayılmıştır.³³

Klasik dönemde Arapçanın yenilenmesi, öğretim, sistem ve materyallerinin yeniden dizayn edilmesiyle ilgili olarak Kûtrub, İbn Hâzım, İbn Mađâ³ ve İbn Rüşd gibi âlimlerin reform ve yenilik içerikli görüşleri, yaşadıkları asırda pek fazla ilgi uyandırmamıştır.

³² Zeynel Kıran, *Dilbilim Akımları*, Onur Yayınları, Ankara, 1996, s.44–46.

³³ İsmail Güler, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, İsam Yay. İstanbul, 2015, s. 5-10

Ancak ortaya koymuş oldukları fikir ve iddialar çağdaş dönemle birlikte yeniden gündeme gelmiş ve ciddi bir platform oluşmuştur. İlerleyen bölümlerde değineceğimiz üzere, önceki asırlarda yaşamış olan bazı âlimlerin gramer kuralları ve dil eğitiminin değiştirilmesi ile ilgili görüşleri, İbrahim Enis (1906-1978), Mustafa İbrahim (1888-1962), Şevkî Dayf (1910-2005) ve Mehdî el-Maḥzûmî(1910-1994) gibi çağdaş dilbilimcilerin ilgisini çekmiştir. Bu görüşler, Arap Dil Kurumunu da etkilemiş ve somut çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine de ilk etapta, Arapçayı modern anlamda öğretmeyi amaçlayan kitaplar yazılmıştır.

4.2. Modern Dönem’de Arapça Araştırmaları Ne Zaman ve Neden Başlamıştır?

Arap toplumunun Batı uygarlığıyla ilk teması, aynı zamanda Modern Arap edebiyatının da başlangıcı olarak kabul edilen 1798’de Napolyon’un Mısır’ı işgaliyle başlar. Bunun yanında, Osmanlı Devleti’nin Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın (1805-1848) Avrupa’daki okullarda uygulanan öğretim teknikleriyle eğitim yapan okullar açması da etkili olmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bunun dışında Fransa’ya öğrenci de göndermiştir. Fransa’ya gönderdiği kültür heyetlerinin Batı kültürünü farklı şekillerde ülkelerine taşımaları, Arap dünyası için âdeta bir dönüm noktası olmuştur.³⁴ Bu iletişim ve etkileşim, burslu öğrencilerden sonra gelen kuşağın çeviri faaliyetine hız vermesiyle iyice pekişmiştir.³⁵ Hafız İbrahim’in, (1871-1932) Victor Hugo’nun

³⁴ Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı’nda Öne Çıkan Bazı Temalar*, Dergi Park Akademi s. 35, s.131-144.

³⁵ ‘Azîze Muraydn, *el-Kişşatu ve ’r-Rivâye*, Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, Şam 1980, s.19.

Sefiller'ini, Necîb Haddâd'ın, (1867-1899) Alexander Dumas'ın *Üç Silahşör*'ünü, Farah Antûn'un da (1874-1922) Bernardin St. Pierre'in *Paul ve Wirginie*'sini Arapçaya çevirmesi örnek olarak gösterilebilir. Çeviri sayesinde Batı'yla başlayan temas, çeviriden taklide, taklitten orijinale geçişe yol açmış ve bütün edebî türlerde eserlerin yazılması sonucunu getirmiştir.³⁶

Arap dünyası ile Avrupa arasında, Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle başlayan bu yakınlaşma, sadece edebiyatla sınırlı kalmayıp bütün alanlarda etkisini göstererek birçok alanda “çağdaş” diye ifade edilen bir döneme kapı aralamıştır. Bunun sonucunda, eskiden beri süre gelen -özellikle Arapçayı öğrenme ve kullanmada karşılaşılan- zorluklar yeniden dillendirilmeye başlanmıştır. Bu akımın öncülerinden bazıları, dilin bu şekilde zorlaştırılmasını Arapçanın bir eksikliği olarak görmüştür.³⁷ Bazıları da nahvin alanını daraltıp kısır bir yola soktukları, Arapçanın kurallarını ve inceliklerini yok ettikleri iddiasıyla gramercileri eleştirmişler ve onları, grameri katletmekle suçlamışlardır.³⁸ Gramer eğitimini tenkit edenlerin bir kısmı ise Müslümanların geri kalmasını gramerin zorlaştırılmasına bağlamıştır. Bu ağır eleştirilerin bir uzantısı olarak da, Arapçayı Batı'daki modern usullerle öğretmenin gerekliliği ileri sürülmeye başlanmıştır. Başta, Corci Zeydan (1861-1914) ve Fâris eş-Şidyak (ö. 1305/1887) olmak üzere Hüseyin Yazıcı (1847-1906), Hasen b. Muhammed b. Mahmûd el-‘Attâr (ö. 1250/1834), Ebu's-Senâ Mahmûd b. Muhammed b. Muhammed b. Ömer Kabâdû eş-Şerîf et-Tûnusî (1814-

³⁶ Hüseyin Yazıcı, *Çağdaş Arap Öyküleri*, Kaknüs Yay. İstanbul 1999, s.8.

³⁷ Şevki Dayf, *Teysîru'n-Nahvi't-Ta'limî Kadîmen ve Hedîsen me'a Nehci Tecdîdih*, II. Baskı, Dâru'l-Ma'arif, Kahire 1986, s.3.

³⁸ Mustafa İbrahim, *İhyâu'n-Nahv*, Müessesetu'l-Hindâvi, Kâhire, 2012, s.18.

1871) ve Rifâ‘a Râfi‘ b. Bedevî b. Alî b. Muhammed et-Tahtâvî el-Hüseynî el-Hâşimî (1801-1873) gibi dilbilimciler, Batı’dan yaptıkları tercümelere de etkilenecek yeni terimler kullanmışlar ve kaynak eserleri gözden geçirip düzenlemişlerdir. Bunun yanında aralarında tartışmalara girişerek Arapçanın yaşadığı olumsuzluğu ortadan kaldırmaya çalışmışlar, dilde bir uyanış ve kalkınma hamlesi gerçekleştirmek istemişlerdir.³⁹

Arap dünyasında, “Modern Arapça araştırmaları”nın öncü simalarından biri olup çalışmamızın da asıl konusu olan İbrahim Enis, (1906-1978) Batı’daki modern dil araştırmalarını Arap dünyasına taşıyarak bu çalışmalarını Arap dünyasına tanıtan kişilerin başında gelmektedir. İbrahim Enis’in dışında Temmâm Hâssân (1918- 2011), Ahmed Muhtâr ‘Umer (1933-2003), Ramâdan ‘Abduttevvâb (1930-2001), Hâtim Şaliğ eđ-Dâmin (1938-2013) gibi isimler de örnek olarak verilebilir. Bu kişilerin dışındaki pek çok isim de çevirileri ve özgün telifleriyle dilbilim alanında güzel ve ciddi eserler vermişlerdir.

4.3. Modern Dönem Arapça Dilbilim Araştırmalarında Ufuk Açan Dilbilimciler

XX. yüzyılda dilbilim, dilin bizzat kendisini araştırma konusu yapmak suretiyle bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Zaman zaman başka branşlarla iş birliği yaparak büyük bir gelişme göstermiştir. Dil incelemelerinin felsefe, etnoloji, sosyoloji, coğrafya, fizik, fizyoloji, bilişim, nöroloji, iletişim gibi pek çok disiplinle işbirliği sonucunda yeni bilim dalları ortaya çıkmıştır.

³⁹ Yakup Civelek, *Arap Dilbilime Giriş-Ses bilim, Sözcük bilim, Sözlük bilim-*, Van 2001, s.24-25.

Modern dönem Arapça araştırmaları, çağdaş dilbilim anlayışına uygun olarak Batı'da ortaya çıkan ve gelişen yeni dilbilim araştırmaları doğrultusunda oluşturulmaya çalışılmıştır. Modern dönemde bazı Arap dilbilimcileri, klasik Arap dil araştırmalarının özünü oluşturan dile ait kurallar belirleme metodunun dil araştırmalarında artık kullanılamayacağını, bu metodun Arapçayı durağanlaştırdığını ve ilerletemediğini savunmuşlardır. Bu fikirden hareketle, Arapçanın yenilenmesi gerektiğini ve Arapçanın bu durağan yapıdan ancak modern yöntemlerin kullanılması halinde kurtulabileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁰

Özellikle XX. yüzyıl boyunca birçok dilbilimci, edebiyatçı ve aydın Arapça gramer kurallarını ve sözcük yapılarını kolaylaştırma çağırısı yapmıştır. Bu noktada, Arapçayı temelden sarsacak ölçüde radikal öneriler sunanlar olmuştur. İ'râbın kaldırılarak kelimelerin sonlarının sakin okunması, Arap harflerinin Latin harfleriyle değiştirilmesi, konuşulan dilin resmî dil seviyesine çıkarılarak Latin harfleriyle yazıya geçirilmesi, her harfin önüne ve arkasına başka harf bitişmeden değişmeyecek şekilde yazılması, amil-mamul ilişkisinin kaldırılıp nahiv kurallarının tâlillerden arındırılmasını bunlara örnek verebiliriz. Bunların yanında nâib-i fâil, iştiğâl ve tenâzu' gibi nahiv konularının kaldırılması, nahvin dilin yapısına uygun bir yöntemle ele alınması gerektiği ve öğretimde, günümüzde yaygın olan betimleyici yöntemin uygulanması gibi düşünceler ortaya atılmıştır.⁴¹

⁴⁰ Süleymân Cubrân, *'Alâ Hâmişi't-Tecdîd ve't-Taқыîd fi'l-Lu Luğati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âşıra*, Mecme'u'l-Luğati'l-'Arabiyye, 2009, S 28.

⁴¹ Mehdî el-Maħzûmî, *Kağâyâ Nahviyye*, el-İmâretu'l-'Arabiyyetu'l-Muttehide, 2003. , s.39-40.

Dilbilim araştırmalarının XIX.yüzyılda yeni bir görünüm kazanması ve Ferdinand de Saussure ile başlayan modern dilbilim çalışmalarının dil ile ilgili farklı teorilere girmeden dilin bizzat kendisini konu edinmesi, bu alandaki araştırmalar için yeni ufuklar açmıştır.

Arap dünyası ise bunu takip eden yakın dönemde, bir yandan kendisine aktarılan muazzam bir medeniyetin verileri olan mirasını anlamaya çalışırken diğer yandan da yenedünyayı ve bu dünyanın bilim algısını tanımaya çalışıyordu. Bunların arasında dilbilimciler vardı. İşte bu dilbilimcilerin bir kısmı, modern dilbilim araştırmalarını anlamak ve bunlardan faydalanarak Arapça araştırmalarına da yeni kapılar açmak için fedakârlıkları göze aldılar. Bu dilcilerin öne çıkanlarından birisi de İbrahim Enis'dir.

İbrahim Enis, Arapça alanında yapılan klasik ve köklü araştırmalara, fikirlere vâkıf bir araştırmacıdır. Onu meslektaşlarından ayıran özelliklerinden birisi de “modern dönem”de Avrupa’da aldığı eğitim ve Avrupa’nın teknolojisinden faydalanmış olmasıdır. Arap dünyasında ilk müstakil ses bilim kitabını yazarak, bu dönemde sesbilim araştırmalarının hem ses laboratuvarlarında yapılması gerektiği fikrini ortaya atmış hem de teorik olarak bu fikrini gerçekleştirmiş ve İskenderiye Üniversitesinde bir ses laboratuvarı açmıştır.⁴²

4.4. Arap Dili Hakkında Modern Dönem ile Klasik Dönem Arasındaki Farklar

“Modern dönem Arapça araştırmaları” geçmiş dönemlerde yapılan araştırmalar ve bu çalışmalarda kullanılan metotlar üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk dönemlerde oluşturulan

⁴² *age.* , s.39-40.

gramer kurallarının, felsefe ve mantık perspektifli olarak ele alınmasına karşı çıkılmış, nahiv kuralları modern dilbilim ışığında, ilk dönemdekinden farklı metotlarla yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴³

Arap nahvini, modern dilbilim yöntemleriyle yeniden ele almak için çeşitli araştırmalar yapılmış ve ilk dönemlerde nahvin yeniden ele alınması gerektiği konusunda yapılan tenkit ve itirazlara dilbilimin yeni bir kimlik kazanmasıyla yenileri de eklenmiştir. Ancak ilk zamanlarda yapılan kişisel ve ferdî araştırmalardan farklı olarak, modern dönemde hem ferdî hem de kurumsal araştırmalardan söz etmek mümkündür.

Modern dönem ile klasik dönem arasındaki en önemli farklardan birisi de, modern dünyadaki -her şeyde olduğu gibi- kurumsallaşma farkıdır. Arap Dil Kurumu, önce 1919'da Suriye'de kurulmuştur. Ondan sonra ise nahiv araştırmalarının yenilenmesi ve modern dönemde ortaya çıkan yeni dilbilim araştırmalarının takip edilmesi için 1932'de Mısır Maarif Bakanlığına bağlı Mısır-Arap Dil Kurumu kurulmuştur.⁴⁴ Bu kurum, Arapçanın devamını sağlamak, Arapçayı diğer bilimlerin faydalanacağı bir yapıya kavuşturmak, günümüzde çeşitli ihtiyaçları karşılayacak bir seviyeye yükseltmek, tarihî anlamda bir Arapça sözlük ortaya koymak ve modern Arap lehçeleri hakkında araştırmalar yapmak gibi hedefleri gerçekleştirmek üzere kurulmuştur.⁴⁵

⁴³ *age.*, s.12.

⁴⁴ Şevkî Dayf, *Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabiyye fi Hamsîne 'âmen*, Arap Dil Kurumu Yay., 1984, s.10.

⁴⁶ Ahmed Hâsen, *ez-Zeyyât, Tarihu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru Nehdatu'l-'İlmi, s. 428-430.

Modern dönemde, kurumsal anlamda yapılan araştırmaların biri de Mısır Maarif Bakanlığı tarafından 1938’de gerçekleştirilen konferanstır. Bu konferansta, nahvin yenilenmesi gerektiği vurgulanmış, bu doğrultuda nahvin betimleyici bir yöntemle ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Aynı Arap Dil Kurumu, daha sonra 1976’da yeni bir konferans düzenlemiş ve bu konferansta 1938’de yapılan araştırmalar incelenerek çeşitli sonuçlara varılmıştır. Bu sonuçlardan bazıları şunlardır:

- İ’râb çeşitlerinden takdiri i’râbla mahallî i’râba ihtiyaç olmadığı, aslî ve fer’î alametlerin bir bölümde toplanması gerektiği,

- İ’râb ve bina adlandırmalarının aynı olması, cümlenin ögelerinin “mübteda-haber”, “fiil-fail” olarak değil “musned-musnedun ileyh” veya “mevzu-mahmul” olması gerektiği,

- Mstetir zamirinin kaldırılması gerektiği,... gibi grşlerzerinde kararlar alınmıştır.⁴⁶

Yine bu dönemde nahiv öğretimini kolaylaştıran eserler yazılmaya başlamıştır. Dimeşk, Kahire ve Bağdat niversitelerinde nahvin yenilenmesi konusunda araştırmalar yapılmış, Cezayir’de (1976) bir konferans düzenlenmiş, ancak bu konferansta nahvin yenilenmesi ilgili herhangi yeni bir karar alınmamıştır.⁴⁷

Dimeşk ve Bağdat niversitelerinde yapılan araştırmalarda her ne kadar yeni düşünceler ortaya konmuş ve nahvin yenilenmesi için çeşitli senaryolarretilmişse de,

⁴⁶ Mağzûmî, *Kadâya Nahviyye*, s.31-32.

⁴⁷ *age.*, s.31.

bunlar Mısır-Arap Dil Kurumu'nun yaptığı araştırmaların yanında yetersiz kalmıştır. Bu iki üniversite tarafından kısaca şu kararlar alınmıştır:

- Me'ânî ilminin nahvin bir dalı olarak ele alınması gereklidir.
- Öğrencilerin anlayamadığı cümle terkiplerinden kaçınılması gerekmektedir.
- "Te'accub ķasem, taħzîr, iğra, taħşîş, istigâşe, nudbe, medħ ve zem" gibi konuların i'râb edilmesine ihtiyaç yoktur.

- Sesbilim alanında araştırmalar yapılması gerekmektedir.
- İ'râb ve binâ alâmetleri aynen kalmalı ancak alametler, "aşlı ve fer'î" diye ayrıma tabi tutulmamalıdır.⁴⁸

Modern dönemde Arap nahvinin kolaylaştırılması, yenilenmesi ve canlandırılması için hem bireysel hem de kurumsal olarak yapılan bu çalışmalar maalesef yetersiz kalmıştır. Bu araştırmalar, bazı modern araştırma yöntemlerini, üsluplarını ve nahiv ıstılahlarını, araştırmacıların zihinlerine yaklaştırmaktan ve önceki dilbilimcilerin nahiv kuralları hakkında ifade ettikleri görüşler arasından kolay olanını seçip Arapların bugünkü zevkine uygun olanları tercih etmek ve bu şekilde kuralları dizayn etmekten daha ileriye gidememiştir.⁴⁹

Modern arayışlar, bir kesim tarafından olumsuzluk ve başarısızlıkla nitelenirken başka bir kesim tarafından reform olarak değerlendirilmektedir. Ancak yapılan

⁴⁸ *age.*, s.33–35.

⁴⁹ *age.*, s.37–38.

yeniliklerin veya yapılmaya çalışılan modern araştırma teknik ve önerilerinin, bu alanda zihinleri canlı tuttuğu ve dilbilimcileri araştırmaya sevk ettiği herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM ENİS'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. İBRAHİM ENİS'İN HAYATI

21 Eylül 1906'da Kahire'de ed-Derbu'l-Ahmeriyye Mahallesi'nde doğan İbrahim Enis, ilk ve ortaokul eğitiminin ardından Dâru'l-'Ulûm Lisesinden, daha sonra da Dâru'l-'Ulûmi'l-'Ulyâ fakültesinden (1930) mezun olmuştur. 1933'te devlet memurluğuna atanmıştır. Mısır Devleti Millî Eğitim Bakanlığı, kendisini aynı yıl İngiltere'ye doktora eğitimi için göndermiştir. Arapça, Aramice ve Süryanice dilleri alanındaki yüksek lisansını Londra Üniversitesinde 1939'da tamamlamıştır. 1941'de de *Mısırdaki Kullanılan Arapça Sentaksının Özellikleri veya Karşılaştırmalı Sâmi Diller* isimli doktora tezini tamamlamıştır. Londra'da bulunduğu dönemde, sosyal yönünün güçlü olmasından dolayı Londra'daki Mısırlılar Kulübüne başkan seçilmiştir.⁵⁰

Mısır'a döndükten sonra Kahire Üniversitesi bünyesine katılmadan önce İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde iki yıl çalışmıştır. Burada dilbilimle sesbilim araştırmalarının -dilsel seslerin derecelendirilmesi ve karşılaştırılmasının- modern yöntemlerle yapılacağı sesbilim (fonetik, savtiyyât) laboratuvarı kurmuştur. İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tecrübesinden sonra Dâru'l-'Ulûm Fakültesinde çalışan İbrahim Enis, kariyer basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanarak aynı fakültede 1947'de

⁵⁰ Muhammed Hıyır Ramadân Yûsuf, *Tetimmetu'l-E'lâm li'z-Ziriklî*, Beyrut, 1995, I. , s.12-13.

yardımcı doçent olmuş, 1952’de Sâmi Dilleri ve Doğu Araştırmaları Kürsüsü Başkanlığı’na yükselmiştir. 1955’te aynı fakültenin hem profesörü hem de dekanı olmuştur. Bir yandan da Kahire Üniversitesinde ders vermeye devam eden İbrahim Enis, 1961’de Kahire Arap Dil Kurumuna üye seçilmiştir. İbrahim Enis’in Arap Dil Kurumuyla yollarının ilk kesişmesi, 1948 yılına denk gelmektedir. Uzman olarak bulunduğu bu kurumda gerçekleştirdiği başarılı ve özverili çalışmaları sonucunda 1961’de uzmanlıktan üyeliğe terfi etmiştir. Kurumda farklı komisyonlarda görev yapan İbrahim Enis, çalışmaya başladığı Usul Komisyonu’ndaki başarılarından sonra yine aynı kurumun Lehçeler Komisyonu’nda görev yapmıştır.⁵¹

İbrahim Enis, Arap Dil Kurumu Dergisinde başarılı bir editörlük görevi îfa etmiştir. Kendisinin, Arap Dil Kurumunun temel ve en önemli çalışma alanları arasında bulunan sözlük hazırlanmasında da büyük katkıları olmuştur. İbrahim Enis, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, *el-Mu‘cemu’l Vasîf ve el-Mu‘cemu’l Vecîz*’in son kısmının hazırlanmasında ve kontrolünde görev almıştır.⁵²

1950’den başlayarak Arap Dil Kurumunun 16. döneminden 41. dönemine kadar aralıksız olarak makaleler yazmış olan İbrahim Enis, Arap Dil Kurumundaki önemli şahsiyetlerden biridir. Arap dünyasındaki yeni üniversitelerle yolu kesişmeyen İbrahim Enis, 1963-1964 öğretim yılında Ürdün’ün başkenti Amman’daki Ürdün Üniversitesinde çalışmış, Kuveyt Üniversitesine de kısa bir ziyarette bulunmuştur.⁵³ Kanunen zorunlu

⁵¹ İsmail Durmuş, *İbrahim Enis Ahmed*, DİA, 2016, Ek-I, s. 624-625.

⁵² *Mecelletu Mecma ‘i’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Kahire, 1977, XXXX. , s.205.

⁵³ *age.* , XXXX. , s. 198-221. ; *Tetimmetu’l-E’lâm li’z-Zirikli*, s.12-13.

olan emeklilik yaşını doldurunca emekliye ayrılan İbrahim Enis, 1978'de geçirdiği bir trafik kazası sonucu vefat etmiştir.⁵⁴

1.1. İbrahim Enis'in Beslendiği Kaynaklar

İbrahim Enis'in sahip olduğu renkli kültür anlayışını iki kaynağa dayandırmak mümkündür. Bunların birincisi, doğup büyüdüğü ve yaşamını sürdürdüğü kendi topraklarının kültürü, bir diğeri ise yüksek lisans ve doktora eğitimlerini almak üzere gittiği Londra'da edindiği Batı kültürüdür.

İbrahim Enis, özellikle dilbilim alanında yaptığı değerli araştırmaları Arap Dil Kurumunun dikkatini çektiği için ilk etapta 1948'de uzman olarak, daha sonrasında ise yine sahip olduğu müktesebat ve performansından dolayı kurumda üye olarak çalışmaya devam etmiş ve kuruma dilbilimle ilgili orijinal önerilerde bulunmuştur.⁵⁵ Bu da kendisinin hem Doğu hem de Batı kültürüne sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Kendisinin hem usul komisyonunda hem de lehçeler komisyonunda görevlendirilmesi, Arap Dil Kurumu Dergisi editörlüğü görevine getirilmesi onun ehliyet ve sahip olduğu çift yönlü altyapının birer kanıtıdır.⁵⁶

⁵⁴ *Mecelletu Mecma 'i'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kahire, XXXX. , s.211.

⁵⁵ *agd.*, Kahire, XV. , s.113.

⁵⁶ Muhammed Mehdî 'Allâm, *Mecelletu Mecma 'i'l-Luğati'l-'Arabiyye fî Şelâşîn 'Âmen*, Kahire 1978, I, s. *Tetimmetu'l- E'lâm li'z-Ziriklî*, I. , s.11-12.

1.1.1. İbrahim Enis'in Doğu Kültürü

İbrahim Enis, Arapça araştırmalarında temel kaynak eserleri kullanmıştır. Arap Dil Kurumunda uzmanlık, editörlük ve üyelik gibi önemli görevleri 20 yıl boyunca üstlenmiş olması, eserlerinde işaret ettiği referanslar, kullandığı kaynaklar, yaptığı yorum, eleştiri ve karşılaştırmalar, kendisinin Arap kültürü ve temel kaynaklarıyla yetiştiğinin, beslendiğinin ve bu kaynakları çok iyi bildiğinin birer göstergesidir.

Eserlerine baktığımızda bu eserlerinde sentaks, morfoloji, anlambilim gibi konularda eski ve geleneksel kaynakları çok iyi bildiğini, bu konuları önemsemiğini ve bazen tahliller bazen de eleştiriler yaptığını görmekteyiz. Bunu da, o sahada yaptığı derin araştırmalar, dikkatli incelemeler ve geniş çaplı, kapsayıcı araştırmalar sonucunda elde ettiği sonucuna ulaşıyoruz.⁵⁷

İstatistiksel araştırmaları, ya kendisi tek başına ya da öğencilerinden oluşturduğu ekipler aracılığıyla yapmaktaydı. İstatistiksel araştırmaları genellikle sözlükleri kullanarak yapması, kendisinin eski dil kaynaklarına yakın ve konuya hâkim olmasını sağlamıştır. Öğrencisi Abdullah Derviş, bu düşünceyi destekler mahiyette şunları ifade etmektedir.

İbrahim Enis'in Londra'dan döndükten sonra, Dâru'l-'Ulûm'da modern dil dersleri vermeye başlar başlamaz yaptığı ilk işi, yeni açılmış olan bu bölümde, öğrencilerinden bazılarını, yaptığı araştırmalara dâhil etmesi olmuştur. Kendisi biz öğrencilerini Kurân'ı-Kerîm ve belirlediği bazı

⁵⁷ *Mecelletu Mecma'i'l-Luğati'l-'Arabiyye, Kahire, XXXX. , s.203.*

sözlüklerde geçen kelimelerin sayılması, ayrıştırılması ve tespit edilmesi gibi istatistiksel özellikli araştırmalar yapmakla görevlendirmişti. Daha sonra bu sonuçları araştırmaları arasına koyardı.⁵⁸

Eskilerin yaptıkları araştırmaları bazen takdir bazen de tenkit eden İbrahim Enis'in kaynağı, yine eski âlimlerin gayretli araştırmaları ve ürünleridir.

1.1.2. İbrahim Enis'in Batı Kültürü

Dille ilgili olarak kendisinin öğrenmeye can attığı ve Batı'nın da ulaştığı yenilikleri, yüksek lisans ve doktora için Londra'da bulunduğu 1936-1941 yılları arasında öğrenme imkânı buldu. Modern dönemde ses ve sesbilgisi konularının müstakil bir şekilde ele alınarak yazıldığı ilk sesbilim kitabının İbrahim Enis'e ait olması, belki de onun Batı'daki dil araştırmaları esnasında en çok sesbilimden etkilenmesine dayanmaktadır.

İbrahim Enis, el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, Sîbeveyh, İbn Cinnî ve başka dilbilimcilerin, özellikle ses bilimiyle ilgili görüşlerini değerlendirmiştir. Bu dilbilimcilerin sesle ilgili yorum ve görüşlerinin birçoğunun yeni dilbilim verileriyle örtüşüğünü ifade etmiştir. Bu ve benzeri yorumları, İbrahim Enis'in her iki kaynaktan da istifade ettiğinin bir göstergesidir.⁵⁹

⁵⁸ *age.*, s.206.

⁵⁹ *agd.*, Kahire, XXXX.

İbrahim Enis'in üzerinde önemle durduğu konuların başında, Arapçanın geliştirilmesi meselesi gelmektedir.⁶⁰ Dil istatistikleri ile ilgili araştırmalarına çok erken zamanlarda başladığını ifade etmekte fayda vardır. Arap Dil Kurumunda yayınladığı en son makalesini, bu metodu kullanarak hazırlamıştır. Daha o zamanlar, Arapça ile ilgili yaptığı araştırmalarda bilgisayar kullanmış ve bu gibi araştırmalarda bilgisayar kullanılmasını tavsiye etmiştir. Sözlük geleneği ve dil yapısı üzerine araştırma yapan yeni nesil araştırmacıları hem Arap dil kurumunda yaptığı araştırmalar sırasında hem de yazdığı makalelerde, daima bilimsel araştırmaya teşvik etmiştir.

1.2. Modern Dilbilimci Olarak İbrahim Enis'in Tabi Olduğu Ekol

Araştırmalarında, Batı metotlarını uygulamaya gayret etmiştir. Bunu yaparken de Arapçadaki birtakım örneklerden esinlenerek, Batılı metotlar ile Arap dilbilimi arasında uyumlu bir zemin olduğuna inanmıştır. İbrahim Enis, modern Arap dilbilim araştırmalarına betimlemeci metodu getirenlerin ilklerindedir. Betimlemeci metottan etkilenmiş olması, kendisini sarf-morfoloji, nahiv-sentaks, ses-fonetik ve delâle-semantik gibi Arapçanın farklı dallarında bu metodu uygulamaya sevk etmiştir.⁶¹

Aynı zamanda, Batı dil düşüncesini Arapça derslerine aktarmaya gayret eden İbrahim Enis'in *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye* isimli eseri, genel anlamda tüm sesleri, özel anlamda ise Arapça sesleri modern metotlara uygun bir şekilde araştırma yollarını tüm

⁶⁰ İrticâl (الارتجال): Şiiri veya güzel sözü; önceden hazırlanmadan, düşünüp tasarlamadan içe doğduğu gibi söylemek anlamında edebiyat terimi. bk. İsmail Durmuş, *İrticâl*, DİA, 2000, XX. , s.459.

⁶¹ Fâtıma Bekûş el-Hâşimi, *Neş'etu'd-Dersi'l-Lisânî el-'Arabî el-Ĥadîs*, 'Îtrâk li'n-Neşri ve't-Tevzî, Kahire, 1. Baskı, 2004, s.79-82.

yönleriyle ele alan ilk kitaptır. Yani, Batıdaki modern ses bilimcilerin ulaştıkları sonuçları bu kitapla Arap sesbilimine nakletmiştir.⁶² İbrahim Enis Batılılardan doğrudan alıntı yapmak yerine, onların eserlerinin Arapçaya uygun olan taraflarını almaktadır.⁶³

İbrahim Enis eski dilbilimcilerin sesler ve seslerin kısımlarına dair fikir ve görüşlerini, Batı dilbilimindeki tarihsel ve tasvîrî verileriyle karşılaştırmaya çalışmıştır. Bu husus İbrahim Enis'in özellikle *Delâletu'l-Elfâz* ve *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye* isimli eserlerinde net bir şekilde görülmektedir. İbrahim Enis, bu bağlamda şu hususları önemsemektedir:

1. Arapça ses araştırmalarında, tasvîrî metot kurallarını göz önünde bulundurmıştır.
2. Arapça seslerin tasnifini, modern fonoloji kurallarına göre yapmıştır.
3. Lehçelere dair araştırmalarını, Arapça lafızlarda nasıl ve ne gibi değişiklikler olduğu bilgisini ortaya çıkaracak düzeyde ayrıntılı ve hassas bir şekilde betimlemiştir.
4. *Delâletu'l-Elfâz* isimli kitabında, Amerikan Yapısalcılığı diye adlandırılan yaklaşımın öncülerinden Bloomfield'in (1887-1949) kavramlarından ilhamla, modern anlambilim kavramlarını kullanmış ve bu kavramlar ile Arapçada kullanılanlar arasında bir karşılaştırma yapmıştır.

⁶² Selîme Bel'azvî, *el-Fikru'l-Luğavî 'inde İbrahim Enis min Hilâli Muşannefeyhi el-Aşvâtu'l-Luğaviyye ve Delâletu'l-Elfâz*, Dirâse Vaşfiyye taḥlîliyye, yüksek lisan tezi, Hâcî Lahzar Bâtine Üniv. Cezâyir, 2015, s.11 ve 147.

⁶³ Nercis Abdurriḍâ Huseyn es-Sa'diyyi, *Te'sîru'l-Musteşriḳîne fi'l-Bahşi's-Şarfıyyi ve'n-Nahviyyi 'İnde'l-'Arabi'l-Muḥdesîn*, yüksek lisans tezi, Zîqar Üniversitesi, İnsani Bilimler Eğitim Fakültesi, Cezayir, 2016, s.74.

Batı'daki dilbilim araştırmalarının, Arap dilbilimin tüm alanlarının gelişimine katkı sağlayacağına inanmaktadır.⁶⁴ Dil araştırmalarında istatistiksel metodun kullanılması gerekliliğine inanan Enis'in yaptığı araştırmalar içerisinde, istatistik metodunu kullandığı bazı araştırmaları şunlardır:

Üç Harfli İsimlerin Cem 'i Teksir Kalıpları. Bu araştırmasında, bazı İslam edebiyatı dîvânları ve cahiliye dönemi Arap dîvânları ile *Kitâbu 'l-Egânî* isimli 20 ciltlik eserde ve Kur'ân-ı Kerim'de bulunan "cem 'i teksir" kalıplarının neler olduğunu ve bunların nasıl kullanıldıklarını araştırmıştır. Bu araştırmasının sonunda, cem 'i teksir kalıplarından özellikle "أفلام - بُحور - / أفعال - فُغول" vezinlerinin daha çok kullanıldığını ortaya çıkarmıştır.⁶⁵

İstatistiklere dayanarak yaptığı bir diğer araştırma ise Kahire Arap Dil Kurumunda yayınlanan *Üç Harfli Fiillerin Bapları* "أبواب الفعل الثلاثي" isimli araştırmasıdır. Bu araştırmasını ilk etapta Kur'ân-ı Kerim'deki sadece üç harfli sahih fiillerin araştırılması şeklinde sınırlandıran Enis, klasik morfoloji kitaplarında altıncı bab/fiil kalıbı olarak isimlendirilen "فَعْل - يَفْعُل" kalıbının hiç bulunmadığını ve yine klasik morfoloji kitaplarında beşinci bab olarak isimlendirilen "فَعْل - يَفْعُل" babından sadece "كَبُرَ يَكْبُرُ وَ بَصُرَ" fiillerinin bulunduğunu tespit etmiştir. Bu araştırmasından sonra ise *el-Kāmûsü 'l-Muhît* isimli sözlüğü, istatistiksel olarak incelemiş ve fiillerle ilgili çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Bunun dışında yine, *Dil Cetveli*⁶⁶ *Dil İstatistiği* gibi araştırmalarında da

⁶⁴ Abrurahîm Elbâr, *Batı Dil Düşünce Olgularının Modern Arap Bilimine Etkisi*, Mecelletu İşkâlât fi'l-Luğati ve'l-Edeb, S 6, 2014, s.195-196.

⁶⁵ Ürdün Üniversitesi, *Edebiyat Dergisi*, 1969, s.19-26.

⁶⁶ *Mecelletu Mecma 'i'l-Luğati 'l-'Arabiyye*, Kahire:1972, XXIX, s.7-12.

istatistik yöntemini kullanmıştır.⁶⁷ Bu araştırmalarında bilgisayardan da faydalanan İbrahim Enis “el-Ķalbü’l-Mekânî” konusunda farklı bir yaklaşıma sahiptir. Dilbilim literatüründe, “aralarında mana ilişkisi bulunan iki kelimededen birinin, diğerinden alınması ve türetilmesi”⁶⁸ anlamına gelen ve klasik dilciler tarafından üç türden oluşan ‘iştikâk’ konusunun ikinci türü olan el- ‘İştikâku’l-kebîr’e, ‘el-Ķalbu’l-Mekânî’ de (harflerin yer değiştirdiği iştikâk” denilmiştir.⁶⁹ Klasik anlamda “Aynı harflerden oluşan ancak sıralanışları farklı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki türetilmedir. “جذب ← جذب، حمد ← مدح، يبس ← أيس” gibi.” şeklinde tarif edilmiştir.⁷⁰

İbrahim Enis’e göre sesbilim konusu tam olarak anlaşılmadan bu gibi konular çözümlenemez. İbrahim Enis, bu konuda “Ses Zinciri Teorisi”nin sahibi Danimarkalı dil bilimci Otto Jespersen’den (1860-1943) etkilenmiş ancak onun bu teoriyle ilgili düşüncelerini biraz daha genişletmiştir. Otto Jespersen’den alınan bu teoriye göre, “el-kâlbü’l-mekânî” denilen iştikâk türüne, aslında zayıf hafızalı çocuklarda rastlanmaktadır.⁷¹ Böyle bir hafızaya sahip olan çocuklar, ses zincirinde kendilerinden seslerin dizilmiş olan sıralamasını, büyüklerden duydukları şekilde hatırlayamadıkları veya buna güçleri yetmediği için bu sıralamayı karıştırabilmektedirler. Doğru bir şekilde ezberlenemediği için yer değişimine uğramış kelime, bellekte bu şekilde kaldığında ve

⁶⁷ Ürdün Üniversitesi, *Edebiyat Dergisi*, 1969, s.19-26.

⁶⁸ Ebu'l-Hasen Alî b. Muĥammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (öl.816/1413), *et-Ta’rifât*, tah. Muĥammed Şiddık el-Miņşâvî, Kahire, Dâru’l-Fağile, s.152 /Beyrut 1978, C 1, s.27-28.

⁶⁹ Ebû Ya’Ķûb Yûsuf b.Ebî Bekr b.Muĥammed b.Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî (öl.626/1229), *Miftâhu’l-’Ulûm*, Thk. Abdülhamid Hidâvî, Beyrut 2011, I. s.54.

⁷⁰ Hulusi Kılıç, *İştikâk*, DİA, XXIII, 2001 s.439-440.

⁷¹ Sa’diyyi, *age.*, s.129.

düzeltilmediğinde, özellikle eğitim konusunda zayıf kalmış büyük insanlar bile bu sıralamayı karıştırabilmektedir. Otto Jespersen, bu tip ses değişimlerinin uzun yapıya sahip kelimelerde olabileceği görüşüne sahipken, İbrahim Enis ondan farklı olarak el-*ķâlbu'l-mekânî*'nin üç harfli kelimelerde de olabileceğini savunmaktadır. İbrahim Enis buna, bilgisayarıyla yaptığı istatistikler sonucunda ulaşmıştır.⁷² Enis'in kendi ifadesine göre, yaptığı istatistikler neticesinde ulaştığı bu sonuca, Batı ve Arap dilbilimcileri arasında ilk önce kendisi ulaşmıştır.⁷³

Haydar Gağbân, Saussure'nün metoduyla İbrahim Enis'in metodu arasında şu farklılıklara işaret etmiştir: Saussure, dille ilgili olarak eş zamanlı betimlemeyi yeterli bulup bununla yetinirken, İbrahim Enis tarihsel metot ile eş zamanlı betimlemeyi harmanlamıştır.⁷⁴ Buna rağmen İbrahim Enis, XX. asırda ortaya çıkan betimleme metodunu kullanan Arap araştırmacılarının ilkidir.⁷⁵ Zîra bunu, özellikle *fi'l Lehecâti'l 'Arabiyye* isimli eserinde, bir araştırmaya başlarken ilk etapta o dilin betimlenmesi gerektiğinin altını çizerek "betimleme"nin yapılması gereken ilk şey olduğunu vurgulamasından da anlamaktayız.⁷⁶ Zaten kendisi de *min Esrâri'l-Luğa* isimli eserinin giriş bölümünde, araştırmalarında takip ettiğİ metodunun, Sâmi dilleriyle ilgili yaptığı araştırmalar esnasında, Batılıların ve oryantalistlerin araştırmalarıyla temas ettiğİ zamanlarda ortaya çıktığını açıkça ifade etmiştir. Onların hem modern hem de klasik

⁷² *Mecelletu Mecma 'i'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kahire:1972, XXIX, s.7-12.

⁷³ Sa'diyyi, *age.*, s.131.

⁷⁴ *el-Vaşfiyye fi'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti'l-Ĥadiĥe*, s.55.

⁷⁵ Sa'diyyi, *age.*, s.72.

⁷⁶ Enis, *fi'l-Lehacâti'l-'Arabiyye*, s.12.

anlamda uyguladıkları metotlardan, sahip oldukları düşüncelerden ve yürüttükleri araştırmalardan etkilendiğini söylemiştir.⁷⁷

2. İBRAHİM ENİS'İN ESERLERİ

İbrahim Enis, özellikle dil araştırmaları konusunda Arap dünyasına çok şeyler kazandırmıştır. İbrahim Enis'i en önemli kılan şeylerin başında ise kendisinin “Gösterge Bilim, Morfolojik Yapı ve Sesbilim” gibi dilin bazı alt başlıklarında, Arapçaya ait bir düzen arayışı içine girmiş olması gelir. Kendisinden önceki Arap dilbilimcilerin fikirlerini çok iyi bilen İbrahim Enis, onlardan istifade etmenin yanında, onların araştırmalarını da kendisine dayanak edinmiştir. Arapçanın yapısını çok iyi bilen ve bunu araştıran bir kişiliğe sahip olan İbrahim Enis, tarihî bilgi birikimine ve bilincine de sahiptir. Bundan dolayı hem modern hem de klasik Arapça ile ilgili çeşitliliği görüyor olması, kendisine Arapçanın bugünü ve yarınıyla ilgili birtakım fikirler veriyor ve öngörüler kazandırmıştır.

Dil başta olmak üzere, çok yönlü araştırma ve ilgi alanına sahip olan İbrahim Enis:

- *el-Aşvâtu 'l-Lugaviyye* “الأصوات اللغوية”
- *Delâletu 'l-Elfâz* “دلالة الألفاظ”
- *fî 'l-Lehecâti 'l- 'Arabiyye* “في اللهجات العربية”
- *min Esrâri 'l-Luğa* “من أسرار اللغة”

⁷⁷ Enis, *min Esrâri 'l-Luğa*, s.6.

- *Mûsikâ'ş-Şi'r* “موسيقى الشعر”
- *el-Luġatu Beyne'l-Kavmiyyeti ve'l- 'Âlemiyye* “اللغة بين القومية والعالمية”
- *Mustakbelu'l-Luġati'l- 'Arabiyyeti'l-Muštereke* “مستقبل اللغة العربية المشتركة” isimli

kitaplarının yanında birçok makale ve araştırmaya da sahiptir. Eserlerini “Kitapları” ve “Makaleleri” şeklinde iki ana başlık altında sunmak, daha anlaşılır olacaktır.

2.1. Kitapları

1- *el-Aşvâtu'l-Luġaviyye*⁷⁸

İlk Arap dilbilimciler seslerle ilgili konuları ve problemleri müstakil eserler yazmak suretiyle ele almamışlardır.⁷⁹ Zîra Araplar daha öncesinde sesbilimi müstakil bir bilim dalı olarak değerlendirmiyorlardı. Geleneksel uygulamadan farklı olarak İbn Cinnî, *Sirru Şinâ'ati'l-İ'râb*⁸⁰ isimli eserinde ilk defa ‘sesbilim’ ifadesini kullanarak, kitabında sesbilimle ilgili müstakil bir bölüm açmış ve bununla ilgili olarak da: “*Meslektaşlarım arasında, bu dalla ilgili bu derinlik ve doyuruculukta bir araştırmayı yapan kimseyi bilmiyorum*” ifadelerini kullanmıştır.⁸¹

İbrahim Enis'in bu eseri, Arapların modern metotlarla ses araştırmaları üzerine müstakil olarak yazılmış ilk sesbilim kitabıdır. İbrahim Enis, bu araştırmasında, tarihselci

⁷⁸ İbrahim Enis, *el-Aşvâtu'l-Luġaviyye*, Mektebetu'n-Nahda, Mısır/Kahire, 1946.

⁷⁹ Ahmed Muhtâr 'Umer, *el-Behşu'l-Luġavî 'Inde'l- 'Arab*, 'Âlemu'l-Kutub, 8. Baskı, yıl:2013, s.93.

⁸⁰ Arap alfabesini oluşturan harflerin, mahreç ve sıfatlarının, ilâl, ibdâl, idgam, kalb ve hazf gibi Arapçanın fonetiğinin değişik özelliklerinin incelendiği bir kitaptır.

⁸¹ Muhammed Hasen Teyyân, *İlmu'l-Aşvât 'Inde'l- 'Arab*, Mecmeu'l-Luġati'l- 'Arabiyye, Dimaşk 1994. s.6 ; İbn Cinnî, *Sirru Şinâ'ati'l- 'İ'râb*, tah. Hasen Hindâvi, Dâru'l-Kalem 1.Baskı Dimeşk/Şam, 1985.

karşılaştırmalı bir metot kullanarak eskilerin ses ile ilgili yaptıkları yorum ve tanımları, modern dilbilim araştırmalarının ulaştığı verilerle karşılaştırmıştır.

İbrahim Enis'in en çok bilinen ve kendisini meşhur eden kitabı, aynı zamanda ilk eseri olan *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*'dir.⁸² Bu öneminden olsa gerek, kitap 1946-1979 yılları arasında beş kez basılmıştır. Bu kitap, modern dönemde türünün ilki olması yanında İbrahim Enis'in Batı'da yaptığı araştırmanın ve aldığı eğitimin ilk meyvesidir. Zîra bu eserinde, o zamana kadar sahip olduğu Arapça ve ses araştırmaları müktesebatıyla, Batı'nın yeni ulaştığı bilimsel sesbilim bakış açısı ve kriterlerini sentezlemiştir. Kitabının giriş kısmında “*Bu kitap bizim bölgemizde her ne kadar yeni bir araştırma olarak algılansa da Avrupa'da dil araştırmalarıyla uğraşanlar arasında kökleşmiş ve meyvelerini vermiş bir araştırmadır.*”⁸³ şeklinde yaptığı yorum, bunun bir göstergesidir.

İbrahim Enis, bu araştırmasını iki ana prensip üzerine inşa etmeyi hedeflemiştir. Enis'e göre, ilk dönem dil bilginlerinin birtakım görüş ve hükümleri birbirine karıştığı için görüş ve hükümler anlaşılammıştır. Enis, onlardan sonra gelen “yeni”lerin de, aynı görüşleri anlamadan ve araştırmadan tekrar ettiklerini düşünmektedir. Onun birinci hedefi, eskilerin görüş ve düşüncelerini açıklığa kavuşturmak; ikinci hedefi de, dilbilimle uğraşanlar arasında dilbilim kültürünü ve ortak dilini oluşturmaktır.⁸⁴

Kitabına bir giriş bölümüyle başlamasına ve kitabını neden kaleme aldığına dair bilgiler vermesine rağmen kitabının sonuç bölümü bulunmamaktadır. Kitabının bazı

⁸² *Mecelletu Mecma 'i'l-Luğati'l-'Arabiyye*, XXXX, s.206-207.

⁸³ Enis, *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, s.3.

⁸⁴ *age.*, s.4.

konuları veya konu içerikleri, farklı dergilerde yayımlanmış olan makalelerini ve çeşitli üniversitelerde verdiği konferansları da içermektedir.⁸⁵ Kolay ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olan bu eser, karşılaştırmalar, bol örnekler ve görsellerle desteklenmiştir. Yaptığı nakillerde harfiyyen nakil yapmak yerine, o konuyla ilgili düşünceyi en kısa ve anlaşılır şekilde ifade etme yoluna gitmiştir. Bununla ilgili yapılan atıflarda ise bazen fikir sahibinin ismi zikredilmektedir. Kendisine en çok atıf yapılanlardan birisi ise İbn Cinnî'dir. Kitapta, alıntı yapılan kişiler ve kaynakların ayrıntılı bilgileri dipnot olarak verilmek yerine kitabın sonunda sunulmuştur. Kaynakları arasında Arapça kaynaklar yanında yabancı kaynaklar da bulunmaktadır. Kitabı, diğer sesbilim kitaplarından ayıran özellikleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Arapçanın modern dönemde yazılan ilk sesbilim kitabıdır.
- Daha öncesinde pek değinilmeyen hece bilgisi, ritim ve vurgu konularına değinmiştir.
- Sesli harflerin uzunluk miktarıyla ilgili bilgileri ele almıştır.
- Arap dünyasında uygulanmak üzere örnek ve ortak bir konuşma oluşturulması için bilimsel temeller belirlemiştir.
- Konuları anlatırken açıklayıcı görseller kullanmıştır.
- Bol ve açıklayıcı örneklerin yanı sıra Arapça ile başka diller arasında karşılaştırmalarda bulunmuştur.⁸⁶

⁸⁵ Onuncu bölüm, bunun bir örneğidir.

⁸⁶ Muhammet Yahya Âdem, *Cuhûdu İbrahim Enis es' -Şavtiyye min Hilâli Kitâbihî el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, Arap Dili Yüksek Lisans Tezi, el-Medînetu'l-Âlemiyye Üniversitesi, Malezya, 2013, s.24.

İbrahim Enis'in bu eseri, on bölümden oluşmaktadır. Sesbilim araştırmalarıyla ilgilenen yeni araştırmacılar, bu eserden çok etkilendikleri için eser onlara bir ilham kaynağı olmuştur. Kendisinden sonra yazılan sesbilim kitaplarının bu kitabı mutlaka referans olarak göstermeleri veya bu kitaba atıfta bulunmaları, bunu göstermektedir.

İbrahim Enis kitabına, sesin ne olduğu ile ilgili bir betimleme ile başladıktan sonra “telaffuz organları”nı tanıtır. Daha sonrasında ise “el-cehr/الجهز”,⁸⁷ “el-hems/الهمس”,⁸⁸ “eş-şidde/الشددة”,⁸⁹ “er-rehâve/الرَّخَاوَة”⁹⁰ gibi terimlerden ve bu isimlendirmeye sahip olan seslerin özelliklerinden bahseder. Bunun yanında sesleri, sessizler ve sesliler şekilde ikiye ayırır. Daha sonrasında ise eskilerin metotlarından farklı olarak dudak harflerinden başlamak suretiyle sessiz harflerin mahrec ve sıfatlarından bahseder. Ayrıca Sîbeveyh ve İbn Sîna gibi âlimlerin araştırmalarıyla ilgili bilgiler verdikten sonra ise konuyla ilgili kendi yorumlarını ortaya koyar.

Modern metot araştırmalarına uygun olarak planladığı bu çalışmasında, fonetik birimiyle ilgili yorum ve değerlendirmeler yaptıktan sonra fonoloji ile ilgili vurgu, hece

⁸⁷ Sesi yükseltip belirginleştirmek anlamındaki cehr özelliği, bir sesin mahreçte kalmayarak, çoğunluğu veya tamamı kurtulmuş şekilde birden çıkmasıdır. Bu nitelik sağlam ve kuvvetli bir niteliktir. Bu özelliğe sahip seslere mechûre denir ve 19 tanedir.

⁸⁸ Sesin gizlenmesi anlamına gelen hems, cehr ifadesinin tam zıttıdır. Sesin, nefesin akarak çıkması şekilde icra edilir. Bu özellik, zayıf ve güçsüz bir sıfat olup bu özelliğe sahip harflerin sayısı tanedir. (bk. Temmâm Hâssân, *Menahicu'l-Bağşı fi'l-Luğa*, Kahire, 1990. s.101-102.

⁸⁹ Sertlik anlamına gelen şiddet kavramı, sesin sükûn ile söylediğinde, mahrecine güçlü biçimde dayanması, sesin ve nefesin kolayca akmayıp hapsolmesidir. Bu özelliğe sahip olan sesler, sekiz tanedir.

⁹⁰ Yumuşaklık ve gevşeklik anlamına gelen rehâvet kavramı, sesin sükûn ile söylendiğinde, mahrecine fazla dayanmayan ve çıkışı kolay bir nefesle ile söylenen sesler olup 16 tanedir.

gibi konuları işler. Kitabının sonunda da, dilsel sesin gelişim ve değişim etkenlerinin neler olduğu konusu üzerinde durur.

İbrahim Enis, ses çıkış yerlerini gösteren bir şema verdikten sonra bunlar ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermeye başlar. Nefes borusu “القصبۃ الهوائية” ile başlayıp, klasik bilgilerden farklı olarak nefesle alakalı olarak şunları söyler:

“Nefes borusunun sesle hiçbir alakasının olmadığı ve sadece nefes alıp verme aracı olduğu, başka bir ifadeyle eskiler tarafından hava geçidi olduğu zannedilirdi. Ancak modern araştırmalar neticesinde hava borusunun, sesin tonları konusunda çok önemli bir fonksiyona sahip olduğu tespit edilmiştir.”⁹¹

Bu kitabında kullandığı kavramlar yeni, diyazn ve bölümlendirmeler bilimsel, materyal ise Arapçadır. Kitabın örnekleri ve kaynakları, günümüzden ve geleneksel tecvit ve nahiv/sentaks kitaplarındandır. Bu kitap sayesinde ilk defa modern çağda Arapça olarak; ses olgusu, dilsel sesler, telaffuz organları, mahreçler/çıkaklar, harflerin özellikleri gibi konular bilimsel bir şekilde ayrı ayrı birer bölüm içerisinde ele alınmıştır. Tabi bu araştırmaları yaparken sesle ilgili geleneksel terimlerden de faydalanmıştır. Bunların bir kısmını olduğu gibi kullanırken bir kısmında ise değişik farklı terim kullanmayı tercih etmiştir. Burada kısaca değindiğimiz konulara, ‘İbrahim Enis’in Sesle İlgili Görüşleri’ bölümünde ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

⁹¹ Enis, *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, s.19.

2- *Delâletu'l-Elfâz*⁹²

Gösterge bilimi alanında yapılan araştırmalar kapsamında, sahip olduğu önemden ve edebiyat alanında kendisine duyulan ilgiden dolayı bu kitap, 1958'de Mısır Arap Cumhuriyeti'nde edebiyat alanında "Devlet Teşvik Ödülü"ne layık görülmüştür.

Bu kitap, 12 bölümden oluşmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere gösterge biliminden bahseden kitap, gösterge çeşitleri, yetişkin insanlar ile çocuklardaki alginın nasıl oluştuğundan bahsetmektedir. Daha sonra ise göstergenin zamanla nasıl evrildiğinden -değişip geliştiğinden- bahsederek göstergenin tercümeye etkisini açıklamaktadır. Son bölümde ise yazıldıkları dönemlere göre yapılan sıralamayla en meşhur sözlüklerden bahsetmektedir. İbrahim Enis'in bu eseri Arapçada yazılan gösterge bilimdeki ilk eserlerden sayılır.

İbrahim Enis, bu kitap sayesinde göstergebilimle uğraşan dilbilimcilerin büyük beğenisini kazanmıştır. Kitabında, Avrupalı dilbilimcilerin göstergebilim konusundaki görüşlerini özetlemiştir.⁹³

Kitabın giriş bölümünde, bu eseri yazmasının sebebini, *Biz bu kitabımızda dilbilimcilerin anlambilimde takip ettikleri metodu takip ederek, modern dilbilimcilerin "semantics" dedikleri konuyu ele alıp, dilbilimin alt kollarından olan bu konunun*

⁹² İbrahim Enis, *Delâletu'l-Elfâz*, Mektebetu Anclu el-Mışriyye, Kahire, 5. Baskı, 1985, s.9.

⁹³ Muşammed el-Mubârek, *Fıkhü'l-Luğa ve Haşâişu'l-'Arabiyyeh*, Dâru'l-Fıkr, s.158. ; Ağmed Muştâr 'Umer, *İlmuddelâle*, 'Âlemu'l-Kutub, 5. Baskı 1998, Kahire, s.35.

problemlerini, dilbilim metodunu takip etmek suretiyle araştırmaya ve çözmeye çalışacağız.⁹⁴ şeklinde ifade etmektedir.

Delâletu'l-Elfâz isimli eserinde, sözcüklerin anlamının bilimsel olarak incelenmesiyle ilgili temel ilkeleri ortaya koyan Fransız dilbilimci Michel Bréal'ın (1832-1915) *Essai de sémantique (Anlambilim Denemesi, 1897)* isimli eserinden faydalandığını ve kitabında lafızları etkileyen dış unsurların da mutlaka gözden geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. İbrahim Enis'in sosyal yapı ve düzen içerisinde semantiğin farklı açılardan problemlerini çözen Richard ve Ogden'in *The meaning of meaning/Anlamın Anlamı* isimli kitabına verdiği değeri ve bunun önemine işaret ettiği gözlemlenmektedir.⁹⁵

3- fî'l-Lehecâti'l- 'Arabiyye⁹⁶

Lehçe araştırmaları, dil araştırmaları yönelimlerinin en yenilerinden sayılmaktadır. Bu alandaki çalışmalar XIX ve XX. yüzyılda Avrupa üniversitelerinde gelişmeye başlamış ve günümüzde modern dil araştırmalarında önemli bir unsur hâline gelmiştir. Hatta bazı önemli üniversitelerde lehçelerin çalışıldığı özel bölümler açılmıştır. Bu bölümlerde, lehçelerin özellikleri açıklanmakta ve kalıcı olacak şekilde lehçelere ait sesler kayıt altına alınmaktadır.

⁹⁴ Enis, *Delâletu'l-Elfâz*, s.10.

⁹⁵ Numan Abdulhamid Bükara, el-Kitabetu'l-Lisâniyyetu'l-'Arabiyye mine'l-Ru'yeti'l-Ġarbiyye İlâ't-Te'sîli'l-İslami li'l-Menhec, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Melik Suud Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S 1, yıl 1, s.5.

⁹⁶ İbrahim Enis, *fî'l-Lehecâtil- 'Arabiyye*, Mektebetu Anclu el-Mışriyye, Kahire 1965

fi'l-Lehecâtil-'Arabiyye, ilki 1947'de olmak üzere 1973'e kadar 4 kez basılmıştır. İbrahim Enis'in vefatından sonra, beşinci ve altıncı baskıları yapılmıştır. Sekiz bölümden meydana gelen bu eser, eski lehçeleri bilimsel metotlara göre ele alarak hazırlanmış ilk Arapça eser olma özelliğine sahiptir. Bunun yanında, eski ve yeni tüm lehçelerin araştırılması gerektiği düşüncesini yerleştirerek bu konuda bir uyanışa önderlik yapmıştır.⁹⁷ Önemli görüşler ve bilimsel prensipler içeren kitap, bilimsel temeller üzerine oturtulmuştur. Kitap lehçelerle ilgili sorun ve problemlerin pratik bir şekilde çözülebilmeye yönelik kurallar ve prensipler geliştirmeye çalışmaktadır. Lehçeler konusunu gündeme ilk getiren Hafni Nâşîf Bek olmakla birlikte, çözülmesi gereken bir problem hâline getirerek bu konuda ilk defa müstakil eser yazan İbrahim Enis'tir.⁹⁸ Lehçeler konusunda yazılan eserlerin, İbrahim Enis'in bu eserini mutlaka ya referansları arasında göstermeleri veya eleştirilerine konu edinmiş olmaları, kitabın kendisinden sonra çıkan ve lehçelere değinen kitaplar içerisinde çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

İbrahim Enis kitabının önsözünde öğrencileriyle birlikte İbn Manzur'un *Lisânul 'Arab* ve İbn Sîde'nin *el-Muḥaşşas* isimli kitaplarda bulunan tüm rivayetleri bir araya getirerek birleştirdiğini söylemiştir. Bu işlemten sonra ise elde ettiği materyalleri modern ses teorileri ışığında düzenleyerek ayrıştırmış ve kısımlara ayırarak istif etmiştir. Kitabını neden ve nasıl yazdığı ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

⁹⁷ Abdulaziz Maṭar, *Lehçetu'l-Bedvi fi İklîmi Sahâli Maryût*, Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, Kahire 1967, s.3-4.

⁹⁸ Ahmed 'Alemuddîn el-Cundî, *el-Lehecâtu'l-'Arabiyye fi't-Turâs*, Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Kitâb, 1983, s.9-10.

Eski Arap lehçelerini konu edindiğim bu kitabı yayınlamaya teşebbüs etmeden önce, yayımlasam mı yayımlamasam mı diye uzun bir süre tereddüt ettim. Çünkü böyle bir araştırma bir kişinin tek başına yapabileceği bir şeyden ziyade, bir ekip veya kurulun işidir diye düşünüyordum. Bu endişem, konunun çetrefilli ve engebeli olması yanında, kapsamlı ve detaylı bir araştırma yapılmasını gerektirmesinden kaynaklanıyordu. Kapsamlı ve detaylı bir araştırmayı gerektiren böylesine çetrefilli bir konunun problemlerini çözmeye bir kişinin ömrünün yetmeyeceğine inanıyordum.⁹⁹ Ancak Mısır'daki ilim adamlarının dilin bu yönüyle ilgilenmediklerine ve eski ve yeni lehçelerle ilgili araştırmalarda modern dilbilimcilerin ortaya koymuş oldukları en yeni teoriler üzerine bina edilmiş doğru ve bilimsel araştırmalar ile karşılaştırmadıklarına şahit olunca bu kitabı yayınlamaya karar verdim. Asıl gayem, bu konuda yapılacak olan araştırmalara, araştırmacıları teşvik edip cesaretlendirmektir.¹⁰⁰

Hem sayıları hem de dilbilim ve alt dallarıyla ilgili eserlerinin çokluğuna rağmen Arap dilbilimciler arasında lehçelerle ilgili müstakil bir eser yazarak bunların açıklamalarını yapan veya bunları bir araya toplayan bir âlim veya kitaba rastlamadığını naklederken ise şunları ifade eder:

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar maalesef tarih dil ve edebiyat kitaplarında dağınık bir şekilde bulunan rivayetlerden ibarettir. Bu durum

⁹⁹ İbrahim Enis, *fi'l-Lehecâtil- 'Arabiyye*, s.9.

¹⁰⁰ Enis, *age.* , s.10.

Merhum Hafni Nâşif Bey'in hicri 1304 yılının başlarında Viyana'da oryantalistlerin düzenlemiş oldukları bir sempozyumda yaptığı "Arapçanın Ayrıcalıkları" isimli sunumundaki feryadına kadar devam etti. Bu ilk çığlıktı. Ancak burada hiçbir etki uyandırmadı. Bu feryat ve temenni, dilde yeni araştırmalara kulaklarını tıkayanlara ulaşamadı. Hafni Nâşif Bey'in bu feryadının üzerinden tam 60 yıl geçmesine rağmen, başka bir âlimin bu konuda bir araştırmasını veya eserini ne gördük ne de duyduk. Hafni Nâşif Bey'in risalesi lehçe araştırmalarında bu kitabımızda rivayet ettiklerimizin çoğunda dayanağımız olmuştur. Benim bu feryadımın Hafni Nâşif Bey'in gayretleri gibi boşa gitmemesini ümit ediyorum. Umarım üniversitelerimiz daha sonra önemli ve değerli araştırmalarla ilgilenirler.¹⁰¹

İbrahim Enis, yapılan araştırmalarda doğru bir metot takip edilmemesi ve dilbilime yakışır bilimsel prensipler oluşturulmaması halinde geçmiş lehçelerle ilgili görüşlerin tenkit ve tartışmadan kurtulamayacağını, verilen hükümlerin birer tercihten ileriye gidemeyeceğini aktarmaktadır.

Dikkat edilmesi ve uyulması gereken temel prensipler önermekte ve özetle, modern Arap lehçeleriyle ilgili olarak, tüm Arap lehçelerini içerecek şekilde kapsamlı ve ayrıntılı araştırma yapmak gerektiğini, böyle bir araştırmanın ise bir kişinin başarabileceği kolay bir iş olmadığını altını çizmektedir. Böylesine kapsamlı bir araştırma, heyetlerin veya toplulukların yapabileceği bir iştir.

¹⁰¹ *age.* , s.13.

Daha sonrasında ise bunun sebeplerini anlatmakta ve lehçelerin nasıl meydana çıkmış olabileceği ihtimallerini sıralamaktadır. Yaptığı yorumlarda, günümüzde farklı lehçelere ait ses ve özelliklerin farklı kabile ve çevrelere ait olabileceği yorum ve açıklamalarını sıralamaktadır. Bu yorum ve açıklamaların sonunda ise şunları ifade etmektedir: “*Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere ciddi bir araştırma neticesinde, sahip olduğumuz bugünkü lehçelerin eski Arap lehçelerine dayandırılarak temellendirilmeleri mümkündür.*”¹⁰² Bundan dolayı eski Arap lehçeleri ile ilgili yapılacak araştırmaların şu üç temel prensip üzerine oturtulması gerektiğini savunur:

1- *Günümüz lehçeleri üzerindeki sır perdesini açabilmek için bu konunun doğru ve bilimsel bir şekilde araştırılarak elde edilen örneklerin ses kayıtlarının yapılması elzemdir. Bu şekilde, lehçelere ait özellikleri ve lehçeler arasındaki farklılıkları görebiliriz. Lehçelerle ilgili araştırmalara, lehçeleri kayıt ettikten sonra, lehçelere ait kelimeler ve seslerinin tahlil edilmesi ile başlamalıyız. Bunları yaparken asla herhangi bir karşılaştırma yapmamalı veya herhangi bir eski lehçe ile bir bağı olup olmadığı hükmü vermemeliyiz.*¹⁰³

Lehçelerden her bir lehçenin betimleme ve çözümleme araştırmasının tamamlanması hâlinde çok değerli veri ve malzeme toplanıp hizmete sunulmuş olacağını belirten İbrahim Enis, bu getirilerin bir kısmının şunlar olduğunu belirtmektedir:

- Toplumsal yaşantımızın tarihsel bir zaman dilimini oluşturan lehçelerimiz, kayıt altına alınmış olacak

¹⁰² *age.* , s.12.

¹⁰³ *age.* , s.15.

- Yeni lehçelerle ilgili yapılacak tarafsız akademik araştırmalarda bilim adamlarının materyal ihtiyaçlarını karşılamış olacağız.

- Bunların da ötesinde bu araştırmalarda elde ettiğimiz materyaller, eski Arap lehçeleri araştırmalarında kullanabilecek çekirdek/kaynak ve materyaller olacaktır.

2- İbrahim Enis'in lehçe araştırmalarında uyulmasını gerekli gördüğü ikinci prensip, 'Geniş ve kapsamlı Kur'ân kıraatleri araştırması' prensibidir. Enis'e göre tavsiye ettiği geniş ve kapsamlı araştırma, kitaplarda rivayet edilenler ile sınırlı kalmamalıdır. Rivayetlerin farklı Arap coğrafyalarında kabul görmüş kârîlerin okumalarına da tatbik edilip incelenmesi gerekmektedir. Böyle bir araştırma için, üst seviyede teknolojiyle donatılmış, modern ses ve dilbilim laboratuvarlarında kullanılan aletler ve sistemler kullanılmalıdır.

Bir taraftan bunları yaparken diğer yandan da bu kârîlerin telaffuzlarının ve rivayetlerinin incelenmesi, hangi çevreden oldukları, etkilendikleri veya yetiştikleri çevre ve iç içe oldukları Arap kabileleri araştırılmalıdır.

3- Tavsiye ettiği üçüncü prensibi şu şekilde ifade etmiştir.

Eski lehçelerle ilgili içeriğe sahip dağınık bir şekilde dilve edebiyat kaynaklarındaki rivayetler toplanmalı, daha sonrasında ise bu rivayetlerin süzgeçten geçirilerek doğru olup olmadığı tespit edilmelidir. Ayrıca bunların arasında kopuk veya silinmiş/ ortadan kalkmış, artık kullanılmayan rivayetler varsa, bu rivayetlerin senedlerinin takibi, hadis bilginlerinin takip ettikleri yola/metoda başvurularak tespit edilmeye çalışılmalıdır. Sağlamla zayıf, doğruyla, yanlışı tespit edilerek birbirinden ayrıştırılmalıdır. Bunun dışında

kabilelerin İslam öncesi ve sonrasında nasıl bir hareketlilik yaşadıkları, nerelere göçtükleri, hangi halklar ve toplumlarla karıştıkları, farklı çağlarda hangi çevrelerde buldukları ile ilgili kapsamlı bir tarih araştırması yapılmalıdır.

Devamında ise genel olarak bu prensiplerle ilgili olarak şunları söyler:

Zikrettiğimiz üç prensipten de anlaşılacağı üzere; eski lehçelerin araştırılması, bilinmeyen yönlerinin çözülüp açığa kavuşturulması ve bunların hangi kabilelere ait olduğunun tespit edilmesi kolay değildir. Çünkü bunun öncesinde bütün materyallerin toplanması gerekmektedir. Bu toplama işi ise yukarıda da değindiğim gibi sadece bir kişinin yapabileceği bir araştırmadan ziyade, en az bir ekibin altından kalkabileceği uzun ve özverili bir gayret ve araştırmayı gerektirmektedir.

Bahsettiğimiz materyaller toplanırsa karşılaştırma ve Arap lehçelerinin İslam'ın ilk asırlarında boyun eğdikleri kanunlar ile İslam fetihlerinden sonra evrilme, gelişme, kanun ve kuralları sürecine başlamış oluruz.¹⁰⁴

İbrahim Enis kitabının sonunda ise *Lisanu'l- 'Arab* isimli sözlüğün her cildi için birer başlık açmıştır. Bu başlıkların altında da eski Arap lehçelerini *Lisanu'l- 'Arab*'dan naklettiği örneklerle yorum yapmadan sergilemektedir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ *age.* , s.21.

¹⁰⁵ *age.* , s.37.

4- *min Esrâri'l-Luġa*¹⁰⁶

min Esrâri'l-Luġa isimli kitabı dört ana bölümden oluşmaktadır. Kitabında, cümlelerin parçaları ve nasıl bir düzene sahip olduğu, i'râbın anlamla bağı, i'râb ve dilin gelişimine sebep olan etkenler gibi konuları ele almıştır.¹⁰⁷ Bu konulara daha sonra "İbrahim Enis'in Görüşleri" bölümünde değineceğiz. Kitabın bölümlerinden birini teşkil eden *Kışşatu'l-İ'râb* isimli bölümü başta olmak üzere kaynağının ne olduğuyla ilgili olarak birçok eleştiri ve tenkide maruz kaldığını kendisi ifade etmektedir. İlki, 1951 yılında olmak üzere beş baskısı yapılmıştır.

İbrahim Enis, bazı kadim ulemânın dille ilgili birtakım problemleri, "kendilerine göre" çözdüklerini ve rafa kaldırdıklarını iddia etmektedir. Enis'e göre çözüldüğü iddia edilen konular aslında hala daha iyi araştırma ve incelenmeye muhtaçtır.

Bu kitabı yazmasının sebepleri arasında ise şunları zikretmektedir:

*"Bu kitabımda dille ilgili sorunları, bilimsel bir üslup takip ederek, faydasız münakaşalara girmeden ve modern dilbilim araştırmalarının en son ulaştığı teoriler üzerine kurgulayarak çözmeye çalıştım."*¹⁰⁸

İbrahim Enis'in görüşleri bölümünde geniş bir şekilde özellikle bu kitabında bulunan fikirlerine değineceğiz.

¹⁰⁶ İbrahim Enis, *min Esrâri'l-Luġa*, Mektebetu Anclu el-Mışriyyeh, 6. Baskı, Kahire 1978.

¹⁰⁷ *Mecelletu Mecma 'i'l-Luġati'l-'Arabiyye*, Kahire, XXXX, s.204.

¹⁰⁸ Enis, *min Esrâri'l-Luġa*, 1978, s.4.

5- Mûsikâ eş-Şi'r¹⁰⁹

Bu kitap toplam on üç bölümden oluşmaktadır. Şiiri, güzel sanat dallarından biri gibi gören Enis, giriş bölümünde kitabını neden yazdığını ve kimlere hitap ettiğini aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

Bu kitap, şiir okumayı ve dinlemeyi seven, şiir yazmaya çalışan her kültürlü insanın okuyabileceği bir kitaptır. Ayrıca bu kitap, şiir yazmak isteyen gençlerin yanlarında bulundurabilecekleri ve şiir nazmederken hata yapmalarını minimize edip, dikkat etmeleri gereken konularda başvurabilecekleri bir kitap ve kılavuzdur. Bunun yanında bu kitap, modern sesbilim prensipleri çerçevesinde, bilimsel bir araştırmanın ürünü olduğu için üniversitelerdeki özellikle edebiyat öğrencilerinin istifade edeceği bir kaynaktır.¹¹⁰

İbrahim Enis spesifik şiir koleksiyonları ve Arap şiirlerinin bahirlerinin¹¹¹ istatistiksel araştırmalarında öncü bir şahsiyetti. Kendisi şiir vezinlerinin gelişimlerini, hem cahiliye hem İslam hem de müvelledûn¹¹² dönemine ait yaygın olan vezinlerin

¹⁰⁹ İbrahim Enis, *Mûsikâ eş-Şi'r*, Mektebetu Anclu el'Mışriyye, Kahire 1952.

¹¹⁰ Enis, *age.*, s.3.

¹¹¹ Bahır/بحر: el-Halîl b.Ahmed'in (öl.175/791) aruz sisteminde dâirelerdeki ideal vezinlerden, ilel ve zihâfât kaideleriyle türetilmiş vezinler grubu. Bahir (bahr ve çoğulu buhûr) Arapça bir kelime olup "deniz; büyük ırmak ve bol miktarda su toplanan yer vb." demektir. İstilah mânasını, çok sayıda ve çeşitli vezinleri ihtiva ve temsil ettiği için kazanmış olmalıdır. Bu mânâda ve istilah olarak bahir için muhtelif müterâdifler kullanılmıştır. Meselâ el-Halîl ve onu takip edenler, uzun zaman bunu nevi (çoğulu envâ'), Cevherî (öl.400/1009), bab (çoğulu ebvâb) diye ifade etmişlerdir.

¹¹² Muvelledûn (المولودون) : Arap Edebiyatı'nda müteahhir dönem şairleri için kullanılan bir terim. bk.Rahmi Er, DİA, 2006, XXXII, s.227.

oranlarını araştırmıştır. Mvelledn dönemine ait vezinleri araştırdığı gibi kafiye ve türlerini de araştırmıştır. Bu araştırmalarının tümünde önemli metodolojik bakış açısına sahip olduğu grlmektedir. Bunun örneklerinden birisi Arap Şiir tarihi süreciyle ilgili araştırmalarındaki birçok koleksiyonların bahirleri ile ilgili verdiği yüzdelik oranlardır.

İbrahim Enis'in gayretleri sadece Őiirde aruz sisteminin analiziyle sınırlı değildir. Tarihsel bir bakış açısıyla Arapça Şiir vezinlerinin ne Şekilde düzenlendiği veya belâğat ve fesahat ölçülerine göre söylenip söylenmediği, yazılıp yazılmadığı Şeklindeki araştırmalar İbrahim Enis'in ortaya koyduğu en önemli araştırmalar arasında yer almaktadır. Zira bu araştırmalar, Arap Őiirinin aruz tarihi araştırmalarında bir başlangıç noktası olabilecek kıvamdadır.

Bu kitabında *el-Aşvâtu'l-Lugaviyye ve fi'l-Lehecâti'l-'Arabiyye* isimli eserlerinden farklı olarak, Avrupalıların da kullandıkları gibi med harfleri de dahil olmak üzere, sesli-harf-lerin tümünü, "hareke/vowels" ismi ile zikremiş, sessiz-harf-leri ise "harf/consonants" Şeklinde ifade etmiştir.¹¹³

6- el-Luğatu Beyne'l -Ķavmiyyeti ve'l-Âlemiyye

Bir toplumun oluşumunda dilin işlevinin ne kadar etkili olduğu ve toplumun birbirleriyle olan bağının dil sayesinde nasıl güçlendiğini anlatan bu kitap, bir giriş ve on bölümden oluşmaktadır. Kitabında hızlı gelişen iletişim araçları sayesinde artık ilerde

¹¹³ Enis, *Mûsîkâ eş-Şi'r*, s. 7.

uluslararası dillerin oluşacağı görüşünü ileri sürmektedir. Bu kitabın ilk ve tek baskısı 1970 yılında yapılmıştır.¹¹⁴

7- *Mustakbelu'l- Luğati'l- Arabiyyeti'l-Mușterake*

İbrahim Enis, Arapçayı hayatın içindeki İslam ruhu ve Arap uyanışı ile ilişkilendirmiş, dilin Arapları bir birine bağlayan en sağlam bağ olduğunu vurgulamıştır. İbrahim Enis, son dönemlerde Mısır Arapçasının Arap dünyasında giderek yayıldığı ve koşulların bu şekilde devam etmesi hâlinde, bu lehçenin Arap dünyasında ortak dil olacağı görüşünü ileri sürmüştür.

İbrahim Enis, Arapçanın seslerine ilişkin ortak bir telaffuz projesinin hazırlanıp Arap ülkelerindeki okullarda okutulması ve basın yayın organları vasıtasıyla yaygınlaştırılması yanında, okullarda mahallî lehçelerin gücünün kırılması için gerekirse yasa çıkarılması gerektiği düşüncesine sahiptir. Bu düşünceyle Arapçanın ve diğer Sâmi dillerinin özüne ulaşmak için, Arap âlemindeki halk lehçelerinin incelenmesi gibi özgün projeler ortaya koymaya çalışmıştır. Kitabı, hayalini kurduğu projeleri içeren bir dizi konferanslarını da içermektedir. İddiasına göre Arapça, farklı lehçelerden arınmak suretiyle tüm Araplar tarafından müşterek olarak kullanılacak bir mecraya doğru gitmektedir.¹¹⁵ Daha önce yazdığı *el-Aşvâtu'l Arabiyye, fi'l-Lehecâti'l Arabiyye, min Esrâri'l-Luğa, el-Luğatu Beyne'l-Ğavmiyyeti ve'l-Âlemiyye* gibi bazı kitaplarında geçen bir kısım konuların da

¹¹⁴ Enis, *el-Luğatu Beyne'l-Ğavmiyyeti ve'l-Âlemiyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-Mısır, 1970.

¹¹⁵ *Mecelletu Mecmai'l-Luğati'l- Arabiyye*, XXXX, s.204.

tekrar edildiği kitap 1960'da basılmış olup 70 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitap da *el-Luğatu Beyne'l-Kavmiyyeti ve'l-Âlemiyye* kitabı gibi sadece bir kez basılmıştır.¹¹⁶

2.2. Makale ve Araştırmaları

XX. yüzyılın başlarından itibaren kısa bir sürede İslam dünyasında da tanınmaya başlayan modern dilbilim araştırmaları, özellikle sesbilim, lehçe bilimi, morfoloji ve sentaks alanlarında yoğunluk kazanmıştır. Arap dünyasındaki modern dilbilim araştırmacılarından İbrahim Enis, “sarf, nahiv, fonetik, mu‘cem/sözlük ve delâle/semantik konularını yeni bir metotla incelemiştir. Bu konularda Batı dünyasının düşüncelerini doğru bir şekilde anlamış ve Arapçaya uygulamaya çalışmıştır. Arapçayla ilgili birçok makale yazan ve çeşitli kongreler için tebliğler kaleme alan Enis’in tespit edebildiğimiz makalelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Dirâsât Havle Ebvâbi's-Sulâsî* (درارت حول أبواب الثلاثي)¹¹⁷
2. *Şiyağu'l-İsmi's-Sulâsiyyi'l-Mücerred* (صیغ الاسم الثلاثي المجرد)¹¹⁸
3. *Şîğatu fi 'il* (صیغة فيعيل)¹¹⁹

¹¹⁶ İbrahim Enis, *Mustakbelu'l- Luğati'l- Arabiyyeti'l-Muşterake*, Câmi'atu'd-Devli'l-'Arabiyye, Ma'hedu'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti'l-'Âlemiyye, 1960.

¹¹⁷ *Mecelletu Mecma 'i'l-Luğati'l- Arabiyye*, VIII, s.172-180.

¹¹⁸ *age.*, X, s.83-90.

¹¹⁹ *el-Mecma 'u'l- İlmiyyu'l- Arabî*, Dimaşk, 1964, XXXVII, 3. Bölüm, s.365-373. ; *Mecelletu Mecma 'i'l-Luğati'l- Arabiyye* 1965, XVIII, s.79-88.

4. *Tevehhumu Aşâleti'l-Hurûfi ve Tevehhumu Ziyâdetihâ* (توهم أصالة الحروف وتوهم زيادتها)¹²⁰.
5. *en'Naht*¹²¹ (النحت)
6. *Teṭavvuru'l-Bunyeti fî'l-Kelimâti'l-'Arabiyye* (تطور البنية في الكلمات العربية)¹²².
7. *Te'addudi's-Şiyâgi fî'l-Luġati'l-'Arabiyye* (تعدد الصيغ في اللغة العربية)¹²³
8. *el-İştikâk min Esmâi'l-A'yân* (الاشتقاق من أسماء الأعيان)¹²⁴
9. *Dirâse fî B'aḍi Şiyâgi'l-Luġa* (دراسة في بعض صيغ اللغة)¹²⁵
10. *mâ Sirru Hâzihî'l-Cumû' ?* (ما سر هذه الجموع؟)¹²⁶
11. *İsmu'l-Âleti ve'l-Edevât* (اسم الآلة والأدوات)¹²⁷
12. *heli'l-Luġatu Bedeviyye?* (هل اللغة بدوية؟)¹²⁸
13. *Devru'l-Kombyuter fî'l-Baḥşi'l-Luġavî* (دور الكمبيوتر في البحث اللغوي)¹²⁹
14. *Miṣṭaratu'l-Luġa* (مسطرة اللغة)¹³⁰

¹²⁰ *Mecelletu Mecma'i'l-Luġati'l-'Arabiyye*, Konferans ve Araştırmaları-tezleri 31. Dönem, Kahire, 1964-1965, s.195-197.

¹²¹ *agd.* , s.202-203. Naht (النحت) : Birden fazla kelimeden yeni bir kelime türetme anlamındaki sözlük bilimi terimi. M. Reşit Özbalkıç, DİA, 2006, XXXII, s.310-311.

¹²² *agd.* , Özel Konferans ve Araştırmalar/tezler 31. Dönem, Kahire, 1962-1963, s.237-239. ; *agd.* , Kahire:1959, XI, s.165-172.

¹²³ *agd.* , Kahire:1961, XIII, s.159-195.

¹²⁴ *agd.* , Özel Konferans ve Araştırmalar/tezler 31. Dönem, Kahire, 1961-1962, s.107-121.

agd. , Kahire:1967, XIII, s.195-196.

¹²⁵ *agd.* , Kahire:1967, XXII, s.93-95.

¹²⁶ *agd.* , Kahire:1973, XXXIII.

¹²⁷ *agd.* , Özel Konferans ve Araştırmalar/tezler 31.Dönem, Kahire, 1962-1963, s.251-253.

¹²⁸ *agd.* , Kahire:1969, XXIV s.375-385.

¹²⁹ *agd.* , Kahire:1971, XXVIII s.7-10.

¹³⁰ *agd.* , 1972, XXIX, s.7-12.

15. *el-İhşâu 'l-Luġavî* (الإحصاء اللغوي).¹³¹
16. *el-İrticâlu fî Elfâzi 'l-Luġa* (الارتجال في ألفاظ اللغة).¹³²
17. *İktirâhâtü B 'adi 'l-İslâhi fî Metni 'l-Luġa* (اقتراحات بعض الإصلاح في متن اللغة).¹³³
18. *Hurûf Tuşbihu 'l-Harekât* (حروف تشبه الحركات).¹³⁴
19. *Vahyu 'l-Aşvâti fî 'l-Luġa* (وحي الأصوات في اللغة).¹³⁵
20. *Aşvâtu 'l-Luġa 'Inde İbn Sînâ* (أصوات اللغة عند ابن سينا).¹³⁶
21. *Ma 'nâ Luġatu 'd-Đâd*. (معنى لغة الضاد).¹³⁷
22. *Cuhûdu 'Ulemâi 'l- 'Arab fî 'd-Dirâsâti 'ş-Şavtiyye*
(جهود علماء العرب في الدراسة الصوتية).¹³⁸
23. *Havle 'l-Kavli fî Ra'yihim Sâfere Muġammed, 'Alî, Ĥasen*.
(حول القول سافر محمد علي حسن).¹³⁹
24. *Hanîfen Muslimen* (حنيفاً مسلماً).¹⁴⁰
25. *'alâ Hedyi 'l-Fevâşili 'l-Kur'âniyye* (على هدي الفواصل القرآنية).¹⁴¹
26. *Beyne 'l-Kâfiyeti fî 'ş-Şi 'ri 'l-Arabî ve 'l-Kâfiyeti fî 'ş-Şi 'ri 'l-İngilîzî*
(بين القافية في الشعر العربي والقافية في الشعر الإنجليزي).¹⁴²

¹³¹ Ürdün Üniversitesi, Edebiyat Dergisi, 1969, s.19-26.

¹³² Mecelletu Mecma 'i 'l-Luġati 'l- 'Arabiyye, Kahire:1955, VIII, s.306-314.

¹³³ *agd.* , 1955, VIII, s.87-104.

¹³⁴ *agd.* , 1963, XVI, s.13-17.

¹³⁵ *agd.* , 1958, X, s.127-137.

¹³⁶ *agd.* , Özel Konferans ve Araştırmalar/tezler 29. Dönem, Kahire, 1962-1963, s.175-186.

¹³⁷ *agd.* , 1968, s.116-125.

¹³⁸ *agd.* , 1963, XV, s.41-49.

¹³⁹ *agd.* , 1978, XX, s.113-114.

¹⁴⁰ *agd.* , 1971, XXVII, s.7-10.

¹⁴¹ *agd.* , 1961, XIII, s.159-195.

¹⁴² Mecelletu Mecma 'i 'l-Luġati 'l- 'Arabiyye, Kahire:1972, XXIX, s.57-73.

27. *Mu‘cemu Elfâzi’l-Edebi’l-Câhilî* (معجم ألفاظ الأدب الجاهلي).¹⁴³

28. *fi’t-Tertîbi’l-Mu‘cemî* (في الترتيب المعجمي)

29. *Ra’yun fi’l-Î‘râbi bi’l-Harekât* (رأي في الإعراب بالحركات)¹⁴⁴

2.3. Diğer Çalışmaları

İbrahim Enis’in özellikle Kahire Arap Dil Kurumu dergisinin çeşitli sayılarında Arapçayla ilgili birçok makale ve çeşitli kongreler için tebliğler kaleme aldığını, yazdığı eserlerin bazı bölümlerine, daha önce yaptığı bu araştırma, konferans ve makale yazılarını da eklediğini söylemiştik. “*Ṭuruḳu Tenmiyeti’l-Elfâzi fi’l-Luġa*” isimli eserinin tamamı daha önce hazırladığı makale, 1966-1967 yılları arasında Dil ve Edebiyat Araştırmaları Bölümü’ndeki öğrencilerine verdiği konferansları ve sunduğu bildirilerin bir araya getirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı bu eseri, kitapları arasında değil diğer çalışmaları arasında zikretmenin daha doğru olacağını düşündük. On bölümden oluşan bu eserde, özellikle dilin gelişimini etkileyen “kıyâs, iştikâk, kalb, ibdâl, naht ve irticâl” gibi konuları ele almıştır.¹⁴⁵

¹⁴³ *agd.* , 1968, XXII, s. Mukaddime/ giriş bölümü

¹⁴⁴ *Mecelletu Mecma’i’l-Luġati’l-‘Arabiyye, Kahire, 1958, X, s.127-137.*

¹⁴⁵ İbrahim Enis, *Ṭuruḳu Tenmiyeti’l-Elfâzi fi’l-Luġa*, Maṭba‘atu’n-Nahḍa’l-Cedîde, Kahire, 1967.

Yukarıda zikrettiğimiz araştırmaları dışında “ملك وملاك”¹⁴⁷, “أبيب”¹⁴⁶, “السماء”¹⁴⁸ gibi Arapça kelimelerin köklerini incelemiş, Arap Dil Kurumunda çalıştığı 16. dönemden, ayrıldığı 41. döneme kadar Arap Dil Kurumuna dille ilgili konular sunarak bunların araştırılması önerisinde bulunmuştur.¹⁵⁰ Bunların yanında, gençliğinde yazdığı şiir, roman ve tarihî piyesler de bulunmaktadır.¹⁵¹ Ayrıca, öğrencisi Temmâm Hassân ile, *el-Luğatu fîl-Muctema* isimli bir tercüme yapmış, Aḥmed Muhtâr ‘Umer’le, İshak b. İbrahim el-Fârâbî’nin *Dîvânü’l-Edeb*’ini neşretmiştir.¹⁵²

2.4. Hakkında Yapılmış Çalışmalar

- Kemâl Muḥammed Bişr, *İbrahim Enis ve’ d-Dersu’l-Luğavî*. (Mahmûd Fehmî Hicâzî, Muḥammed Ḥasen Abdülazîz, Muḥammed Hamâse Abdüllatîf ve İbrahim ed-Desûkî’nin Kahire’de 1999’da İbrahim Enis’in vefat yıldönümü münasebetiyle düzenlenen anma programı ile ilgili makalelerini kapsamaktadır.”
- Seyyid Aḥmed el-Mahzencî, *İbrahim Enis: Ḥayâtuhû ve A’mâluh*, Mektebetu Anclu. Kahire 2002.

¹⁴⁶ *agd.* , Özel Konferans ve Araştırmalar/tezler 36.Dönem, Kahire, 1969-1970, s.81-96. *Mecelletu Mecma’i’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Kahire:1969, XXIV, s.7-10.

¹⁴⁷ *agd.* , Kahire:1970, XXVI, s.7-10.

¹⁴⁸ *Mecelletu Mecma’i’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Kahire, 1973, XXXI, s.7-13.

¹⁴⁹ *agd.* , 1974, XXXIII, s.7-12.

¹⁵⁰ *agd.* , XXXX, s.217. ; *Mecma’i’l-Luğati’l-‘Arabiyye fî Hamsîne ‘Âmen*, s.36-37.

¹⁵¹ *Mecelletu Mecma’i’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Kahire, XXXX, s.211.

¹⁵² M.M. Lewis, *el-Luğatu fîl-Muctema* , ter: İbrahim Enis ve Temmâm Ḥassân Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-Arabiyye-İsa el-Bâbî el-Halebî Matbaası 1959.

- Ammâr İlyâs Bevâsile, *el-Fikru'l-Luġavî 'inde İbrahim Enis: Dirâse Vasfîyye Taĥlîliyye fi'l-Aşvâti ve's-Şarf*, Mûte Üniversitesi, Ürdün 2003.
- İftihâr Muhammed 'Alî er-Ramâmine, *İbrahim Enis ve Enzâruhu'd-Delâliyye ve'n-Nahviyye*, Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Nâdiye Tevhâmî, *İbrahim Enis ve arâ'uhû ĥilâle kutubihî: min Esrâri'l-luġa ve Delâletu'l-elfâz ve el-Aşvâtu'l-luġaviyye*, Yüksek lisans tezi, 2005, Câmiatu'l-Hâc Lahzar Bâtine Ün., Kulleyttu'l-Âdâb ve'l-Luġât - Kosantîne / Cezayir.
- Selîme Bel'azvî, *el-Fikru'l-Luġavî 'inde İbrahim Enis min Ĥilâli Muşannefeyhi el-Aşvâtu'l-Luġaviyye ve Delâletu'l-Elfâz Dirâse Vasfîyye Taĥlîliyye*, Yüksek Lisans Tezi, Hâc Lahzar Bâtine Ün. Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Luġât - Kasantîne Cezâyir, 2015

İKİNCİ BÖLÜM

İBRAHİM ENİS'İN GÖRÜŞLERİ

2.1. İBRAHİM ENİS'İN ÇAĞDAŞ DİL ARAŞTIRMALARINDAKİ YERİ

Kişisel ve kurumsal yapılan araştırmalar, Arapçayı durağan yapısından kurtarıp ilerlemesi ve gelişmesini sağlamıştır. Modern dönemde yapılan Arap dil araştırmaları Arapçanın yenilenmesi ve çağdaş bir görünüm kazanması sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde önemli dilbilimcilerden Aḥmed Fâris eş-Şidyâk (1305/1887) *Sirru'l-Leyâl fi'l-Ḳalbi ve'l-İbdâl* isimli eseriyle, 'Alî 'Abdulvâhîd el-Vâfî (1901-1992) *'İlmu'l-Luġa ve Fiḫhu'l-Luġa* isimli eserleriyle, Abdulkâdir el-Fâsî el-Fihrî (1947) *el-Lisâniyyât ve'l-Luġatu'l-'Arabiyye* isimli eseriyle, Abdusselâm el-Mesedî (1945) *Merâci'u'l-Lisâniyyât* isimli eseriyle, 'Abduşşabûr Şâhîn (1929-2010) *el-'Arabiyye Luġatu'l-'Ulûm ve't-Tiḳaniyye* ve başka dilbilimciler eseriyle Arapçanın modernleşmesine büyük katkıda bulundular.¹⁵³

Bu dönemin önemli temsilcilerinden biri olan İbrahim Enis de yeni dilbilim metotlarını Arapçaya uygulamaya çalışmış, öne sürdüğü özgün fikirleriyle dil araştırmalarında ufuk açmış, yazdığı eserleriyle de Arapça araştırmalarına yeni bir çehre kazandırmıştır.

¹⁵³ Mustafa Kaya, *Modern Arap Dilbilim Çalışmaları*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl 12, S 36, 2008, s.335–350.

İbrahim Enis, Arapçadaki klasik kelime taksiminin, Arapçanın dil yapısına uygun olmadığı ve Aristo mantığı etkisiyle yapıldığını savunanlardan ve son dönem nahivcileri arasında bu konuyu gündeme ilk getirenlerden biridir¹⁵⁴. Enis, dil araştırmalarında, dilsel araştırmalarla mantıksal araştırmaların, modern bakış açısına göre, birbirinden ayrıştırılması gerektiğini savunmuştur. Yani modern dil araştırmaları, hem Araplarda hem de batıda eski dil araştırmalarının tersine bir yönelime sahiptir.¹⁵⁵

İbrahim Enis'in dilbilim araştırmalarına bilinçli yönelimi ve bu alanda karşılaştırmalı dilbilimcisi olması, kendisine geniş bir ufuk kazandırmanın yanında, onun insan diline ait birtakım özellikleri daha iyi kavramasını ve bu bilgileri güzel bir şekilde sunabilmesini sağlamıştır.¹⁵⁶

Mısır Ehliyye Üniversitesinde, 1891'den beri "Sâmî Dilleri Karşılaştırmalı Sentaks" ile ilgili dersler verilmekte, araştırmalar yapılmaktaydı. Bu akımı, ilk başlarda Alman dilbilimci ve şarkiyatçısı Litmann (1875-1958), daha sonraları ise yine Sâmî dilleri uzmanı Alman şarkiyatçı Gotthelf Bergstrasser (1886-1933) temsil etmiştir. Daha sonra Sâmî Dilleri ışığı altında bu alanda birçok Arapça uzmanı ortaya çıkmıştır. Arapça alanına ait zaten az olan fakülte ve enstitüler, bilimsel Arapça araştırmalarından ziyade öğretimle uğraşıyorlardı. Bu derslerin başında ise sentaks ilminin başyapıtlarından *Elfiyye*'nin şerhleri bulunuyordu. Kelime dağarcığı ile ilgili araştırmalar ise "Fıķhu'l-Luğa" dersleri

¹⁵⁴ 'İzzeddîn Mecdûb, *el-Minvâlu'n-Nahviyyi'l-'Arabi: Kirâ'e Lisâniyye Cedîde*, Dâru Muhammed 'Alî el-Hâmi, Külliyyetu'l-Adab ve'l-Ulûmi'l-İnsaniyye, Tunus, 1. Baskı, 1998 s.182.

¹⁵⁵ İbrahim Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.138.

¹⁵⁶ Mecdûb, *age.*, s.182.

ekseninde sınırlı alanlara sahipti. Sâmi dillerin tanıtımı ise, sadece İbrânice ve Süryânice eğitimi alan öğrencilere mukaddime mahiyetinde yapılmaktaydı.¹⁵⁷

İbrahim Enis, dilbilimiyle Batı'da tanışmış, bunun sonucu olarak dil ve dilbilimiyle ilgili konulara bakış açısı değişmiştir. Dilbilimcilerin eserlerini okurken, dilbilim prensiplerini esas alarak, eserlerini okuduğu dilbilimciler ve eserlerini bu prensiplere göre değerlendirmiş ve derecelendirmiştir. Bununla da kalmayıp araştırmacıları, dilbilimi kullanıp kullanmadıklarına ve bu bilim dalına ne kadar ilgi gösterdiklerine bakarak sınıflandırmıştır.¹⁵⁸

İbrahim Enis'in Arapça araştırmalarına önemli katkıları olmuş, araştırmalarında geleneksel grameri, dilbilimle bir tartışma içine sokmuştur. Enis, çağdaş Arap gramercileri ve dilbilimcilerine, yaptıkları araştırmalarda, ilk dilbilimcilerin söz ve görüşleriyle yetinmemeleri gerektiği inancını aşlamıştır. Bunun da ötesinde, Arap olmayan dilbilimcilerin de görüşlerine başvurulması gerektiği iddiasındadır.¹⁵⁹ İbrahim Enis, geleneği ele alma ve değerlendirme konusunda modern dilbilimcilerin ilklerinden olan Mustafa İsmail ve Mehdi el-Mahzûmî'den bilimsellik anlayışı ve algısı bakımından daha ileridedir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Kemâl Muḥammed Bîşr, *İbrahim Enis ve 'd-Dersu'l-Luğavî*. (Mahmûd Fehmî Hicâzî, Muḥammed Ḥasen Abdülazîz, Muḥammed Hamâse Abdüllatîf ve İbrahim ed-Desûkî'nin Kahire'de 1999'da; İbrahim Enis'in vefat yıldönümü münasebetiyle düzenlenen anma programı ile ilgili makalelerini kapsamaktadır. , s.2.

¹⁵⁸ Mecdûb, *age.* , s.29.

¹⁵⁹ Enis, *min Esrâri'l-Luğa* kitabının mukaddimesinden, s.4.

¹⁶⁰ Mecdûb, *age.* , s.30.

Tüm beşerî dillerin kendilerine ait birtakım üstün özelliklere sahip olduğunu savunan İbrahim Enis¹⁶¹ *min Esrâri'l-Luğa* isimli eserinde bu konuyla ilgili olarak 'Dil Mantığı' başlıklı bölümde, her dilin kendisine ait bir mantığa ve sisteme sahip olduğunu, genel mantıkla dil mantığının aynı şeyler olmadığını ikazında bulunur.¹⁶² Konuyu açıklarken de bu sistem farklılıklarına hem "ses"¹⁶³ düzeyinde hem de "tekil-çoğul",¹⁶⁴ "eril-dişil",¹⁶⁵ "zaman mefhumu",¹⁶⁶ ve "dilsel olumsuzluk"¹⁶⁷ gibi gramer olgularından örnekler verir.¹⁶⁸

Yetiştirilme tarzı, aldığı eğitim ve yurt dışına burslu olarak gönderilmesi gibi hususlar onu güçlü ve kendinden emin kılmıştır. Bu özelliği de "çağdaş Arap dil araştırmalarında" olumlu bir etki meydana getirmiştir.¹⁶⁹

2.2. İBRAHİM ENİS'İN SESBİLİM İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

XX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Arap dilcileri arasında İbrahim Enis dışında Arap okuyucularına göstergebilim ve sesbilim alanlarında eski (klasik) ile modern dil

¹⁶¹ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.31.

¹⁶² *age.*, s.138.

¹⁶³ *age.*, s.131-151.

¹⁶⁴ *age.*, s.152.

¹⁶⁵ *age.*, s.158.

¹⁶⁶ *age.*, s.163.

¹⁶⁷ *age.*, s.165.

¹⁶⁸ *age.*, s.151-191.

¹⁶⁹ *Mecdûb*, *age.*, s.30.

düşüncesini bir arada sunan ve bunu tanıtan kimse yoktu.¹⁷⁰ İbrahim Enis klasik Arapça kitapları veya modern Batı kitaplarını referans almış ancak bu kaynaklara tam bir teslimiyetle yanaşmamıştır.¹⁷¹ Sesbilimle ilgili kitabı da, bu alanda yazılmış ilk müstakil kitap olmakla birlikte,¹⁷² ses araştırmalarının modern dil metotlarına göre Arapçaya uyarlanarak eksiksiz ele alındığı ilk eserdir.¹⁷³ Eserinde bir taraftan klasik Arap dilbilimcilerin görüşlerine yer verip modern Arap dilbilim araştırmalarını temellendirirken, diğer bir yandan da bu alanda onların daha öncelikli olduklarını ifade etmeye çalışmıştır.¹⁷⁴

2.2.1. Sesbilgisi ve Sesbilim

Dilbilim “Kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri; yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişimleri açısından inceleyen insan bilimidir.”¹⁷⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bu yüzdendir ki söz konusu bilim, dili inceleyiş biçimine göre birçok alt disipline ayrılır. Bunlar içerisinde özellikle sesbilgisi (phonetics- ‘İlmu’l-aşvâti’l-lugaviyye”, ve sesbilim (phonology- ‘İlmu vezâifi’l-aşvâti’l-lugaviyye” son derece önemli iki alt koldur.

¹⁷⁰ Ğalfân, *age.* , s.171-172.

¹⁷¹ Aĥmed Abdulazîz Derrâc, *el-İtticâhâtu’l Mu’âsira fî Tetavvuri Dirâsâti’l- ‘Ulûmi’l-Luĝaviyye*, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad-Suudi Arabistan, 2003, s.142-143.

¹⁷² Ĥasen Arif, *age.* s.62.

¹⁷³ Ramağan ‘Abduttevvâb, *el-Medhal ilâ İlmi’l-Luĝa ve Menâhicu’l-Bahsi’l-Luĝavî*, Mektebetu’l Hancî, Kahire-Mısır, 3. Baskı, 1997, s.19.

¹⁷⁴ Bekûş, *age.* , 2004, s.32.

¹⁷⁵ Berke Vardar vd. , *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2002.s.73.

Sesbilim ve sesbilgisi disiplinlerinin içerikleri, ilgi alanları hakkında kuşkusuz pek çok şey bilinmektedir. Her bilimin oluşumuyla birlikte kendine özgü kavramları da oluşur. Bir bilim dalının kavramlarının birbirine karıştığı ya da bir kavram için birden fazla ifadenin kullanıldığı süreç o bilim dalının oluşma aşamasında olduğunu gösterir. Bu durum sesin tanımı ve sesi inceleyen bilimlerin tanımı konusunda da geçerlidir.¹⁷⁶ Sesbilim ve sesbilgisi birbirleriyle bağlantılı ancak farklı amaç ve hedeflere sahiptir. Sesbilim (fonetik-phonetics”, dilde kullanılan sesleri yalın olarak ele alıp fiziksel, akustik, anatomik gibi özelliklerini betimlemeyi amaçlar. Yani, seslerin zihinsel kurallı tasarım düzeyindeki süreçlerini değil, sesletim düzeyindeki süreçlerini inceler. Sesbilgisi (fonoloji-phonology” ise, bu seslerin o dildeki işlevlerini, dizisel ve dizimsel örgütlenişini, etkileşimlerini belirler ve ses değişim kurallarını inceler.¹⁷⁷

Temelde hem sesbilim hem sesbilgisi insan dillerinin sesleri ile ilgilenmektedir, ancak amaçları farklıdır. Sesbilim ve sesbilgisinin amaçları ve ilgilendikleri konular farklı olmakla birlikte, her iki disiplini de insan dili sesleri ile uğraştığı için birbirinden ayırmak pek kolay değildir.¹⁷⁸

2.2.2. Dilsel Sesbilgisi

Sesbilgisi genel anlamıyla dilbilimin bir alt alanı olarak konuşma seslerini dillerde bildirişimdeki işlevleri açısından inceleyen bilim dalı olup, dili oluşturan sesleri ele alan

¹⁷⁶ Nazife Nihal İnce, *Hicri İlk Dört Asırda Sesbilim Çalışmaları*, Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniv. S.B.E. Temel İslam Bilimleri Ana bilim Dalı Arap Dili ve Belâğâtı, 2005, s.2.

¹⁷⁷ Vardar vd. , *age.* , s.167-168.

¹⁷⁸ Vardar vd. , *age.* , s.168-169.

bir bilim olarak tanımlanır. ‘*Bildirişim açısından taşıdıkları özellikleri ya da işlevlerini göz önünde bulundurmadan sesleri somut gerçeklikleri içinde, oluşturulmaları, aktarılmaları ve algılanmaları bakımından inceleyen dal*’ şeklinde tarif etmek de mümkündür.¹⁷⁹ Yani sesbilimden farklı olarak, herhangi bir dili oluşturan görevli-görevsiz bütün ses öğelerini, eklemleme noktaları/çıkaklar/meḥâric ve eklemleme biçimleri/Şifât açısından detaylı bir şekilde inceler. Sesbilgisi terimiyle karşılanan fonetik kelimesi, kökü de diğer seslerden farklı kabul edilmesi dolayısıyla “insana ait sesi” ifade etmek üzere kullanılan “fon” kelimesine dayanır.¹⁸⁰ Günümüz Modern Arapçasında en sık kullanılan karşılıkları ise “İlmu’l-Aşvât, Ilmu’ş- Şavtiyyât, Ilmu’l Aşvâti’l-Luġaviyye ve el-funitika” şeklindedir. Sesbilimin aksine, konuşma seslerinin nesnel niteliği ile ilgilenmez, biçimsel özelliklerin çok ötesine giderek karşılıklı anlaşmada seslerin anlam aktarma işlevleri ile ilgilenir.

2.2.3. Dilsel Sesbilim

Sesbilim ya da orijinal deyimiyile fonoloji bir dile ait olan seslerden yalnızca gramatik görev veya işlevi olanlarıyla, yani sesbirimlerle ilgilenir. Diğer bir söyleyişle sesbirimler ya da fonemler, bütün bir dil dizgesi içerisinde, anlam ayırt edici fonksiyonlar icra eden seslerdir ve bu sesler, sesbilimin araştırma kapsamına dâhildir.

Sesbilim/phonologie kavramı, XX. yüzyılın en mühim dilbilimcilerinden biri olarak kabul gören İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure tarafından, günümüzdekinden

¹⁷⁹ Vardar vd. , *age.* , 2002, s.167.

¹⁸⁰ Muhammed ‘Alî el-Ḥûli, *Mû‘cemu ‘İlmi’l-Eşvât, Metâbiu’l-Ferazdaği’t-Ticâriyye*, 1982, s.5.

farklı olarak sesbilgisi ile aynı anlamda kullanılmaktaydı.¹⁸¹ Fakat bu kullanım dilbilimciler tarafından pek benimsenmemiş ve seslerin daha çok fiziksel özellikleriyle ilgilenen dala sesbilgisi”, anlamsal işlevleri ve yapılarıyla ilgilenen dala da sesbilim denmiştir.

Modern Standart Arapçada, sesbilimin karşılığı olarak “İlmu’l-Aşvâtu’l-Vazîfi”,¹⁸² ‘İlmu’l-Aşvâtu’l-Luğaviyye”, “İlmu Aşvâti’n-Nizâm”¹⁸³ gibi ifadelerin yanında, Arapçalaştırmak gibi bir yönelime sahip olmayanlar tarafından, Batı’da kullanılan “fonem” kelimesiyle kurulmuş “İlmu’l-Funima” şeklinde bir kullanımı da vardır.

2.2.4. Eski Araplarda Sesbilim ve Sesbilgisi

Fonetik kavramına ait birbirinden farklı ve aynı zamanda birbirini destekleyip detayları ile açıklar tarzda bazen de tamamen farklı bir şekilde yapılmış birçok tanımla karşılaşmak mümkündür. Bu kavramla ilgili olarak yapılan tarif ve açıklamalar ve “dil, ses, söz” gibi terimler etrafında yapılan açıklama ve tanımlar birbirlerine yakın veya birdiğlerinin tanımını içerecek şekilde yapılmıştır. Örneğin İbn Cinnî dili; ‘*Toplumların maksatlarını ifade ettikleri seslerdir.*’¹⁸⁴ şeklinde tarif ederken, Câhiz (ö. 868) ise sesi şöyle tanımlar; ‘*Belli bir sıralamaya tabi olarak harflerin anlamlı bir şekilde oluşturduğu telaffuz aracıdır.*’¹⁸⁵ Fonetikle ilgili yapılan birbirinden farklı tanımlar ise genel olarak

¹⁸¹ Vardar vd. , *age.* , 2002, s.66.

¹⁸² Mustafa Kaya, *Arap Dili Fonetik Ses-Anlam İlgisi*, Eser Ofset, Erzurum, 2011. S.11

¹⁸³ el-Hûlî, *age.* , 1982, s.115.

¹⁸⁴ İbn Cinnî, *age.* , s.33.

¹⁸⁵ Ebû Osmân Amr b.Bahr b.Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (öl.255/869), *el-Beyan ve’t-Tebyîn*, nşr. Abdusselâm M. Hârûn, Mısır, 1975, C 1, s.79.

sesteki ölçü, alfabedeki sıralamalar, mahreç ve kullanımı gibi dildeki kullanımı ile ilgili çerçeveler etrafında şekillenmiştir.¹⁸⁶

Fonetik olgu -konuları ve tanımları açısından olmasa bile- mahiyeti ile konuşmanın tarihi kadar eskidir. Dilcilerin dillerdeki sesleri önemsedikleri tartışmasız bir gerçektir. Bu eğilim Eflâtun ve Aristo gibi eski Yunan ilim adamları ve eski Romalı dilbilimcilerinden gelen bazı bilginlere dayandırılır. Sesler konusunda en çok derinleşen Hintlilerin, sesbilim araştırmalarını ilk kez dilbilimin müstakil bir kolu olarak kabul ettikleri ifade edilmiştir.¹⁸⁷ Daha sonra Müslüman Araplar sesbilim araştırmaları konusunda çok önemli ilerlemeler kaydetmiş ve bu konuda övgüyü hak etmişlerdir.

Sesbilim son zamanlara kadar Araplarda bu isimle bilinmemekle birlikte, kadim ulemanın; nahiv, sarf, arûz, belâğat, edebiyat ve dil araştırmalarında; tıp, felsefe, müzik, kırâat ve tecvid gibi dallarda âlimlerin eserlerinde yerini almıştır.¹⁸⁸ Sesbilim araştırmaları hususunda, Araplarda seslerin tasnifinin önemine ilk dikkat çeken ve ses araştırmalarını başlatan el-Ḥalîl olmuştur.¹⁸⁹ el-Ḥalîl'in sesbilimin temellerini attığı bu bilim dalı Sîbeveyh tarafından geliştirilmiş, İbn Cinnî tarafından ise sistemleştirilerek bir ilim dalı haline getirilmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Muhammed Ḥassân et-Tayyân, *‘İlmu’l-Eşvât ‘inde’l-‘Arab, Mecelletu Mecma ‘i’l-Luğati’l-‘Arabiyye bi-Dimaşk*, 1994, LXIX, s.777-797.

¹⁸⁷ Enis, *el-Eşvâtü’l-Luğaviyye*, s.64.

¹⁸⁸ ‘Abdüsselâm el-Mesedî, *Et-Tefkîru’l-Lisânî fî’l-Ḥadâreti’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb, Tunus, 1981, s.254.

¹⁸⁹ ‘Aylân b.Muḥammed el-Ḥâzimî, *el-Eşvâtü’l-‘Arabiyye beyne Halîl ve Sîbeveyh, Buḥûsu Külliyyeti’l-Luğati’l-Arabiyye*, Mekke, XI, h. 1404-1405, s.348-349.

¹⁹⁰ Tayyân, *age.*, 1994, s.79; el-Ḥâzimî, *age.*, s.348.

İlk Sesbilim araştırmaları farklı alanlarda yapılmıştır. Bunların bir kısmı sözlük araştırmaları, bir kısmı ise Kur'ân'a hizmet eden tecvit araştırmalarıdır. Başka araştırmalar ise Arapçanın beyan ve fesâhatını ölçmek için gerçekleştirilmiştir. Arap dilcileri ses çalışmalarını bir araç olarak ele almışlardır. Ancak günümüzde bu araştırmalar, başka şeylere aracı olmak yerine artık kendisi için araştırılan bir bilim dalı haline gelmiştir.¹⁹¹

2.2.5. Modern Sesbilim

Dilbilgisi kitaplarını incelediğimizde, uzmanların ekseriyetinin dili çözülemeye sesten başladığını görürüz. Bunun sebebi dilin bir sistem olmasıdır. Çünkü dil, içinde birbiriyle ilişkili, birbirine bağımlı seviyeleri bulunan ve her seviyesi kendi içinde başlı başına sistemi olan bir yapıya sahiptir.¹⁹²

İster Doğu'ya ister Batı'ya ait olsun, bütün bu çağdaş araştırma ve kazanımların, asırlar öncesine dayanan sağlam kökleri vardır. Dilbilim ya da orijinal deyimile lengüistik, günümüzde çeşitli kollara ayrılmıştır.

Araplarda XIX. asrın sonlarına kadar uzun bir duraklama devresine giren sesbilim araştırmaları, Batı'da modern sesbilim araştırmalarının başlamasını takiben, Arapçayla ilişlenen müsteşrikler tarafından yeniden başlatılmıştır. XX. asrın ikinci yarısından

¹⁹¹ 'Abdurrahmân Hâsen'Arif, *İtticâhâtu'd-Dirâsâtu'l-Luğaviyye fî Mısır, Dâru'l-Kutubi'l-Cedîd el-Muttehîde*, Beyrut, Lübnan, 1. baskı 2013, s.90.

¹⁹² Aysu Eldemir, *Saussure'den sonra yapısal dilbiliminde söz dizimi konusunda tutumlar, yöntemler ve dönüşümlü üretimsel dil bilgisinde Chomsky*, Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Doruk Matbaacılık, s.140.

İtibaren Avrupa'daki fonetik araştırmalarını inceleyen ve bir kısmını Arapçaya çeviren Arap dilbilimcileri, fonetik alanında Avrupa'da kaydedilen ilerlemeleri Arapçaya uyarlamışlardır. Sesbilim alanında eser verenler içerisinde, bu alandaki ilk müstakil kitabı *el-Ařvātu'l-Luğaviyye* isimli eseriyle İbrahim Enis yazmıştır. İbrahim Enis'in yazdığı bu eserinin dışında Temmâm Hassân'ın *Menâhıcu'l-Bahşı fi'l-Luğa*, Mahmûd es-Sa'rân (1922-1963)'ın *Fıķhu'l-Luğa*, Muħammed el-Antâķî (1928-1986)'nin *el-Vecız fi Fıķhi'l-Luğa*, Kemal Bişır (1921-2015)'in *İlmu'l-Luğati'l-Âm*, Alî 'Abdulvâhid el-Vâfi'nin *İlmu'l-Luğa ve Fıķhu'l-Luğa* isimli eserlerinden söz etmek mümkündür.

Daha öncesinde Arap dilbiliminin başlangıcı ve naklinin Avrupa'ya gönderilen, Arap öğrencilerin Batı'dan ölkelerine geri dönmeleriyle başladığını ifade etmiştik. Arap dilbiliminin başlangıç tarihinin Batı dilbilim metotları doğrultusunda ortaya çıkmasıyla yani 1941-1946 tarihleri arasında kabul edildiği varsayılacak olursa- kitabında modern dil araştırma ve metotlarına Arapça seslerini uygulamaya alışan İbrahim Enis'in *el-Ařvātu'l-Luğaviyye* isimli kitabının basıldığı tarihe denk gelmektedir.¹⁹³ Bundan dolayı İbrahim Enis ilk modern dilbilimcilerinden sayılır. Çünkü o, *el-Ařvātu'l-Luğaviyye* isimli eserini modern bilim bakış açısıyla Arapça olarak kaleme almıştır.¹⁹⁴ Hem eskilerin hem de yenilerin görüşlerini yeni bir bakış açısı uğraşı içine girerek bir arada ele alan ilk kişidir.¹⁹⁵

¹⁹³ Beküş, *age.* , 2004, s.18.

¹⁹⁴ Mustafa Ğalfân, *el-Lisâniyyātu fi's-Şekâfeti'l-'Arabıyye Hafriyyatu'n-Neş'eti ve't-Tekvîn*, Şirketu'n-Neşri ve't-Tevzî Dâru'l-Beyzâ, Mağrib. 2006, s.161.

¹⁹⁵ Beküş, *age.* , 2004, s.32.

2.2.6. İbrahim Enis'e Göre Ses ve Dilsel Sesler

İbrahim Enis, sesi şu şekilde tarif etmiştir:

Kühünü idrak etmeden önce, etki ve eserini idrak ettiğimiz doğal bir olgudur. Duyulan her ses, bir cismin sarsıntısı sonucudur. Bu sarsıntı bazen gözle görülemeyebilir. Daha sonrasında hava aracılığıyla insan kulağına ulaşır.¹⁹⁶

Dilsel ses -her seste olduğu gibi- insanoğlunda da kaynağı gırtlak olan titreşimlerden kaynaklanmaktadır. Nefesin ciğerlerden itilmesi sonucunda gırtlaktan geçerek burun veya ağızdan çıktıktan sonra bir titreşim meydana getirir. Bu titreşim dış hava aracılığıyla dalgalar hâlinde kulağa ulaşır.¹⁹⁷

2.2.7. İbrahim Enis'e Göre Sesbilim ve Sesbilgisi

Sesbilim¹⁹⁸ ve sesbilgisinin genellikle birbiriyle karıştırıldığı, birbirlerinin yerine kullanıldığı ve hatta tariflerinin dahi birbirinin yerine yapıldığını aktarmıştık. İbrahim Enis de, bu iki dalın konularının iç içe ve giriftar olduklarından dolayı birbirinden ayırt edilebilmesinin zorluğunu şu şekilde itiraf etmektedir: “*Bu iki dal bazen bir araştırmanın aynı alanında ve sınırları birbirine giriftar bir şekilde bulunabilmektedirler. Bundan*

¹⁹⁶ Enis, *el-Aşvâtu 'l-Luğaviyye*, s.5.

¹⁹⁷ *age.*, s.7.

¹⁹⁸ Modern çalışmalarda Sesbilimin karşılığı olarak (علم الأصوات) terimi kullanılmıştır. Bunun yanında, fiziki sesbilimden ayırmak için (علم الأصوات اللغوي) veya (علم أصوات اللغة) ifadeleri de kullanılmıştır.

dolayı hassas bir şekilde bu ikisinin ayrımını yapmak bazen zorlaşabilmektedir."¹⁹⁹ İbrahim Enis'in *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye* isimli eserinde modern dilbilimcilerinin fonem tanımı ve sesbilimle ilgili algılarına dair hiçbir şekilde değinmemiştir. İbrahim Enis, -belki de bu iki kavram kafasında tam oturmadığı için- bu kavramların açıklamasına girmemiştir.²⁰⁰ Ancak *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye* kitabı -ses olgusunu ele alması ve içeriği yönüyle- fonolojiden ziyade fonetiğe daha yakındır. Bu kitabında, doğa bilimcilerinin ve anatomi uzmanlarının görüşlerine de yer vermiştir. Kitabında nutk uzuvları,²⁰¹ duyma uzuvları,²⁰² sesin kendi aracılığıyla intikal ettiği havayı açıklayarak²⁰³ seslerin çıkaklarını ve sıfatlarını tanımlamıştır.

2.2.8. İbrahim Enis ve Geleneksel Dilsel Ses

Yukarıda ifade edildiği üzere; İbrahim Enis'in dil ve düşünce yapısı, geleneksel bilgi ile modern bilginin sentezlenmesi esası üzerine kuruludur. Bu yapı da, geleneksel ulemanın yazdıkları eserlerle modern dilbilimcilerinin yazdıkları farklı eserleri kendi dillerinden, yani orijinal kaynaklarından okuyup bu konuda araştırmalar yapmış olmasıyla gerçekleşmiştir. Bu araştırma metoduna ve farklı dillerdeki orijinal kaynaklardan beslenebilme özelliğine sahip olması, bilgisine bilgi katmıştır. İşte bu araştırmalar onu, gözü kapalı bir ezberci ve nakilciden ileriye götürüp kendisinin "bilinçli

¹⁹⁹ Enis, *age.* , s.3.

²⁰⁰ Beküş el-Hâşimî, *age.* , s.33.

²⁰¹ *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, s.17-21.

²⁰² *age.* , s.13-16.

²⁰³ *age.* , s.46-80.

ve seçici” bir araştırmacı olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda, ona yenilikçi bir kişilik de kazandırmıştır.

Kitabının beşinci bۆlümünü tamamen kadim Arap dilbilimcilerin seslerle ilgili araştırmalarına ayıran İbrahim Enis, kitabının çoğu yerinde kadim Araplarla modern dilbilimcilerin gۆrüşlerini karşılaştırmaktadır.²⁰⁴ yaptığı bu karşılaştırmaları Sıbeveyh ve başka âlimlerin kusurlarını ortaya koymak maksadıyla değil, dengeli ve tarafsız bir Şekilde onların bu uğurdaki çabalarını takdir etmek için olduğunu sۆylemektedir.²⁰⁵ Bunun yanında yeni dilcilerin daha ۆnceki dilcilerin araştırma, fikir ve bilgilerini sentezlemeden ve bazen de anlamadan, doğru ve yanlışları, zayıf ve sağlam gۆrüşlerini incelemekten tekrar etmelerini eleştirmiştir.²⁰⁶ Bu ezbercilik yapılan araştırmaların kısa ve açıklanmaya muhtaç olanının detaylandırılmaması, anlaşılmaz olanın açıklanmaması ve yapılan araştırmalara da bir Şeyler eklenmemesi sonucunu ve nihayetinde ise sesbilim araştırmalarının donuklaşması sonucunu doğurmuştur.

2.2.9. İbrahim Enis’in Ses Araştırmaları Hakkındaki Gۆrüşleri

İbrahim Enis, eskilerin sesle ilgili yaptıkları tanımlamaların yeterli olmadığı kanaatinde-dir.²⁰⁷ el-Ĥalıl ve Sıbeveyh’ten sonra onların yaptıkları araştırmalara katılan araştırmaların çok az olduğunu hatta yapılan bazı araştırmaların ise onların kullanmış

²⁰⁴ *el-Ařvātu’l-Luğaviyye*, s.83-87.

²⁰⁵ *age.* , s.2.

²⁰⁶ *age.* , s.105.

²⁰⁷ *el-Ařvātu’l-Luğaviyye*, s.77-86.

oldukları aynı ifade, ibare ve kalıpları içerdiğini söyleyerek Zemaḥşerî'nin *Mufaṣṣal Şerhi* ile İbn Cinnî'nin *Sirru Şinâati'l 'Îrâb* kitaplarını buna örnek göstermektedir.²⁰⁸

Sesli harflerin daha önemli, daha yaygın ve dildeki asıl unsur olmalarına rağmen kadim ulemanın, sesli harfleri ihmal ederek sessiz harflere büyük bir önem verdiklerini, yani sesli harflere gerekli ehemmiyeti göstermediklerini iddia etmektedir. Ancak bununla beraber sesli harflerin tamamen ihmal edilmediğini ve özellikle fizyolojik özellikleriyle ilgili, Ebu'l-Esved ed-Duelî'den de örnekler vererek haklarını teslim etmektedir.

Ses tellerinin işlevselliğinin tam olarak tespit edilememiş olduğuna değinen İbrahim Enis, bunun özellikle *cehr* ve *hems* sıfatlarının kavranması konusundaki önemine vurgu yapmıştır. Ancak onların ses telleri için “şevârib” terimini kullandıklarını da itiraf etmiştir. Eleştiri yapmaktan çekinmeyen İbrahim Enis hakkı teslim sadedinde ise şunları söylemektedir:

*Yaptığımız bu eleştiriler sakın onların yaptıkları araştırma ve gayretlerini küçümseme şeklinde anlaşılmasın! Bilakis yaptığımız bu yorumlar; öncekilerin “mutekaddimûn” ve sonrakilerin “muteahhirûn” araştırmalarına bir katkı ve düzeltmedir. Bu ise, bilimin bir gerçeğidir. Onların yaptıkları araştırmalar; çağdaş Arapların, müsteşriklerin ve Batılıların hayranlığını ve takdirlerini kazanmıştır.*²⁰⁹

²⁰⁸ *age.* , s.38.

²⁰⁹ *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, s.39.

2.2.10. Konuşma Organları

Konuşma eylemini gerçekleştiren organların incelenmesi, fonetik biliminin kollarından fizyolojik sesbilgisinin görevidir. Fizyolojik sesbilgisi bu görevi yerine getirirken tıp biliminin en büyük yardımcılarından biri olan anatomiden yararlanmaktadır. Seslerin gerçek değerlerinin iyice anlaşılması, konuşma organlarının yapı ve görevlerinin bilinmesine bağlıdır. Seslere ait çıkış noktalarının iyi bilinmesi ve bu sesler çıkarılırken dikkate alınacak olan niteliklerin layığıyla kavranması, o seslerin kendilerinden önce oluşum yeri olan konuşma aygıtının anatomik yapı ve görevlerinin bilinmesine bağlıdır. İşte bu konuşma aygıtına Arapçada “جهاز النطق” denmektedir.

Hem modern hem de kadim sesbilimciler ses organlarının özellikleri ile yakından ilgilenmiş ve ince ayrıntılarına kadar görevleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Eski Araplar da bu konuda araştırmalar yapmış ve bunlara; akciğer, soluk borusu, gırtlak, yutak, ağız, dudaklar, dişler, damak, dil, küçük dil, ses telleri, ağız ve boğaz boşluğu, geniz boşluğu gibi isimlendirmelerde bulunmuşlardır.

2.2.10.1. İbrahim Enis’e Göre Konuşma Aygıtları

1- Soluk Borusu “القصبه الهوائية”: Doğrudan bir konuşma organı olmasa da soluk alıp vermede önemli bir enstrüman olması dolayısıyla konuşma organları arasında yer alan soluk borusunu kısa bir şekilde tarif eden İbrahim Enis, şunları söylemektedir: “Eskiden, soluk borusunun konuşmaya hiçbir katkısının olmadığı, sadece nefes alıp verme işlevine

sahip olduğu sanılırdı. Ancak yeni araştırmalar özellikle ses derinden geldiğinde sesin seviyesinde etkili olduğunu tespit etmiştir.”²¹⁰

2- Gırtlak “الحنجرة”: Hem eskiler hem de yeniler, bu organın insan sesinin temel organı olduğunu kabul etmişlerdir. İbrahim Enis, gırtlakın üç kıkırdaktan “غضاريف” oluştuğunu söyledikten sonra ise bu kıkırdakların fiziksel özelliklerine değinmektedir.²¹¹

İbrahim Enis; bu konudaki yeni araştırmalara da uygun olarak, gırtlakla ilgili yapılan farklı tanımlar arasında İbn Sînâ’nın yaptığı tanımı, Sîbeveyh’in ve diğer âlimlerin tariflerinden daha isabetli bulunduğunu ifade etmektedir.²¹²

3- Boğaz “الحلق”: Gırtlak ile dil arasındaki bölgeye denir. Boğaz Özellikle dilsel seslerin çıkış yeridir. Gırtlaktan çıkan bazı harflerin kalınlaşmasını sağlar.²¹³

4- Dil “اللسان”: Ağızın içerisinde hareket edebilme ve sese birtakım özellikler katabilme özelliğinden dolayı eskilerin bu organa dil demelerini çok hikmetli bulan Enis; dilin klasik taksimata uygun olarak üç bölümden oluştuğunu söylemiştir.²¹⁴

5- Üst Damak “الحنك الأعلى”: Bu kavramla ilgili yaptığı tanımlamada da farklı bir şey söylemeyen Enis, üst damağın bölümlerini saymıştır.²¹⁵

²¹⁰ *el-Aşvâtu ’l-Luğaviyye*, s.17.

²¹¹ *age.*, s.18.

²¹² *age.*, s.137.

²¹³ *age.*, s.19.

²¹⁴ *age.*, s.19.

²¹⁵ *age.*, s.19-20.

6- Geniz “الفراغ الأنفي”: “mim” ve “nun” gibi harflerin nefes aracılığıyla çıktığı organ” olarak tarif eden Enis, konuşma esnasında sahip olduğu özelliklerden dolayı bazı sesleri kalınlaştırdığını eklemektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz bu tanımlamaların yanında konuşma organları ve ses araştırmalarının ilgi alanı kapsamında yer alan ciğerlerle ilgili olarak ise şunları söylüyor: “Ciğerler olmadan nefes alma eylemi gerçekleşemez. Nefes olmadan ise ne söz söyleyebiliriz ne de yaşayabiliriz.”²¹⁶

2.2.10.2. İbrahim Enis ve Bazı Dilbilim Terimleri

Sesbilgisinin terim problemleri eskiden beri devam etmekte olup ciddi sorun teşkil etmektedir. Örneğin, “çıkak” terimi için İbn Cinni “el-Maḳta’/المقطع” ifadesini kullanırken İbn Sîna “el-Maḥbes/المحبس” ifadesini kullanmaktadır. Bu terimle ilgili en yaygın kullanılan ifade hem el-Ḥalîl b.Aḥmed el-Ferâhîdî hem de Sîbeveyh’in kullandıkları “el-maḥrec/المخرج” kelimesidir. Aynı problem sesli (Les voyelles) ve sessiz (Les consonnes) harfler için daha da vahimdir. Arap dilbilimcileri bu iki terimle ilgili olarak çok farklı lafızlar kullanmaktadırlar. Sessiz harfler için; (el-Aşvâtu’s-Sâkine/الأصوات الساكنة)²¹⁷, “el-Aşvâtu’l-Câmide/الأصوات الجامدة”,²¹⁸ “es-Sevâkin/السواكن”,²¹⁹

²¹⁶ Enis, *el-Aşvâtu’l-Luġaviyye*, s.20.

²¹⁷ *age.*, s.27.

²¹⁸ Râbiḥ Bûḥûş, *el-Bunyetu’l-Luġaviyye liburdeti’l-Buveşşirî*, *Dîvânu’l-Matbûâtu’l-Câmî’yye*, Cezayir, 1993, s.18.

²¹⁹ Sâ’d Meslûḥ, *Dirâsât Naḳdiyye fî’l-Lisâniyyât el-Mu’âsira*, ‘Âlemu’l Kutub, Kahire, 1. baskı, 1989, s.215.

“es-Şavâmit/الصوامت”²²⁰ “el-Hâbîse/الحبسة”²²¹ ve daha başka terim ve isimlendirmelerde bulunmaktadır. Sesli harfler için ise; “Aşvâtu’l-Lîn/أصوات اللين”, “el-Aşvâtu’l-Muşavvite/الأصوات المصوتة”, “el-Aşvâtu’l Muteħarrike/المحركات”, “el-‘İlel/العلل”, “eş-Şavâit/الصوائت” ve “et-Ṭalîka/الطليفة” gibi terimler kullanılmaktadır.

İbrahim Enis sessizler için, bazen harf “حرف” bazen ise eş-Şavtu’s-Sâkin “الصوت الساكن” ifadelerini kullanmaktadır. Bilindiği gibi harf ifadesi eskilerin kullanımlarında hem sesli hem de sessizler için geçerlidir. Sesliler için ise bazen Aşvâtu’l-Lîn “أصوات اللين” bazen de el- Ĥarekât “الحركات” terimlerini kullanmaktadır. Dolayısıyla bu kullanımdan da anlaşılmaktadır ki İbrahim Enis eskilerin bir takım tanım ve terimlerini eleştirse de onların kullandıkları ifade ve terimleri de kullanmaktadır.²²² Sesli ve sessizlerle ilgili başka kitaplarında farklı kullanımlarda bulunan İbrahim Enis, sesli ve sessizleri ‘el-Aşvâtu’l-Luġaviyye isimli eserinde “es-Sâkinu ve’l Muteħarrik/الساكن و المتحرك”, “Mûsîkâ eş-Şi’r”²²³ ve “min Esrâri’l-Luġa” isimli eserinde de: “Ĥarf ve Ĥareke/حرف و حركة” şeklinde isimlendirmiştir. Sesli ve sessizlerle ilgili hemen hemen aynı tarifleri yapan İbrahim Enis eskilerin “sesliler”e yönelik yapılması gereken araştırmaları yapmadıkları ve bunun da, özellikle kısa sesliler dediği hareketlerin hattının kullanılmamasından kaynaklandığını iddia etmektedir.²²⁴

²²⁰ Mustafa Ĥarakât, *el-Lisâniyyâtu’l ‘Âmme ve Ĥadâyâ el-‘Arabiyye*, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut-Lübnan, 1998, birinci baskı, s.22.

²²¹ Muħammed el-Antâkî, *Dirâsât fi Fîḫhi’l Luġati’l-‘Arabiyye*, Dâru’ş-Şarķi’l-‘Arabî, Beyrut-Lübnan, 4. baskı, s. -137.

²²² *age.* , s.22.

²²³ Enis, *Mûsîka eş-Şiir*, s.29.

²²⁴ Enis, *el-Aşvâtu’l-Luġaviyye*, s.38-39.

2.2.10.3. İbrahim Enis'e Göre Maḥrecler

Sözlükte: “çıkış yeri, çıkış mekânı” anlamına gelen “maḥrec” kelimesi, bir terim olarak en kısa şekliyle: “Harfin çıktığı yer, harfin kendisinden neşet ettiği yer.”²²⁵ şeklinde tarif edilmiştir.²²⁶

Her ne kadar Arapçada 28 harf olduğu şeklinde bir ifade kullanılsa da aslında bu sayı ile Arapçadaki sesleri ifade etmek için kullanılan semboller kastedilmektedir. Aslında Arapçada toplan 35 tane ses bulunduğunu söylemektedir. Ancak sembolleri bulunan 28 harf asli diğer geriye kalan hemze de dâhil olmak üzere 7 tanesinin ise kendisine ait sembolleri oluşturulmamıştır.²²⁷ Asli ve fer'i şeklinde ikiye ayrılan bu seslerin maḥrecleri ve maḥreclerin sayısı gibi sorunlar günümüzde de devam etmektedir.

Kadîm dilcilerden Sîbeveyh, İbn Dureyd, ez-Zeccâcî, İbnu'l- Cinnî, er-Rummânî, ed-Dânî, Abdulvehhâb b. Muhammed el-Ḳurṭubî, el-Huzelî, İbnu Ebî Meryem, ve el-Vâsiṭî gibi âlimler maḥrec/çıkak sayısının 16 olduğunu iddia etmişlerdir. el-Ferrâ, Ḳuṭrub, el-Cermî, İbn Keysan gibi âlimler ise maḥrec/çıkak sayısının 14 olduğu görüşündedirler.²²⁸

²²⁵ Ebû ' Amr ' Osman b.Saîd ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, tah. Ğânim Ḳaddûrî el-Ḥamed, Dâru 'Ammâr, Umman, 2000, s.102.

²²⁶ Türkçede; “çıkak, eklemleme noktası, boğumlama noktası” şeklinde ifade edilen bu terim, Arapçada; “Emâkinu'n-nutḳ, Meḥaricu'l-Hurûf ve Meḥaricu'l-Aşvât” şeklinde ifade edilmektedir.

²²⁷ Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebu'l-Hasen, Ebu'l-Hüseyn) Sîbeveyhî Amr b.Osmân b.Kanber el-Hârisî (180/796), *el-Kitâb*, neş. ' Abdussamed Muhammed Harun, Mektebetu'l-Ḥancî, C 4. , Kahire, 1988, s.432.

²²⁸ Ğânim Ḳaddûrî el-Ḥamed, *age.* , 2000, s.58.

Ancak bu durum daha sonraları İbn Cezeri tarafından 17'ye çıkarılarak özellikle tecvit ve kıraat alanlarında bu şekilde bilinmiştir.²²⁹

Bu durum modern Arap dilbilimcileri tarafında da ele alınmış ve onların arasında da mahreçlerin sayısı ile ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Temmâm Hassân,²³⁰ Ramadân 'Abduttevvâb (1930-2001),²³¹ Hâtîm Şalîh ed-Dâmin (1938-2013),²³² 'Îsâm Nuruddin (1924-1989),²³³ Hâzîm 'Alî Kemâluddîn²³⁴ gibi modern dilbilimciler çikak sayısının 10 olduğunu savunurken, 'Ahmed Muhtâr 'Umer,²³⁵ Kemal Muhammed Bişr,²³⁶ Muhammed Hasan Hasan Cebel²³⁷ gibi modern dilciler ise bu sayının 11 olduğunu iddia etmektedirler.

2.2.10.4. İbrahim Enis ile Kadim Ulema Arasındaki Mahrec Farkları

İbrahim Enis mahreçleri genel olarak 6 ana başlık altında ele almaktadır:

1- Dudaksıl Sesler “الأصوات الشفوية”: bunlar iki tane olup “ba’/ الباء ve mim/الميم” harfleridirler.

²²⁹ *age.* , s.60.

²³⁰ Temmâm Hassân, *Menâhîcu'l-Baḥşî fi'l-Luġa*, Mektebetu'l-Ancelo el-Mişriyye, Kahire, 1990, s.84.

²³¹ Ramadân 'Abduttevvâb, *el-Medḥal ilâ 'İlmi'l-Luġa ve Menâhîci'l-Baḥşî'l-Luġavî*, Mektebetu'l-Ḥancî, Kahire, 1997, s.31-32.

²³² Hâtîm Şalîh ed-Damîm, *'İlmu'l-Luġa*, Bağdat Üniversitesi-Irak, 1989, s.52-56.

²³³ 'Îsâm Nurettin, *'İlmu Esvâtî'l-Luġaviyye*, Dâru'l-Fikr, Lübnan-Beyrut, 1992, s.209.

²³⁴ Hâzîm 'Ali Kemaleddin, *Dirâse fi 'İlmi'l-Eşvât*, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, 1999, s.22.

²³⁵ Ahmed Muhtâr 'Umer, *Dirâsetu'ş-Şavtu'l-Luġavî*, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 2006, s.315-18.

²³⁶ Kemâl Muhammed Bişr, *'İlmu'l-Aşvât, Dâru'l-Ġarîb*, Kahire, 2000, s.183-195.

²³⁷ Muhamed Hasan Hasan Cebel, *Muhtasar fi Aşvâtî'l-Luġati'l-'Arabîyye*, Kahire, 2006, s.53-65.

2- Dişsil Dudaksıl Sesler “الصوت الشفوي الأسناني” bu mahrece sahip sadece bir harf vardır ki o da “الفاء/فâ” harfidir.

3- Çıkaklarının birbirine yakın olduğu büyük çıkak gurubu. İbrahim Enis bu kısmı dört başlık altında değerlendirmektedir.

a. Dişyuvasıl Sesler “الأصوات اللثوية”: Bunlar “الذال”, “الثاء”, “الظاء” harfleridir.

b. Şiddet Sıfatına Sahip Sesler “الأصوات التي لها صفة الشدة”: “الدال”, “الضاد”, “التاء”, “الطاء”

c. Dil Kenarı Sesleri “الأصوات الذلقية/طرف اللسان”: “النون, اللام, الراء”

d. Dil Ortası Sesleri “الأصوات الأسيلة”: “السين”, “الزاي”, “الصاد”

4- Damak Ortası Sesleri “أصوات وسط الحنك”: “الجيم”, “الشین”

5- Damak Kökü Sesleri “أصوات أقصى الحنك”: “الكاف”, “القاف”

6- Boğaz Sesleri “الهمزة”, “الهاء”, “الحاء”, “العين”, “الخاء”, “الغين”: “الأصوات الحلقية”

Aslında toplu olarak verilen üçüncü kısmı da birer mahreç olarak ele aldığımızda bu kısımlandırma da “9” mahrec olarak önümüze çıkmaktadır.

Yukarıdaki harflere göz attığımızda aslında İbrahim Enis’in bu harfler arasında zikretmediği üç sesin daha olduğunu farkederiz. Bu harfler: “الواو”, “الأياء”, “الألف” harfleridir. Bunları meharic arasında zikretmemesi bu üç harfi, sesli harflerden sayarak her birini uzun sesli olarak kabul etmesinden kaynaklanıyor olabilir.²³⁸

İbrahim Enis ‘*İlletli Harflerin İştikâkı*²³⁹ isimli makalesinde bu konuyu etraflıca ele alarak farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Makalesinde illet harflerinden olan “الواو” ve

²³⁸ Abdurrahman Hasan Arif, *age*. s.110.

²³⁹ Bu makale, İskenderiye Üniversitesinin Edebiyat Fakültesi Dergisi’nde 1944’te yayımlanmıştır.

“الياء” harflerinin müştak olan isim ve fiillerde asıl olduklarını, ancak bu iki harfin dilsel gelişim süreci içerisinde zamanla “الميم, النون, اللام” harflerinden türediklerini belirtmiştir.

İbrahim Enis çıkak ile ilgili yaptığı kısımlandırmada kadim dil bilginlerinin görüşlerine yakın şeyler ifade etse de bu seslerin sıralanışıyla ilgili olarak onlardan tamamen farklı bir diziliş sistemi savunmaktadır. Seslerin diziliş sırasının dudak harfleriyle başlatan İbrahim Enis bunun dışında farklı olarak “الراء, اللام, النون” harflerinin aynı mahrece sahip olduklarını iddia etmektedir.

2.2.10.5. Harflerin Sıfatlarıyla İlgili Kadim Ulemayla Arasındaki Farklar

Genel anlamda sıfatları açısından sesler Mechûre/Ötümlü “الأصوات المجهورة” ve Mehmûse/Ötümsüz “الأصوات المهموسة” şeklinde iki kısma ayrılmaktadırlar. Harflerin sıfatlarının tarifleriyle ilgili olarak kadim dilcilerle hemen hemen aynı şeyleri söyleyen İbrahim Enis, onlarla hangi harflerin ötümlü hangilerinin ötümsüz olduğu konusunda bazı harflerin sıfatları konusunda farklı düşünmektedir.

Sîbeveyh ve İbn Cinnî'ye göre, mechûre “الأصوات المجهورة- ötümlü” sesler 19 tane, mehmûse “الأصوات المهموسة - ötümsüz” harfler de 10 tanedir.

- Mechûre “Ötümlü” Sesler “الأصوات المجهورة”:
"ء، ا، ب، ج، د، ذ، ر، ز، ض، ط، ظ، ع، غ، ق، ل، م، ن، و، ي"
- Mehmûse “Ötümsüz” Sesler “الأصوات المهموسة”:
"240 ت، ث، ح، خ، س، ش، ص، ف، ك، هـ"

²⁴⁰ Sîbeveyh, *age.*, 1988, IV, s.434.

İbrahim Enis'e göre ise yeni teknolojik gelişmeler ve laboratuvar ortamında yapılan çalışmalar neticesinde bu durum eskilerin dediklerinden biraz farklıdır. İbrahim Enis'e göre Ötümlü harfler 13 Ötümsüz harfler ise 12 tanedir:

- İbrahim Enis'e göre ötümlüler:

” ب ، ج ، د ، ذ ، ر ، ز ، ض ، ظ ، ع ، غ ، ل ، م ، ن ” “الأصوات المجهورة“

- İbrahim Enis'e göre ötümsüzler:

” ت ، ث ، ح ، خ ، س ، ش ، ص ، ف ، ك ، ط ، ق ، هـ ” “الأصوات المهموسة“

Dikkat edilirse İbrahim Enis ile kadim ulamanın ses özellikleriyle ilgili iki harfte farklılık bulunmaktadır. Bunlar da ”ط“ ve ”ق“ harfleridir. Bu farklılık da yanlış tespitten ziyade, asırların geçmesiyle meydana gelen telaffuz farklılaşmasından kaynaklanıyor olabilir.²⁴¹

Kadim ulema “hemze”yi “الهمزة” de ötümlü harflerden saymışlardır. Dikkat edilirse İbrahim Enis bu harfi ne ötümlü ne de ötümsüz sesler arasında zikretmiştir. Bu harfi tarif ederken “Bu harf ne ötümlü ne de ötümsüzdür. İkisinin arasında bir yere sahiptir.” demektedir. Bu görüşünden dolayı da tenkide uğramıştır.²⁴²

2.2.10.5.1. Patlamalı “şiddetli” sıfatlı sesler

Sözlükte güç, baskı, sertlik, katılık gibi anlamlara gelen şiddet, oluşum noktasında, eklemleyicilerin birbirinden seri bir şekilde ayrılarak hava akımının dışarıya aniden

²⁴¹ ‘Abduttevvâb, *age.* , s.62.

²⁴² ‘Abduttevvâb, *age.* , s.57.

basınçlı bir şekilde çıkması neticesinde oluşan seslerdir. Sîbeveyh²⁴³ ve İbn Cinnî²⁴⁴ bu özelliği: “Sesin akışının kendisinde engellenmesidir.” şeklinde tarif ederken, yine her ikisi de bu harflerin: “الهمزة”, “الجيم”, “الكاف”, “القاف”, “الدال”, “التاء”, “الطاء”, “الباء” harfleri olduğunu beyan etmişlerdir.

İbrahim Enis ise “patlamalı” kelimesini, şu şekilde tarif etmektedir: “Ciğerlerden basınçlı bir şekilde gelen nefesin akışı herhangi bir yerde hapsolür. Bunun sonucunda bir basınç oluşur. Daha sonrasında bu akışın yolunun aniden açılmasıyla hapsolünmüş olan nefes patlamalı bir ses çıkarır. İşte bu tür seslere kadim ulema şiddetli ses “الصوت الشديد”, yeniler ise patlamalı ses “ انفجاري “ ifadesini kullanmaktadırlar.”²⁴⁵ İbrahim Enis’e göre, yeni ve modern teknik araştırmalarla neticesinden elde edilen tespitlere göre bu harfler şunlardır: “الضاد”, “ Kâhire Cim’i/ الجيم”, “الكاف”, “القاف”, “الدال”, “التاء”, “الطاء”, “الباء”. Enis’e göre “Kâhire Cim”i ile “fasih cim” birbirinden farklıdır. Ona göre fasih cim net patlamalı bir ses değildir.²⁴⁶ Dikkat edilirse kadim dilciler iler aynı sayıda patlamalı ses olduğu görüşünde olan Enis, Hemze “الهمزة/أ”yi zikretmeyip onlardan farklı olarak “الضاد” harfini patlamalı olarak kabul etmiştir. Aḥmed Muḥtar’a göre bu farklılık, kadim ulemanın yanlış tespitinden değil, bu sesin zamanla değişime uğramış olmasından kaynaklanıyor olabilir.²⁴⁷

²⁴³ Sîbeveyh, *age.*, 1988, IV, s.434.

²⁴⁴ İbn Cinnî, *Sirru Şinâ’ati’l- ‘İ’râb*, 1993, s.61.

²⁴⁵ Enis, *el-Aşvâtu’l-Luġaviyye*, s.24.

²⁴⁶ Enis, *age.*, s.25.

²⁴⁷ Aḥmed Muḥtâr ‘Umer, *el-Behşu’l-Luġavî inde’l- ‘Arab me’a Dirâsât Liġaḍiyyeti’ t-Te’sürî ve’ t-Te’sîr*, Kahire, 2006, s.12.

2.2.10.5.2. Sürtünmeli Sesler

İbrahim Enis bu terimi: “Nefesin çıkması esnasında, nefesin patlamalıdakinin tersine, bir yere hapsolmaksızın ses yolunda meydana gelen daralmanın miktarına göre sürtünmeli bir şekilde safır veya hafife benzer bir sesin çıkmasıdır.”²⁴⁸ şeklinde açıklamıştır. Bu açıklamadan sora da eskilerin bu özelliğe Raḥv/ gevşek “الرخو” yenilerin ise İhtikâkî “Sürtünmeli -احتكاكي” ifadesini tercih ettiklerini söyler.

Başta Sîbeveyh olmak üzere kadim ulemaya göre sürtünmeli harfler 13 tane olup şunlardır: “الظاء”, “الضاد”, “الصاد”, “الثاء”, “الحاء”, “الخاء”, “الذال”, “الزاي”, “السين”, “الشین”, “الهاء”, “الفاء”, “الغین”

İbrahim Enis’e göre ise sürtünmeli sesler 12 tanedir. “الذال”, “الزاي”, “السين”, “الشین”, “الخاء”, “الهاء”, “الفاء”, “الغین”, “الظاء”, “الصاد”, “الثاء”, “الحاء”, “الخاء”. Bu harflerden “الضاد” harfi sürtünmeli değil patlamalı seslerdendir.²⁴⁹

2.2.10.5.3. Sürtünmeli ve Patlamalı Dışındakiler, Akıcı/Orta Sesler

Kadim ulemaya göre bu harfler patlamalı ve sürtünmeliler dışında kalan seslerdir. Onlara göre bu sesler 8 tanedir: “الراء”, “العین”, “اللام”, “النون”, “المیم”, “البیاء”, “الواو”, “الأف”. Bu kısımlandırmalara “البیاء”, “الواو”, “الأف” harflerini hiç katmayan Enis, bu konuyla ilgili fazla detaya girmeden sadece, yeni dilbilimcilerin de bu harfleri “الراء”, “العین”, “اللام”, “النون”, “المیم”, harfleri olarak belirttiklerini, ancak kendisinin ise “العین” harfinin şimdiki

²⁴⁸ Enis, *age.* ,

²⁴⁹ Enis, *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, s.26.

teknik imkânlarla nasıl bir özelliğe sahip olduğunu şimdiki teknik imkânlarla tespit edemediğini, bunun tespitinin daha sonra yapılacak araştırmalarda daha net bir şekilde gerçekleşeceğini söylemektedir.²⁵⁰

Ses/Harf	İbrahim Enis'e Göre Özelliği	Kadim Ulema
الباء	Patlamalı, ötümlü bir harftir.	Uygun
الميم	Ötümlü, akıcı	Uygun
الفاء	Sürtümlü, ötümsüz	Uygun
الذال	Sürtümlü, ötümlü	Uygun
الثاء	Sürtümlü, ötümsüz	Uygun
الطاء	Ötümlü, (İtbak Harflerindedir.”	Uygun
الذال	Patlamalı, ötümlü bir harftir.	Uygun
الضاد	Patlamalı, ötümlü. (İtbak Harflerindedir.”	Daha az patlamalıdır.
الثاء	Patlamalı, ötümsüz bir harftir.	Uygun
الطاء	Patlamalı, ötümsüz(İtbak Harflerinden.”	Ötümlüdür
اللام	Ötümlü, akıcı.	Uygun

²⁵⁰ Enis, *age.*, s.28.

الراء	Ötümlü, akıcı.	Uygun
النون	Ötümlü, akıcı.	Uygun
السين	Ötümlü, akıcı.	Uygun
الزاي	Sürtünmesli, ötümsüz	Uygun
الصاد	Sürtünmeli, ötümlü. (İtbak Harflerinden)	Uygun
الشين	Sürtünmeli, ötümsüz.	Uygun
الجيم	Patlamalı, ötümlü. العربية الفصيحة	Uygun
الكاف	Patlamalı, ötümsüz.	Uygun
القاف	Patlamalı, ötümsüz.	Uygun
الغين	Sürtünmeli, ötümlü.	Uygun
الخاء	Sürtünmeli, ötümsüz.	Uygun
العين	Ötümlü, akıcı.	Uygun
الحاء	Ötümsüz, akıcı	Uygun
الهاء	Sürtünmeli, ötümsüz.	Uygun
الهمزة	Patlamalı (Ne ötümlü ne de ötümsüzdür.)	Patlamalı ve Ötümlüdür.

İbrahim Enis'in sesle ilgili görüşlerini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

- Kadim ulemanın ses organları arasına katmadıkları ciğerlerin, bu organlar arasına katılması gerekmektedir; zira ciğerler sesin hammaddesi kabul edilen nefes alıp vermenin kaynağıdır.²⁵¹
- Kadim ulema, sadece sessiz harflere yönelik araştırmalar yapmış, sesli harfleri maalesef ihmal etmişlerdir.²⁵²
- Geçmiş asırlarda konuşulan seslerin nasıl olduğuna ulaşmanın tek yolu, mütevatir tilavettir.²⁵³
- Seslerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili güvenilebilecek tek örnek Mısırlı kâirlerin okuma şekilleridir.²⁵⁴
- Vâv “واو” harfinin Mahreci/çıkağı, kadim ulemanın söylemiş oldukları gibi dudaklar değildir. Damakla bitişmesi anında dilin en dip noktasıdır.²⁵⁵
- Eskilerin telaffuz ettikleri đad “ضاد” harfiyle günümüzde telaffuz edilen đad “ضاد” sesi birbirinden farklıdır.
- “Nun/نون” sesinin, “mim/ميم” sesinden daha etkili bir ğunne özelliğine sahip olduğunu kabul etmeyen Enis, eskilerin böyle bir düşünceye sahip olmalarını, ğunnenin “nun/نون” harfiyle çok, “mim/ميم” harfiyle ise az kullanılıyor olmasına

²⁵¹ Enis, *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, s. 20

²⁵² Enis, *age.* , s.39.

²⁵³ Enis, *age.* , s.40.

²⁵⁴ Enis, *age.* , s.84.

²⁵⁵ Enis, *age.* , s.45.

bağlamıştır. İşin gerçeği bu iki harf, nutuk esnasında sadece genizden bir yol takip eder.²⁵⁶

- İbrahim Enis, eskiler gibi “zâyi / الزاي”, “sîn / السين”, “şâd/ الصاد” seslerini “Aşvâtu’ş-Şafîri- أصوات الصفير” diye isimlendirmemiş, “Aşvâtu’l-Esîle/ الأصيلة” şeklinde isimlendirmeyi tercih etmiştir.²⁵⁷.
- Modern dilciler ise boğaz harflerine gereken ilgiyi göstermemişlerdir²⁵⁸.
- Kalkale, patlamalı “ötümlü” harflerin -özellikle de sükûn ile işaretlendikleri zaman- mehmus hâle gelmeleri endişesiyle ortaya çıkmıştır.²⁵⁹.
- “Kâf / القاف” ve Tâ/ الطاء” harfleri, ötümlü iken ötümsüz hale dönüşmüşlerdir²⁶⁰.

2.3. İBRAHİM ENİS’İN MORFOLOJİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İslam tarihine bakıldığında Arap kökenli olsun olmasın İslâm’ı benimsemiş dilbilimcilerin adeta bu dine özgü bir dil üzerinde çalışma yürüttükleri görülecektir. Arapların, dilin kavram boyutu yönündeki ihtiyaçlarını giderme adına geliştirdikleri yöntem ve metotlar hâlâ güncelliğini korumaktadır. İbrahim Enis’e göre dilin yaşaması onu konuşanların yaşamasına bağlıdır. Yaşayan yoksa dil de yok demektir:

²⁵⁶ Enis, *el-Aşvâtu’l-Luğaviyye*, s.66.

²⁵⁷ Enis, *age.* , s.66.

²⁵⁸ Enis, s.74

²⁵⁹ Enis, *age.* , s.47.

²⁶⁰ Enis, *age.* , s.84.

Yaşayanı yoksa dil cansız bir cesetten ibarettir. İkel dil denildiğinde onu kullananların ilkel oldukları, onu kullananlar gelişmiş ve medenileşmiş bir toplumsa onların dili için ise, gençliğinin ve gücünün zirvesinde denir. Sosyal yaşamın gelişmesiyle dilde gelişir ve değişime uğrar. Öyle diller vardır ki ölmüştür çünkü halkı da ölmüş ve tarihten silinmiştir. Öyle dillerde vardır ki tarihin cilve ve zorluklarına direnmiş ve diri kalmıştır.²⁶¹

Arapça çalışmalarının hemen hemen tümü din ve inanca hizmet etme amacıyla başlamış, daha sonraları ise bu çalışmalar dilin kendisine hizmet etme gayreti içerisine girmiştir. Şüphesiz her dilde, kendi yapısına uygun olarak zaman, zemin ve değişimin gerektirdiği kelime ve terim üretimi ihtiyacı doğar. Bunun içinde her dilin yöntemleri birbirinden farklıdır. Her dilde olduğu gibi, Arapçada da kelime ve terim türetmek zaman, zemin, ihtiyaç ve şartların oluşmasıyla yeni kelimelerin ve terimlerin üretilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Yapı bakımından bükümlü diller grubundan olan Arapça, bu özelliğiyle kelime türetmeye en uygun dillerden biridir. Eklemeli dillerden farklı olarak, bir kelime sadece sonuna değil, başına ve ortasına aldığı ilavelerle, anlam ve lafız olarak yeni bir kelimeye dönüşebilmektedir.

Arapçayla ilgili iştikâk çalışmalarının, hicri ikinci yüzyıldan itibaren başladığını ve birtakım eserlerin telif edildiğini söylemek mümkündür. İlk dönem müelliflerinin, Arapçaya diğer dillerden giren veya şekil ve anlam bakımından farklı kabul edilen

²⁶¹ Enis, *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, age. , s.43.

kelimeler hakkında yaptıkları açıklamalar, bu konudaki ilk çalışmalara örnek olarak verilebilir. Ancak XIX yüzyıldaki teknolojik ve bilimsel gelişmeler karşısında Arap dilbilimcileri, sanattan felsefeye eğitimden politikaya kadar her alanda yeni kelimeler ve kavramların türetilmesi ihtiyacının eskisinden çok daha fazla olduğunu hissetmişler ve bu konuda yoğun bir çaba harcamışlardır.²⁶²

XIX. yüzyılda kelime türetme yöntemleri konusunda Arap dilbilimcileri tarafından çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Çağdaş dilbilimcilerinden her biri, benimsedikleri **ıştikâk**,²⁶³ **tevlîd**,²⁶⁴ **ta 'rîb**,²⁶⁵ **qâlb**,²⁶⁶ **naht**²⁶⁷ gibi metotları, kelime türetmek için uygun görmüşler ve kullanmışlardır.²⁶⁸ Modern dönemde Ahmed Fâris eş-Şidyak, Tahtâvî, İbrahim el-Yazıcı, Anastas el-Kermeli, Ahmed Teymur, el-Emir Mustafa eş-Şihâbi ve başka edebiyatçıların yaptıkları ferdi çalışmaları yapılan uygulamalar için örnek olarak vermek mümkündür. Kolektif çalışmalar ise özel ve resmi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Özel çalışmalara, 1892'de Seyyid Tefîk Bekri'nin başkanlığında kurulan ve üyeleri arasında Muhammed Abduh ve eş-Şinkîfî'nin bulunduğu dil kurumunun çalışmalarını;²⁶⁹ resmî kolektif çalışmalara da bu çalışmamızın giriş bölümünde zikrettiğimiz Mısır, Şam ve Irak'ta kurulan dil kurumlarının yaptıkları çalışmalar örnek olarak gösterebiliriz.

²⁶² Ahmed Fâris eş-Şidyak, *Kenzu'r-Ragâib fi Muntehabâti'l-Cevâib*, I-VII, İstanbul, I, s.202.

²⁶³ İştikâk: Dilin kendi kök ve eklerinden yapılan türetme.

²⁶⁴ Tevlîd: Yeni kelime oluşturulması.

²⁶⁵ Ta 'rîb: Kavramların ana dile aktarımı.

²⁶⁶ Qalb: Hecelerin yerlerinin değiştirilerek kelime türetilmesi.

²⁶⁷ Naht: Birleştirme.

²⁶⁸ Hilmi Halil, *el-Muvelled fi'l-'Arabiyye, Dirâse fi Numuvvi'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Tetavvuriha ba'de'l-İslâm*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2. Baskı, Beyrut 1985, s.73.

²⁶⁹ Halil, *age.*, s.128.

Dilin gelişimiyle ve genişlemesiyle ilgili olarak İbrahim Enis'in araştırma yöntemlerinden birisi de morfolojik anlamda önemli bir yere sahip olan “kıyâs, iştikâk, kalb, ibdâl, naht, irtacal, iftirâz” terimleri gibi terimlerdir. Aşağıda İbrahim Enis'in, bu terimlerle ilgili görüşleri ve çalışmalarıyla hakkında bilgiler vereceğiz.

2.3.1. İbrahim Enis'in Kıyas ile İlgili Görüşleri

Sözlük anlamıyla değerlendirip ölçmek, bir şeyi kendisine benzeyen bir şeyle karşılaştırmak anlamlarına gelen kıyas,²⁷⁰ kavram olarak farklı disiplinler için kullanılan ve kullanıldığı her disiplin için farklı anlamlar ifade eden bir kavramdır. Dilcilerin Arap diline ait malzeme derleme sürecinde elde ettikleri nakli kaynaklar, Arapların konuştuklarının tamamını kapsamamıştır.²⁷¹ İşte bundan dolayı Ebû Osman el-Mâzinî, kıyası: “ bilinen ve duyulan şeyleri asıl/dayanak yapıp duyulmayan şeyleri bu asla/dayanağa göre karşılaştırmak ve benzetmektir”²⁷² şeklinde tarif etmiştir. Birçok tarife sahip kıyasın başka bir tarifi ise şöyledir: “Şekil veya anlam bakımından dildeki bazı kelime ve yapıların örnek alınması ve yakıştırma yoluyla onlara benzetilerek yeni kelimeler türetilmesi, bir kelime ve yapıdaki şeklin başka bir kelimeye aktarılmasıdır.”²⁷³

“Kıyas dilin gelişmesi çabasıyla başvuru araçların en net ve açık olanlarından olması yanında kadim ulemânın en çok özen gösterip riayet ettiklerindedir.”²⁷⁴ İbrahim

²⁷⁰ Cürçânî, *et-Tâ'rifât*, tah. Muhammed Şiddık el-Minşâvî, s.152.

²⁷¹ Fuâd Hanâ Terzî, *fî Uşûli'l-Luğa ve'n-Nahv*, Dâru'l-Kutub, Beyrût, 1969, s.79.

²⁷² Ebû Bekr Muhammed b.el- Kâsım b.Muhammed el-Enbârî (öl.328/940), *Lume'u'l-Edille fî Uşûli'n-Nahv*, tah. Saîd el-Afgânî, Dımaşk, Matbe'etu'l câmi'atu's-Sûriyyeh, 1957, s.99-100.

²⁷³ Soner Gündüzöz, *Arapçada Kelime Türetimi: Kavramlar Kuramlar*, Kayıhan Yayınları, 2005, s.88.

²⁷⁴ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, 1978, s.7.

Enis, kıyas teriminin yanlış algılandığını, hatta bazı gramercilerin bu konuda ileriye giderek ‘kıyas ve gramerin aynı şeylerdir’ şeklindeki ifade ve tariflerinin son derece abartılı olduğunu söylemektedir.²⁷⁵ Kıyasla ilgili yapılan bir takım tarifleri aynen nakledip sonrasında ise kendisi kıyası şöyle tanımlamaktadır: “ *Bir kelimenin, kalıbın veya kullanımın başka bir kelime, kalıp veya kullanımla karşılaştırılmasıdır.*”²⁷⁶ İbrahim Enis’e göre, kıyas tüm asırlarda dilbilimciler arasında tartışma konusu olmuştur. *...bunlardan bir kısmı kıyasın alanını kısıtlarken diğer bir kısmı ise bu alanı genişletmiştir. Bu ayrılık ve aşırılıklar Arap Dil Kurumlarıyla zirveye ulaşmıştır. Zira almış oldukları bazı kararlarda belirli bir takım konularla ilgili kıyas yapılabileceği görüşünü savunurlarken bunun sadece kelime bazında kalmasına müsaade etmişler ancak bu kıyasın terkip konusunda yapılmasına izin vermemişlerdir.*²⁷⁷ Daha sonrasında ise Arap Dil Kurumunun kıyasa müsaade ettiği bazı örnekleri sergilemektedir.

- el-Câhiliyye “ الجاهلية ”, er-Ruhbâniyye “ الرهبانية ” gibi kelimelerin Arap Dil Kurumu tarafından kıyasi master olarak kabul edildiğini,²⁷⁸
- Geçişli ve geçişsiz kelimelerden türetilen “ فَعَالٌ ” kalıbının, mesleklere de kıyas edilerek uygulandığını ve bunlar dışında Arap Dil Kurumunun kelime bazında kabul ettiği kıyasları sıralamaktadır.²⁷⁹

²⁷⁵ Enis, *age.* , 1978, s.20.

²⁷⁶ Enis, *age.* , 1978, s.8-61.

²⁷⁷ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.10.

²⁷⁸ Enis, *age.* , s.16.

²⁷⁹ Enis, *age.* , s.17.

Bu sitayişine rağmen uzun yıllar Arap Dil Kurumu uzmanı ve üyesi olarak çalışan Enis, kurulu ikna ederek yeni kelimelerin kıyasla istinbat edilmesiyle ilgili üç temel prensibin kabul edilmesi konusunda karar alınmasını sağlamıştır. Bu prensipler şunlardır:

1. Dil fenomeni sadedinde kadim ulemanın sözleri zayıf da olsa onlarınkine benzer bir uygulama görülmesi hâlinde onların taklit edilmesi prensibi,
2. Bu fenomen için kıyas yapılması istenen kelimenin geniş sözlüklerde yapılan rivayetlerinin tespit edilmesi,
3. Modern dönemde, ana dili Arapça olup bu dili kullanan halkın bu kelimeye karşı tutumunun ne olduğunun tespiti.

İbrahim Enis'e göre, ana dili Arapça olan halk bu dilin içinde büyümüş, bu dilin lafızlarını, kalıplarını, sesleri ve terkiplerini kullanmışlardır. Bu kullanım da onların özlerinde, yeni birtakım kelimeler üretebilecek bir dil duyusu bırakmıştır. Buna örnek olarak Arap Dil Kurumunun, mesleklere delalet eden “فَعَالٌ” kalıbını kabul ettiğini çünkü halk enteresan bir şekilde bu kalıbı kabullenmiş ve yoğun bir şekilde kullanmıştır yorumunu yapmaktadır.²⁸⁰ Buradan da anlaşılmaktadır ki -fesahat döneminden ne kadar uzak olunursa olunsun- ana dili Arapça olan halkın dil hissiyat ve duyusuna itimat edilebileceğini savunmaktadır İbrahim Enis.

Kıyasın doğru kıyas ve yanlış kıyas şeklinde ikiye ayrıldığını ifade eden Enis, bunun halkın küçük olsun büyük olsun her kesiminde tecrübe edildiğini ve uygulandığını ifade ederken günümüz yanlış kıyasıyla ilk dönemlerde yapılmış olan yanlış kıyaslar arasında şöyle bir farktan bahsetmektedir:

²⁸⁰ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.15.

“Hatalı /yanlış kıyas şu anda yaşamış olduğumuz dönemde yapıldığı gibi geçmiş/ilk dönemlerde de yapılmıştır. Ancak modern dönemde yapılan yanlış kıyasla eski dönemde yapılmış kıyas arasında şu fark vardır: Eskilerin yaptıkları yanlış kıyaslar üzerinden uzun zaman geçmiş ve âlimler bunları doğru, olarak kabul edilebilir saymış ve bunları eserlerine kaydetmişlerdir. Ancak modern dönemde hatalı sayılan kıyaslar dilbilimciler tarafından reddedilerek kaçınılması yaklaşılması gereken yanlışlardan addeditmişlerdir.”²⁸¹

İbrahim Enis’e göre; dil kitaplarında sergilenegelen ve açıklamasında ise “falancanın zannına göre “على توهم كذا” şöyle denmiştir” şeklinde yorumlanan şeyler, aslında eski Arapların yaptıkları hatalı kıyaslardır. Ona göre, eski Arapların badiyedeki birçok çocuk veya kabiledaki birçok kadından yaptıkları nakiller, hatalı kıyasın bir türüdür.²⁸² Daha sonrasında ise bunları örneklendirirken bir kadının “رثأت زوجي” şeklindeki ifadesinin aslında yanlış olduğunu ve bunun aslında “رثيت زوجي” şeklinde olması gerektiğini söylemektedir. Başka bir örnekte Benî Temîm’in kullanmış oldukları “مديون” ve “مصون” kelimelerini örnek olarak göstermektedir.²⁸³ Enis aslında bu tip örnekleri verirken, kıyasla ilgili yetkinin çocuk ve avamdan insanların seviyesine indirgenmemesi gerektiği fikrinden hareket etmektedir. Ona göre kıyasın kapısı, güvenilir bir dil altyapısına sahip olan edebiyatçı, yazar ve şairlere açık olmalıdır.²⁸⁴

²⁸¹ Enis, *age.*, s.35-37.

²⁸² Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, 1978, s.55-56.

²⁸³ Enis, *age.*, 1978, s.43.

²⁸⁴ Enis, *age.*, 1978, s.46.

2.3.2. İbrahim Enis'in İştikâk ile İlgili Görüşleri

İştikâk, Arapçada kelime türetme aracı olarak kullanılan en önemli araçlardan biridir. Bundan dolayı hem kadim hem de modern dilbilimciler bununla ilgili müstakil eserler yazmışlardır. Eşma'î'nin *İştikâku'l-Esma'sı*,²⁸⁵ İbn Düreyd'in *Kitâbu'l İştikâk*'ı, Ebû Bekr Serrâc'ın *İştikâk Risalesi* ve Abdullah Enin'in *Kitâbu'l İştikâk*'ı, bunların birer örneğidir.

Aralarından anlam ve lafızda bir uyum olması hâlinde bir kelimenin başka bir veya birçok kelimedenden türetilmesi anlamına gelen iştikâk “Aralarında mana ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesidir.” şeklinde tanımlanmıştır.²⁸⁶ Klasik dilcilere göre üç türden oluşan iştikâk konusunun ikinci türü olan el-İştikâku'l-Kebîre, el-Ğalbü'l-Mekânî de “harflerin yer değıştirdiğı İştikâk” denilmiştir.²⁸⁷ Klasik anlamda aynı harflerden oluşan, ancak sıralanışları farklı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki “جذب ← جذب، حمد ← مدح، بیس ← أیس” şeklinde de tarif edilmiştir.²⁸⁸ Misşaratu'l-Luğa “مسطرة اللغوي”²⁸⁹ isimli makalesinde İştikâkı “bir lafzı başka bir lafız veya kalıptan çıkarma eylemidir” şeklinde tarif eden İbrahim Enis'e göre aslında sesbilim konusu tam olarak göz önünde bulundurulup çözümlenmeden bu gibi konular çözümlenemezler.²⁹⁰

²⁸⁵ Ebû Sa'îd Abdülmelik b.Kureyb el-Eşma'î el-Bâhilî (öl.216/831), *İştikâku'l-Esmâ'*, Mektebetu'l-Hancî, 1. Baskı, Kahire, 1980.

²⁸⁶ el-Cürcânî, *age.*, 1978, I, s.27-28.

²⁸⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 2011, I, s.55.

²⁸⁸ Hulusi Kılıç, *DİA*, XXIII, s.439-440.

²⁸⁹ *Mecelletu Mecma'î'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kahire:1972, XXIX, s.7-12. / *Misşaratu'l-Luğa*

²⁹⁰ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, 1978, s.62.

Böyle bir fikre sahip olan İbrahim Enis, bu konuda “Ses Zinciri Teorisi”nin sahibi Otto Jespersen’den etkilenmiş, ancak onun bu teoriyle ilgili düşüncelerini biraz daha genişletmiştir. Bu teoriye göre “el-Ḳalbü’l-Mekânî” denilen iştiḳâḳ türü, çocuklarda zayıf hafızadan kaynaklanmaktadır aslında.²⁹¹Böyle bir hafızaya sahip olan çocuklar, ses zincirinde kendilerinden büyüklerden duymuş oldukları şekilde seslerin dizilmiş olan sıralamasını hatırlayamaz veya buna güçleri yetmediği için bu sıralamayı karıştırabilmektedirler. Sözcükler bellekte bu şekilde kaldığında ve düzeltilmediğinde özellikle eğitim konusunda zayıf kalmış büyük insanlarda bile rastlanmaktadır. Buraya kadar Otto Jespersen bu tip ses değişimlerinin uzun yapıya sahip kelimelerde olabileceği görüşüne sahipken, İbrahim Enis bunun üç harfli kelimelerde de olabileceğini savunmaktadır. İbrahim Enis, bu sonuçlara da bilgisayarı aracılığıyla yaptığı istatistikler sonucunda ulaşmıştır. Kendi ifadesine göre bu, onun yaptığı istatistikler neticesinde ulaştığı bir sonuç olup Batı ve Arap dilbilimcilerinden önce kendisi bunu tespit etmiştir.²⁹² Ancak bu konuda kendisine itirazlarda da bulunulmuştur.²⁹³

Kıyasla İштиḳâḳ arasında sağlam bir ilişki olduğunu savunan Enis, aslında İштиḳâḳın kıyasın pratiğe dökülmesi uygulaması olarak görmektedir. Ona göre kıyas işin teorisi, iştiḳâḳ ise pratiğidir.²⁹⁴ İbrahim Enis’e göre, iştiḳâḳ iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar genel iştiḳâḳ ki bunu bazen küçük İштиḳâḳ olarak ta isimlendirmektedir. Bu, “müştaḳ” ile “müştaḳḳun minh”in harf düzenin aynı olması anlamına gelmektedir.²⁹⁵ Örneğin ‘fehime “ فهم ”

²⁹¹ Nercîs ‘Abdurriḳâ es-Sa’diyyi, *age.* , s.129.

²⁹² Enis, *min Esrâri’l-Luġa*, 1978, s.62-63.

²⁹³ Nercîs ‘Abdurriḳâ, *age.* , s.131.

²⁹⁴ Enis, *age.* , s.64.

²⁹⁵ Enis, *age.* , s.52.

kelimesinden “fâheme/فاهم”, mefhum/مفهوم” veya “tefâheme/تفاهم” gibi. Enis’e göre bu tip türetmeler yazarın ihtiyaç duyduğu dilin genişlemesi türünden bir iştikâktır. Dil kurumları, yeni oluşan ve meydana gelen anlamların ifade edilebilmesi için -toplumsal gelişmeye ayak uydurmak adına- bu türetme şekline başvururlar.

İkinci İştikâk ise Büyük İştikâk الاشْتِاق الكبير” veya En Büyük İştikâk “الاشْتِاق الأكبر” şeklinde isimlendirilmektedir.²⁹⁶ Bu İştikâk şekli diğerinden tamamen farklıdır. Bununla ilgili olarak, aynı harflere, ancak farklı dizilişlere sahip, değişik kelimelerin anlamların özünde aynı anlamı taşıdığı anlamına geldiğinin iddia edildiğini söyler. Bunun özellikle İbn Cinnî tarafından iddia edildiğini nakleden Enis böyle bir türetme yolunun zorlamadan başka bir şey olmadığını ve Mu‘cemu’s-Şihâh isimli sözlükteki kelimelerin maddelerinin neredeyse kırk bin olduğunu, Lisânu’l-‘Arab isimli sözlükteki kelimelerin neredeyse seksen bin olduğunu ve bu mantığın bu kaynaklara uygulanamayacağını söyleyerek İbn Cinnî’ye cevap vermektedir.

İştikâk konusunda sadece, hem eskilerin hem de modernistlerin kabul ettikleri küçük İştikâkı kabul eden Enis büyük İştikâkı “الاشْتِاق الكبير” kabul etmezken en büyük İştikâkı “الاشْتِاق الأكبر” ise Kâlb ve ibdâl başlığı altında incelemektedir.²⁹⁷

2.3.3. İbrahim Enis’in İbdâl ile İlgili Görüşleri

İbrahim Enis’e göre kâlb ve ibdâl da, dilin gelişmesi ve genişlemesi için kullanılan araçlardandır. Ancak Enis, *min Esrâri’l-Luğa* isimli kitabında bu konuyla ilgili olarak

²⁹⁶ Enis, *age.*, s.67.

²⁹⁷ Enis, *min Esrâri’l-Luğa*, s.68.

‘İbdâl ve alb’ şeklinde bir başlık kullanmasına rağmen bu başlığın altında sadece “İbdâl” ifadesini kullanmaktadır.²⁹⁸ Enis’e göre, kendisinde İbdâl olduğu veya farklı lehçelere ait olduğu iddia edilen ve açıklaması yapılan kelimeler şüphesiz ses gelişimine uğrama sonucunda oluşmuştur.²⁹⁹ Sözlüklerde zikredilen aynı anlama sahip ancak iki farklı şekle veya nutka sahip, harflerinden biri farklı olan kelimelerden birisi asıldır, diğeri ise onun bir türevidir. Diğeri bir ihtimal ise onun gelişmiş hâlidir. Bunun tespit edilebilmesi için de ses çalışmalarının yapılması elzemdir.³⁰⁰

İbrahim Enis, bu konuda İbn Sikkît’in *alb ve İbdâl* isminde bir eser yazdığını, yaklaşık 300 kadar bu konuyu içeren kelime üzerinden örnekler sunduğunu ve bu konunun sadece Arapçaya mahsus bir özellik olup, bunun sebebinin araştırılmasının gereksiz olduğunu iddia ettiğini söylemektedir. Daha sonraki gelen dilcilerinde İbn Sikkît’in bu düşüncesinden etkilendikleri için bunun sebebinin araştırmak yerine yazdıkları kitaplarına daha başka örnekler doldurduklarını daha sonra gelen ve dördüncü asırda yaşayan İbn Fâris’in de aynı teslimiyet içinde olduğunu ve bunu doğru bulmadığını belirtmektedir.³⁰¹

Bu konuda iki farklı ekolün oluştuğunu ve bunların bir gurubunun sözlükçüler diğeri gurubun ise gramerciler olduğunu, sözlükçülerin bu kelimeleri İbn Sikkît’in rivayet ettiği türdekilerle sınırlandırdıkları ve bunun üzerine yorum yapmadıklarını, nahivcilerin ise bu

²⁹⁸ Enis, *age.* , s.69.

²⁹⁹ Enis, *age.* , s.72.

³⁰⁰ Enis, *age.* , s.77.

³⁰¹ Enis, *min Esrâri’l-Luğâ*, s.69-71.

konuda hiç ilgisi olmayan kelimeleri de bu bölüme sokmaya çalıştıklarını savunmaktadır.³⁰²

Nahivcilerin, “خاف”, “موقن”, “مرضی”, “سید”, “میزان”, “صیام”, “مصایح”, “قائل”, “سما”, “اصطبر” gibi kelimler üzerinden de giderek hatta illetlileri içine alacak kadar bu daireyi genişlettikleri ancak gramercilerin bizlere bu kelimelerin asılları olarak sundukları bunların asıllarıyla ilgili kelimelerin “سماو”, “قاول”, “مصباح”, “صوام”, “موزان”, “سیود”, “میقن”, “خوف”, “اصتبر” birer varsayımdan ibaret olduğunu iddia etmektedir. Enis’e göre bir kelimenin ibdâlli olup olmadığına sadece harf değişimiyle hüküm verilemez. Ona göre şayet aynı kabile bir kelimeyi iki şekilde de kullanıyorsa bunda ibdâl vardır denebilir. Ancak farklı kabileler bunu farklı kullanıyorlarsa, Ebû Tayyib el-Luğavî’nin (öl.350) de savunduğu gibi, orada lehçeler devreye girmiş demektir.³⁰³

2.3.4. İbrahim Enis’in Naht ile İlgili Görüşleri

“Oymak ve yontmak” anlamlarına gelen “naht” kelimesi, iki veya daha fazla kelimedenden bir kelime elde etmektir şeklinde tanımlanmıştır. Enis, “Kelimeler veya ibareleri kısaltmaktır.”³⁰⁴ şeklinde tarif etmekte ve açıklamasında “Zîra kelimelerin bazı sesleri düşerken bazıları kalır.” demektedir. Enis’e göre Arapçada naht’ın bulunması, sahip olduğu bazı kelime ve ifadelerin çokça tekrarlanmasından kaynaklanmaktadır.³⁰⁵

³⁰² Enis, *age.*, s.71.

³⁰³ Enis, *age.*, s.73.

³⁰⁴ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.86.

³⁰⁵ Enis, *age.*, s.87.

Naht işleminin nasıl ve neyi, hangi kelimeleri kapsadığı konusu dilbilimciler arasında tartışmalı bir konu olup dilcilerin bir kısmı bunun semâ' /işitme yoluyla bilinebileceği, bir kısmı ise kıyasî/kuralları olduğunu ifade etmişlerdir. İbrahim Enis'e göre bu kararsızlığı sebebi bunun kıyasî olduğunu ispat edecek miktarda örneğin bulunmaması yanında bize ulaştığı örneklerin ise kendisinden herhangi bir sistem veya düzen çıkartılabilecek bir yapıya sahip olmamalarıdır. Zîra bize ulaşan örnekler hangi harflerin hafzedileceği, hangilerinin kalacağıyla ilgili somut ve tekrarlanabilir bir örnek teşkil etmemektedirler. Bununla birlikte İbrahim Enis, kesin bir kural koymasa da nahtla ilgili olarak şu genellemeden bahsetmektedir: menhüt kelimeler "الكلمات المنحوتة" ekseriyetle şu iki konuda birleşmektedirler. Birincisi bu oluşun sonrasında Naht yapılmış olan kelime ya fiil veya mastar kalıbına bürünmektedir. İkincisi ise bunların köklerinin dört harfli olmasıdır.³⁰⁶ Bunun dışında, nahtın türetme yöntemi konusunda temel dayanak olan İbn Fârisle ilgili olarak da: Naht konusunda rivayet edilen pek çok örneğe rağmen Klasik dilcilerin büyük bir kısmı, bu olgunun semâ'î (duyuma dayalı) olduğu sonucunu ulaştırmışlardır. Ancak, çağdaş dilci olan bizlere, bu doğrultuda bir kelime türetme yöntemi koymamışlardır. Bununla birlikte İbn Fâris bu olguyu kıyasî olarak kabul etmiş, İbn Mâlik de *Teshîl* isimli eserinde bunun kıyasî olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁷

Naht olgusunun bir iştikâk türü olup olmadığı konusu dilciler arasında tartışmalı bir konudur. Klasik dilciler arasında konu bu açıdan ele alınmamış, ancak çağdaş dilciler bu konuyu, bundan bir kelime türetme yöntemi olarak yararlanılıp yararlanılamayacağını

³⁰⁶ Enis, *age.*, s.85.

³⁰⁷ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.89.

anlaşılabilmesi adına bu konu özerinde durmuşlardır. Bu konuda çağdaş dilciler dört gruba ayrılmaktadır.

İbrahim Enis bu konuda orta bir yol takip ederek ihtiyaç duyulması halinde bunun yapılabileceğini ancak bunun kıyasî/kurallı olduğunu iddia edenlerin, bu konuda verdikleri örneklerde biraz aşırıya gittiklerini söylemektedir.³⁰⁸ Aşırıya gidilen örneklerle ilgili şu kelimeler üzerinde yorumlamalarda bulunmuştur: “برق” “برقش” “برق + وقعة” “برقع” ilgili bu kelimeler üzerinde yorumlamalarda bulunmuştur: “برقش” “برق + وقعة” “برقع” gibi her dört harften meydana gelmiş olan kelimelerin birer Naht yapılmış düşüncesi yaklaşımında bulunulmasını abartılı olarak görmüştür. Daha sonrasında ise “دار + العلوم” kelimelerinin “درعمي” şeklinde ifade edilebileceğini, ağız ve burun kelimelerinde oluşan “أنف + فم” ve hem ağız hem de burundan gelen seslerin ifade edilmesi için “أنفمي” şeklinde bir Naht yapılmasının gayet yerinde olacağını ifade etmektedir.

Naht konusunda, bunun bir iştikâktan ziyade bir kısaltma ve kolaylaştırma eylemi olduğunu, bununda yapının kısaltılması, nutkul kolaylaştırılması gayesiyle her dilde yapıldığını İngilizceden verdiği “phone = telephone” ve “van = caravan” örnekleriyle göstermektedir.³⁰⁹

2.3.5. İbrahim Enis'in İrticâl ile İlgili Görüşleri

Globalleşen ve gün geçtikçe iletişim ve ulaşım hızımızın arttığı dünyamızda ekonomi, siyaset, ticaret, ziraat, sanayi, sosyoloji, din ve edebiyat gibi birçok alanda

³⁰⁸ Enis, *age.*, s.91.

³⁰⁹ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.93.

gerçekleştirilen buluş ve gelişmeler toplumlari etkilemektedir. Bu etki kültüre yandığı gibi özellikle o kültürün temel taşlarından biri olan dillerini de etkilemektedir. Dillerin birbirlerini etkilemeleri ve birbirlerinden etkilenmeleri kelime alışverişı şeklinde kendini göstermektedir. Ancak o dilin temsilcileri, dilin içine giren yabancı kelimelerin ve yeni kavramların yerli karşılıklarının bulunması konusunda çalışmalar yapmışlardır. Arapça bu bağlamda öteki diller gibi olduğundan pek çok dil gibi oda bu olgu ve gerçekten kendine düşen payı almıştır.

Hem klasik kaynaklar hem de modern dönemde telif edilmiş esarlere bakıldığında bu yönde yapılan çalışmalar içinde geçen terimlerden biride irticâl konusudur. Ancak Enis'e göre hem kadim ulemanın hem de daha sonrakilerin bu terimle ilgili yaptıkları tanımlamalar bir birileriyle çelişmektedirler.³¹⁰

Belirli bir hazırlanma olmaksızın söz söyleme, konuşma yapma³¹¹ yani doğaçlama anlamına gelen İrticâl kelimesi İbrahim Enis'e şunları ifade etmektedir:

“Kadim ve çağdaş ulema bu kelimenin açıklamasında çelişkiye düşmüşlerdir. Sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla İrticâl kelimesiyle; bir kişinin anlamı veya kalıbı yeni bir kelimeyi kullanarak konuşması şeklinde icat etme “اختراع” kelimesini kast etmektedirler.³¹² Bu yeni kalıp veya anlamın aslında Arapçayla hiçbir ilgisi olmadığı muhakkaktır.”³¹³

³¹⁰ Enis, *age.*, s.95.

³¹¹ Ebu'l-Huseyn İshak b.İbrahim b.Vehb, *el-Burhân fî Vucûhi'l-Beyân*, tah. Cefnî Muhammed Şeref, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, 1969, s.126.

³¹² Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.95.

³¹³ Enis, *age.*, s.100.

Daha sonrasında İbn Cinnî'den nakillerde bulunan Enis, o nakillerden yaptığı çıkarımda, İbn Cinnî'nin sadece Arapların fasih olanlarının İrticâl yapabileceklerine müsaade edilebileceği sonucuna ulaşmaktadır.³¹⁴ İbrahim Enis'e göre İrticâl gayet doğal bir olgu olup bunu sadece üstün kültüre sahip insanlara mahsus kılmak doğru değildir. Bilakis bizden her birimiz, ne zaman dilersek dileyelim İrticâl yapabiliriz. Bizler daha önce hiçbir şekilde bilinmeyen/varolmayan kelimeleri irticalen/ doğaçlama bir şekilde oluşturabiliriz.³¹⁵

İrticâlen oluşturulmuş olan kelimelerin geçirmiş olduğu evrelerden bahseden Enis, bu tip kelimelerin bazen çeşitli fakülte öğrencileri veya kulüp üyeleri arasında sadece kendi aralarında anlayacakları şekilde oluşturulmuş anlam veya lafızlar olabileceğini söyler. Bu kullanılan kelimelerin sadece bu kişiler arasında bilinebileceğini söylemekte, hatta o okuldan mezun olan öğrencilerin dahi bu lafızları bilmiyor olmaları mümkündür, demektedir. Bu uygulama doktorlar, mühendisler ve benzeri meslek erbabı arasında da başkalarının bilemeyecekleri şekilde de olabilir. Bu tip oluşturulan irticâli kelimeler, genellikle unutulup yok olmakla birlikte sınırlı bir alan içinde olmasına rağmen daha sonraları zamanla genişleyip halk arasında yaygınlaşıp şairler, yazarlar tarafından kullanılmak suretiyle dilde kabul görebilir. Arap dil bilimcilerin her asırda dilin korunması adına çok sıkı önlemler almalarından dolayı bu tip kelimeler, daha ziyade ammice dediğimiz yerel lehçelerde daha fazla görülür.

³¹⁴ Enis, *age.* , s.98.

³¹⁵ Enis, *age.* , s.105.

Bu yorumlarından sonra Enis, irticâlin dilsel bir gerçek olduğunu ve bunu kimsenin inkâr edemeyeceğini ancak etkisinin ise sınırlı olduğunu belirtir. Ona göre, böyle birkaç kelimenin dile girebilmesi için bir iki nesil geçmesi gerekmektedir. Modern dil bilimcilerde bu tip, yani irticâl yoluyla dile kelime kazandırılması, dilin genişlemesi araçları arasında en düşük ve değersiz olan uygulama ve araçtır.³¹⁶

2.3.6. İbrahim Enis'in İktirâd ile İlgili Görüşleri

Dilin genişlemesi ve gelişmesi için başvurulmuş araçlardan bir diğeri ise iktirâd (Arapçalaştırma) aracıdır. Araplar ve dilleri olan Arapça edebiyat, felsefe, fen, ekonomi, sanayi, ziraat, ticaret, din, siyaset, sosyoloji ve diğer pek çok alanda ortaya konulmuş olan yeniliklerden her toplum ve dil gibi etkilenmişlerdir. İşte bu etkilenme dışında, bir milletin başkalarına olan hayranlığı, kişideki övünme arzusu ve gösteriş merakı gibi etkenler, bilimsel terimlerin ve nesne adlarının alışverişini kaçınılmaz kılmıştır.

Kendilerinde değişiklik meydana getirilmek suretiyle Arapçaya uygun kalıplara sokulan kelimeler, dil bilimcilere göre “el-Mu‘arrab /المُعَرَّب” şeklinde isimlendirilir. Bu tabiri, üzerinde herhangi bir ekleme, çıkarma, harf yeri değiştirme “kalb” gibi yollarla birtakım değişiklikler yaparak dillerine uyarlayıp kullandıkları kelimeler olarak tanımlamak da mümkündür. Dile, bu şekilde dâhil etme metodunun yanında bir de, üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadan Arapçaya aktarma şekli vardır ki bu da, dehil “دخيل /Arapçaya diğer dillerden giren kelime ya da kelimeler” adıyla bilinir.³¹⁷

³¹⁶ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.108.

³¹⁷ Antâkî, *age.*, s.348.

Bu konuyu da gündemine alan İbrahim Enis, kadim ulemanın kullandıkları “yabancı bir kelime ya da terimin alınıp Arapça kelime formatına uygun bir hâle getirilmesi anlamına gelen tarip “تعريب” ifadesi” yerine, “iktirâd” “اقتراض” kelimesini kullanmıştır. Bu konuyla ilgili detaylara girmeden önce genel olarak insanlığın dillerinden bahsetmiş ve daha sonrasında da özele inerek, Arapça üzerinde yorumlamalara başlamıştır.

Enis, dillerin birbirlerinden ödünç alma işlemini, dili yer kürenin katmanları gibi düşünen “Katmansal Dilbilgisi”³¹⁸ teorisini savunmaktadır. Modern dilbilimcilerin, dili yerkürenin en üst katmanına benzettiklerini, bu katmanın altında başka katmanlar olduğu gibi şu anda- konuşulan dillerin altında da yani bir asır- iki asır öncesinde başka katmanların bulunduğu ve toplumların birbiriyle karışması ve seslerin çatışması sonucu bazı katmanların diğer katmanlar üzerine çıktığını iddia ettiklerini nakletmektedir. Yani, bir dil oluşurken altında başka tabakaların/dillerin olduğunu ifade etmektedir. Buna örnek olarak Ğal/Eski Fransa topraklarına yerleşmiş olan Romence dilini veriyor. Romence, eski Keltçenin yerini almış, onun özelliklerinden etkilenmiştir. Bazı Fransızların konuşmalarındaki ses özelliklerinde bunu görmek mümkündür, demektedir.³¹⁹ Enis, bu teoriyi Arapça üzerinde uygulayarak şunları söylemektedir: “Örneğin Arapça; fetihler sonucunda Irakta Ârâmice ve Farsçanın, Şam’da Ârâmice, Süryânice ve hatta

³¹⁸ Katmansal dil bilgisi: Dili, çeşitli yapısal katmanlardan oluşan bir dizge olarak ele alan dil bilgisi. S.M. Lamb'ın oluşturduğu katmansal örnekçe, sözcelerin sessel biçimiyle anlamlar arasındaki ilişkilerin çok karmaşık olduğu görüşünden kalkıp bir dizi gösterim düzeyine başvurarak bu ilişkileri belirlemeyi amaçlar. Ses bilimsel bileşenin ses bilimsel (ya da ses bilimsel) ve ses birimsel, dil bilimsel bileşenin biçim-birimsel ve sözlük bilimsel, göstergesel bileşenin anlambilimsel katmanlar vb. içerdiğini varsayar. (bk. Açıklamalı Dil bilimi Terimleri Sözlüğü, Prof. Dr. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, 2. baskı 2007 İstanbul, s.133.)

³¹⁹ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.115.

Yunancanın, Mısır'da da Kıptîcenin üzerine çökmüştür.” Bu teorinin doğru olduğu varsayılırsa, Arap bölgelerindeki ses farklılıklarının aslında neyden kaynaklandığı çok güzel bir şekilde ortaya çıkar. Bir Mısırlı, Şamlı, Iraklı ve Magripli'nin konuştuğunu duyar duymaz onun nereden olduğunu anlayabilmemizin arkasında bu yatmaktadır. Konumuzun dışında kalması sebebiyle ayrıntılarına ve yapılan eleştirilerine girmedikimiz bu teori, İbrahim Enis'e göre bunun hayalden ibaret olduğunu iddia edenler, bu görüşü çürütmek için ciddi ve doyurucu deliller sunamamışlardır.³²⁰

Enis'e göre bazen bir dil, diğer dilden “sayılar” alabilir. Bu sayıların alımı, bir oyunun alınması ve oyunla birlikte, o oyunda kullanılan sayıların da dile girmesiyle gerçekleşebilir. Bunun en açık örneği tavla oyununda kullanılan “yek”, “du”, “şeş” gibi sayılardır.³²¹ Enis'e göre, “iktirâd” sadece kelime bazında değildir. Ona göre, üslup/tarz iktirâdı da mümkündür. Bunun en bariz örneği ise, özellikle basında ve edebiyatta gerçekleşen “iktirâdlar”dır. Enis'e göre bu tip alımlar, dilin anlam ve gösterge açısından gelişim araçlarındandır. Âlimler de buna itiraz etmeyip bunu son derece normal karşılamışlardır.³²²

Enis, iktirâdın hem modern hem de klasik dilbilimcileri tarafından gerçekleştirildiği konusunda aynı görüşte olduklarını ifade ettikten sonra bunun aslında bir tür taklit olduğunu, bir çocuğun babasını taklit etmesine benzediğini ancak bu ikisi arasındaki farkın da birisinin bazı lafızlarla sınırlı kaldığı şeklindedir. Enis'e göre, lafızlarda yapılan

³²⁰ Enis, *age.*, s.113.

³²¹ Enis, *age.*, s.114.

³²² Enis, *age.*, s.115-116.

iktirâdın iki sebebi vardır: Birinci sebebi *ihtiyaçtır*. Örneğin “sebze, meyve, hayvan, çiçek isimleri ve benzeri isimler” sadece belirli yerlere ait nesnelere olabilirler.³²³ Bu nesnelere başka toplumlar tarafından rağbet görmesi ve onlar için bir ihtiyaç hâline gelmesi, ismini de beraberinde taşıması sonucunu doğurabilir. Çince den alınmış olan tea “çay”; Arapçadan alınmış olan coffee “kahve”, alcohol “alkol”, algebra “cebir”; Meksikacadan alınmış olan chocolate “çikolata”; Farsçadan alınmış olan jasmine “yasemin” gibi kelimeler, bu teze birer örnektir.³²⁴

Enis’e göre “iktirâd “اقتراض”ın ikinci sebebi, *şöhret kazanma ve kendini ispat etme duygusudur*. Bu da bir halkın başka bir halktan hoşlanması, o halka meyiletmesi ve sosyal birtakım olaylarda o halkı taklit etmesi şeklinde gerçekleşir. Neticesinde de sonuç olarak dile yansır. Buna örnek olarak da Arapların, “ipek” için kullandıkları “harir “حرير” kelimesinin yerine, yine aynı anlama gelen ve Farsça olan “دمقس, استبرق, ديباج” kelimelerini de kullandıklarını nakleden Enis, bunlar arasında farklar olduğunu iddia edenlerin, aslında malını satmak için ona birtakım özellikler ekleme ihtiyacı duyan tacirlerin birer uydurması olduğunu söylemektedir.³²⁵

İktirâd “اقتراض” hususunun diller arasında son derece normal olduğunu, bunun Kur’ân’da dahi olduğunu ve Arapçanın da birçok dile kelime kazandırdığı gibi o dillerden kelimeler aldığını ifade eden Enis, maalesef sözlüklerin bunları zikretmekten

³²³ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.120-121.

³²⁴ Enis, *age.*, s.121.

³²⁵ Enis, s.122.

kaçındıklarını ve bu konuya en çok atıfta bulunan Firûzâbâdî (ö.817/1415)'nin³²⁶ de tenkit edildiğini nakletmektedir.³²⁷

Arapça olan ve olmayan kelimelerin ayrılması ile ilgili kriterlere değinen Enis'e göre, kelimelerin Arapça asıllı olup olmadığı konusunda araştırma yapan veya bu konuda eser verenlerin bir kısmı, maalesef Sâmi dilinden türedikleri Arapçanın kardeşleri olan Ârâmice, Süryânice ve İbrânice gibi dillerde de bulunan birtakım kelimelerin Arapça olmayıp bu dillerden Arapçaya girdiğini zannettiler. Bir kısmı da, "Arapçaya girmiş olan kelimenin geldiği dili" yanlış gösterdi. İbrahim Enis, Cevâlikî'nin "dinar" kelimesi için "Farsça bir kelimedir" dediğini de nakletmektedir. Ancak bu kelime, Rumca asıllı bir kelimedir.³²⁸ Cevâlikî'nin bu konuyla ilgili olarak, eserinde bin beş yüze yakın kelime zikrettiğini ancak bunların neye göre yabancı sayıldıklarını ve bu şekilde hangi dilden dönüştüklerini anlatamadığını aktarmaktadır.³²⁹

2.4. İBRAHİM ENİS'İN SENTAKS İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Aristo mantığına göre dizayn edilmiş gramer modelinin yanlış olduğuna inanan İbrahim Enis'in sentaksla ilgili eleştirilerinin genel olarak temelinde, gramer kurallarının her fırsatta genel Aristo mantığıyla sınırlandırılması vardır. Makalelerinde, özellikle de

³²⁶ Ebu'ŧ-Ŧâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1415) el-*Ŧâmûsu'l-MuĦîŦ* adlı sözlüğüyle tanınan Arap dili, tefsir ve hadis âlimi.

³²⁷ Enis, *age.* , s.112.

³²⁸ Enis, *age.* , s.130.

³²⁹ Enis, *age.* , s.124-131.

min Esrâri'l-Luġa isimli kitabında bu konuya geniş yer vermiştir. Biz, bu konularda onun da gündemini en çok meşgul eden kendisine ait üç meselenin çözümümüyle ilgili ana başlıklar hâlinde bilgilendirmede bulunurken, aynı zamanda İbrahim Enis'in Elektisizm ekolüne olan eğiliminin doğru olup olmadığını da görmüş olacağız. Sentaksla ilgili görüşlerini; “Gramer ve Mantık Uyuşmazlığı”, “İ‘râb ile İlgili Görüşleri” ve “Arapça Kelime, Kelimenin Kısımları ve Cümleler ile İlgili Görüşleri” şeklinde özetlememiz mümkündür. İbrahim Enis'in dilbilim mantığıyla ve tekillik-çoğulluk, erillik-dişilik, zaman mefhumu ve dilsel olumsuzluk gibi hususlarla ilgili düşünceleri aşağıda belirtilmektedir:

2.4.1. Nahiv-Mantık Uyuşmazlığı

Enis, gramer olgusu ve mantık ilişkisi konusunda:

Dilin genel mantıkla bağdaştırılması dile hiçbir şekilde hizmet de etmez, fayda da sağlamaz. Çünkü her dilin kendisine ait ve yapısına uygun bir mantığı zaten vardır. Dolayısıyla dilin; dil kullanımı, dilbilim mantığı çerçevesi ve konuşanla dinleyen arasındaki etkileşimi etkileyebilecek olan psikolojik etkenler çerçevesinde açıklanması ve yorumlanması gerekmektedir. Tekillik-çoğulluk, erillik-dişilik, zaman fikri ve dilsel olumsuzluk gibi hususlar gramerdeki olgulardır.³³⁰ şeklinde bir düşünceye sahiptir.

³³⁰ Enis, *min Esrâri'l-Luġa*, s.132.

İbrahim Enis, *min Esrâri'l-Luġa* isimli eserinin “Dil Mantığı” başlıklı bölümünde - sesbilim, morfoloji ve sentaks düzleminde- dil mantığıyla filozofların mantığı arasındaki farkların üzerinde ısrarla durmuştur. İbrahim Enis, dil çalışmalarındaki modern bakış açısının, artık dilsel çalışmalarla mantıksal çalışmaları birbirinden ayıştırdığını göstermiştir. Yani modern dil araştırmaları, hem Araplarda hem de Batı’da eski dil araştırmalarının tersinde bir yönelime sahiptir.³³¹

Enis’in dilbilim çalışmalarına bilinçli yönelimi ve bu alanda da karşılaştırmalı dilbilimcisi olması, kendisine geniş bir ufuk kazandırmanın yanında, onun insan diliyle ilgili külli birtakım dilsel özellikleri idrak etmesini ve bunları insanlara güzel bir şekilde sunabilmesini sağlamıştır.³³²

2.4.1.1. Tekillik-Çoğulluk

Şüphesiz, her dil tekillik-çoğulluk konusuna özen göstermiştir. Avrupa dilleri gibi birçok dilde tekillik-çoğulluk bulunurken bu konuda, Sâmi dillerinin üç durumundan bahsedilmektedir. Bunlar ise “tekil”, “ikil” ve “çoğul” kalıplarıdır. Üstelik Arapça, “azlık çoğulu “cem‘u’l- kılle / جمع القلة” ve “çokluk çoğulu “cem‘u’l keşre / جمع الكثرة” şekliyle daha da farklı bir yapıya sahiptir.³³³ İbrahim Enis, bununla ilgili kısımlandırmanın neye

³³¹ Enis, *age.* , s.138.

³³² Mecdûb, *age.* , 1998, s.182.

³³³ Tekil (Müfret) ismin harekesinin değişmesiyle veya harflerinden birisinin hazfedilmesiyle yahut ilavesiyle yahut da bu üç durumun beraberce bulunmasıyla yapılan çoğullardır. Kırık çoğullar ikiye ayrılır: cem‘u’l-kille (azlık çoğulu جَمْعُ الْقِلَّةِ), cem‘u’l-keşre (çokluk çoğulu جَمْعُ الْكَثْرَةِ) cem‘u’l-kille (azlık çoğulu جَمْعُ الْقِلَّةِ): Sayıları üçten ona kadar (on hariç) olan varlıklara delalet eden çoğuldur. Dört vezni vardır (أَفْعَالٌ - أَفْعَالٌ - أَفْعَالَةٌ - فِعْلَةٌ)

göre yapıldığının cevabını ararken; “azlık çoğulu “cem‘u’l- kılle / جمع القلة” “çokluk çoğulu “cem‘u’l keşre / جمع الكثرة” ve “çoğulun çoğulu “cem‘u’l- cem‘i / جمع الجمع” şeklindeki yapılandırmanın yanlış olduğu fikrine varmıştır. Zîra “sayı” ve “sayılanla” aralarındaki ilişkileri üzerinden ulaştığı tespitler sonucunda böyle bir ayırımın, genel mantık kuralları göz önünde bulundurularak yapıldığını ve bunun da dil mantığına uymadığını iddia etmiştir. Cemilerin tanımlarıyla ilgili yapılan açıklamalarla, pratikte takip edilen sistemin birbirinden farklı olduğunu, bunların birbirlerinin yerine kullanıldığını, dolayısıyla da bunun, pratikten ziyade “tabi olunmaması gereken genel mantık kuralları” esas alındığı için yanlış bir kısımlandırma olduğunu iddia etmektedir. Bu kısımlandırmanın nedeni veya “cem‘u’l- kılle / جمع القلة” ve “cem‘u’l- keşre / جمع الكثرة” gibi çoğulların neden birbirinin yerine kullanıldığı sorulduğunda gramerciler, buna cevap veremeyip, sadece “herhangi bir hikmetten dolayıdır” şeklinde bir ifade kullanmak zorunda kalmışlardır.³³⁴

Arapçada birtakım kelimeler vardır ki gramerciler, bunları tespit etmişler ve bunların kıyaslamasının yapılamayacağını ifade ederek bu kelimeleri, “çoğulun çoğulu” anlamına gelen “cem‘u’l- cem‘i / جمع الجمع” diye isimlendirmişlerdir. İbrahim Enis, “çoğulun çoğulu “جمع الجمع” şeklinde bir isimlendirmenin doğru bir isimlendirme olmadığını iddia etmektedir. Ona göre, çoğulun çoğulu kalıbının kullanılmasının iki sebebi olabilir: Birincisi, çoğul olan kelime, zamanla çoğulluk anlamını yitirerek müfret muamelesi görmeye başlayınca onlara ikinci bir çoğul kalıbı oluşturulmuştur. İkincisi de, bunlar

cem‘u’l- keşre (çokluk çoğulu جَمْعُ الكثرة): Üçten, sonsuza kadar olan varlıklara işaret eden çoğullardır.

³³⁴ Enis, *min Esrâri’l- Luğa*, s.152.

çoğul anlamlarını tamamen kaybetmemiş ancak kullanım ve yaygınlığı azaldığından bu kelimelerin biraz desteğe ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı da “çoğulun çoğulu” diye isimlendirilen kalıp kullanılmıştır.³³⁵

İbrahim Enis'e göre, “sayı” ile “sayılan” arasındaki ilişki, genel mantıkla dil mantığının birbirinden farklı olduğunun en somut örneğidir. İbrahim Enis, bu fikrini ispat için “On'dan (10'dan)” az veya daha çok olan çoğul” örneğini vermiştir: On'dan (10'dan) daha az bir çoğulu ifade ettiğimizde sayılanın kalıbını çoğul olarak kullandığımızı “Beş adam/خمس رجال” örneğinde olduğu gibi “adam/رجال” kelimesinin çoğul olarak kullanılması”, on sayısının üzerindeki bir çoğulu ifade ettiğimizde de “Bin adam/ألف رجل” örneğinde olduğu gibi “adam/رجال” kelimesinin tekil olarak kullanılması” sayılanın kalıbını tekil olarak kullandığımızı belirtmiştir. Bu ve buna benzer örnekler; genel mantığa göre yapılmış olan ayrımların dil mantığına uymadığını göstermektedir.³³⁶

2.4.1.2. Erillik, Dişilik

Gramerin en çetrefilli konularından birisi de “erillik-dişilik” konusudur. Arapçada “müennes ve müzekkerin” bilinmesi, dilbilgisinin çok önemli bir parçasını oluşturduğu için, dilbilim ve gramer konusunda eser veren çoğu müellifin, “müzekker” ve “müennes” konusunda da eserlerinin olduğu görülmektedir. Arapçada müzekker ve müennes kelimelerin bilinmesi üzerinde önemle durulan, dilbilgisinin omurgasını oluşturan ve ısrarla korunması istenen i'râb olgusuyla eşdeğer sayılmıştır. İ'râbı bilmek, dil için ne

³³⁵ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.153-158.

³³⁶ Enis, *age.*, s.159.

kadar önemliyse “müzekker ve müennes” konusunu ve bu konudaki detayları bilmek de o kadar önemli kabul edilmiştir.³³⁷ Eril/müzekker ve dişinin/müennesin bilinmesine, i‘râbın bilinmesinin üstünde bir önem vermişlerdir. Zîra düzgün konuşma ve yazmanın ilk basamağını; isimlerde, fiillerde ve sıfatlarda eril ve dişiyi bilmek oluşturmaktadır. Eril bir kelimenin dişi, dişi bir kelimenin de eril yapılması, i‘râba dikkat eden ve etmeyen herkes tarafından yadırganan bir yanıştır.³³⁸

Dilde müzekkerlik ve müenneslik olgusunun temelleri, çok eskilere dayanmaktadır. Bu yüzden hangi yönden hangi yöne, ne şekilde geliştiğini kestirmek zordur.³³⁹ İbrahim Enis’e göre dil râvileri, bazı kelimelerin “erillik ve dişilik” arasında gidip geldiğine şahit olmuşlardır. Hem “dişi” hem de eril olarak ortak kullanılan bu kelimelerin birçoğu yeni lehçelerde “eril” olarak kabul edilmiş ve lehçelere bu şekilde yerleşmişlerdir. Buna örnek olarak da güneş kelimesini sunmaktadır. Bu kelime ilk başta “dişi” iken daha sonraları hem dişi hem de “eril” olarak kullanılmış, sonrasında ise “dişi” olarak oturmuştur. Bu kelime Arapçada “dişi” olarak kullanılırken, İbranice ve Aramicede hem “dişi” hem de “eril” olarak kullanılmaktadır. Âşurcada ise “eril” olarak kullanılmaktadır.³⁴⁰

³³⁷ Kadir Kınar, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi, *Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu ve Diğer Dillerle Bir Mukayesesi*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/2, S 19, s.7-28.

³³⁸ Ebû Bekir Muhammed b.Kâsım el-Enbârî, *el-Muzekker ve'l-muennes*, tah. Muhammed Abdülhâlık Udayme, Vizâretu'l-Evkâf Yayınları, Kahire, 1981, s.50.

³³⁹ ‘İsa b.‘Avde eş-Şeryûfî, *el-Müennesu'l-Mecâzî ve Muşkilâtu't-Tak‘id*, Havliyyâtu'l-Âdâb ve'l-‘Ulûmu'l-İctimâ‘iyye, el-Havliyyetu'l-hâdiyetu ve'l-‘İşrûn, Meclisu'n-Neşri'l-‘İlmî, Câmiatu'l-Kuveyt, Kuveyt, S 156. , yıl: 2000- 2001, s.31.

³⁴⁰ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.160.

“Dişi” kelimelerin “eril”e dönüştüğü iddiasını, klasik âlimlerden el-Ferra, çağdaş âlimlerden de İbrahim Enis savunmaktadır. Reşîde Abdülhamid el-Laḳḳânî, “müzekker”in asıl “müennes”in ikincil olduğu görüşünü bizzat Arapçaya değil Arap dilbilimcilerine dayandırır. Nahivcilerin “müzekker” ve “müennes” olgusunun İslam’ın doğuşundan önce mevcut olduğunu dikkate almaksızın şeri hükümlerden etkilenerек bu görüşe vardıklarını iddia eder. O, hem müzekkerin hem de müennesin asıl olduğunu savunur. Bu iddiasına delil olarak da eğer “müzekker” asıl olsaydı Arapçada bulunan bütün “müzekker” kelimelerin diğer dillerde de müzekker olması gerektiğini söyler.³⁴¹

Enis’e göre “erillik ve dişilik” konusu, genel mantığın bile içinden çıkamayacağı bir karışıklığa sahiptir. Mecazi dişi olan bazı kelimeler -örneğin kahire lehçelerinde bazı kelimeler- dişiliğini kaybetmiş artık eril olarak kullanılmaktadır. Kol “ذراع”, ayak “قدم”, parmak “اصبع”, tırnak “ظفر”, tavşan “أرنب”, kova “دلو”, çarşı “سوق” gibi kelimeler buna birer örnektir.³⁴²

Yukarıda zikredilen örnekler ve yapılan açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki İbrahim Enis’in dediği gibi, genel mantıkla dil mantığı birbirinden farklı işlemektedir.

2.4.1.3. Dil ve Zaman

İbrahim Enis’e göre tüm diller zaman mefhumuyla üslup arasında bir bağlantı kurmuşlardır. Ancak her dilin bu konuda kendi dil yapısına uygun, diğer dillerden farklı kendisine ait bir yapısı vardır. En önemlisi de genel mantık kuralları çerçevesinde değil

³⁴¹ Kadir Kınar, *agd.*, 2014/2, S 19, s.17.

³⁴² Enis, *age.*, s.160.

dilin kendi mantık ve yapısına özgü bir bağdır. Örneğin farklı zaman kavramları için birkaç kelimedenden oluşan terkip kullanırken, İtalyanca ise İngilizcede kullanılan aynı zaman kavramları için belirli fiil kalıpları kullanmışlar.³⁴³

Enis'e göre geçmiş zaman, şimdiki zaman ile, şimdiki zaman ise gelecek zaman ile birleşir, şimdiki zaman bitişme/iletim noktası olup süresini tayin etmek kolay değildir. Aynı şekilde geçmiş zaman eylemleri de birbirleriyle karşılaştırıldıklarında farklılık arz etmektedir. Birbirleriyle aralarında, bir öncelik-sonralık sıralaması bulunmaktadır. Bu durum müstakbel/gelecek için de söz konusudur. Bu karmaşık durumdan dolayı, zamanın yediye bölünmesi şeklinde bir yapılanma meydana gelmiştir. Bunlar; “maziden önce/ قبل الماضي”, “mazi/الماضي”, “maziden sonra/بعد الماضي”, “şimdiki zaman-hâl-/الحاضر”, “gelecekte önce/قبل المستقبل”, “gelecek/المستقبل” ve “gelecekte sonra/بعد المستقبل” zaman dilimleridir. Latince ve Yunanca gibi birtakım diller vardır ki bunlar, geride geçen zaman dilimlerini, mantıksal olarak kurgulanmış olan bu yapıya göre birtakım kalıp ve üsluplar kullanarak ifade eder.³⁴⁴

Sâmi dilleri ailesine mensup dillerin büyük bir kısmı, yukarıda zikredilen zaman bölümlerinden çok azını benimsemişlerdir. Benimsedikleri kalıplar da dil mantığı sınırlarından uzak ve bazan tam olarak anlaşılmayan bir yapıya sahiptir.³⁴⁵ Gramerciler, “mazi” diye isimlendirilen fiili geçmişte yapıлып bitmiş olan her eyleme mahsus kılmışlar, emir kipini şimdiki zaman, muzari kipini de özellikle –“sin/سين” ve “sevfe/سوف”nin de

³⁴³ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.166.

³⁴⁴ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.167-169.

³⁴⁵ Enis, *age.*, s.169.

eklenmesiyle- daha sonra/istikbalde meydana gelecek olan eylemlere ait kılmışlardır. Buradan da anlaşıldığı üzere, fiil ile zaman arasındaki bağı kalıp/sâğa aracılığıyla kurmaya çalışmışlar ve ikisini birbirinden bu yolla ayırt etmişlerdir. Mastarın ise zamanla bir ilişiği bulunmadığı fikrinden hareketle aralarında lüzumsuz, uzun ve derin tartışmalara dalmışlardır.³⁴⁶ Bunun devamında ise bu kısımlandırmanın dışına çıkan ifade ve kullanımlar için hiç alakasız teviller ve gereksiz yorumlar yapmışlardır: Mazi sîğası, muzari anlamında kullanıldığında veya muzari sîğası, mazi anlamında kullanıldığında bunun, yazarın veya konuşanın mutlaka bir hikmete binaen böyle bir kullanımda bulunmuş olabileceği yorumlarını yapmaya başlamışlardır.³⁴⁷

İbrahim Enis'e göre bir kalıbın belirli bir zaman dilimine tahsis edilmesi, bizleri dilin üsluplarını anlama konusunda birçok sıkıntıya düşürür. Onun için, kalıpların “sîğaların” zamandan bağımsız bir şekilde, mantık kuralları çerçevesinde değil dil çalışmalarını çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Bu şekilde değerlendirilmesi hâlinde dilin güzellik ve estetiği daha iyi anlaşılacaktır.³⁴⁸ Bu tezini savunurken kullandığı örneklerden birisi de Nahl Sûresi'nin 1. âyetidir: “أتى أمر الله فلا تستعجلوه”³⁴⁹ Âyette geçen “etâ/أتى” kelimesinin -gramercilerin dediği gibi- geçmiş zaman ifade etmesi Arapça bir metin için kabul edilemez bir durumdur. Dil üslupları da böyle bir değerlendirmeyi kabul edemez. O hâlde bu ayetten de anlaşılmaktadır ki “mazi kalıbının sadece geçmiş zamana delalet ettiği iddiası” doğru değildir.³⁵⁰

³⁴⁶ Enis, *age.*, s.170.

³⁴⁷ Enis, *age.*, s.171.

³⁴⁸ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.172.

³⁴⁹ Nahl Sûresi, 1.

³⁵⁰ Enis, *age.*, s.172-174.

Bu konuyla ilgili Kur'ân'da geçen “Kâne/كان” örneğini veren Enis, bu fiilin Kur'ân'da dört yüzden fazla âyette geçtiğini ancak çok azında geçmiş zaman/mazi anlamı ifade ettiğini hatırlatmaktadır. Enis, farklı dillerin zaman ve kalıplarla ilgili farklı yöntemleri olduğunu bununla ilgili yapılacak olan yapının, genel mantık perspektifinden değil dilin kendi yapısından hareketle olması gerektiğini savunmaktadır.³⁵¹

2.4.1.4. Dilsel Olumsuzluk

Dilsel olumsuzlukla ilgili olarak ise yine genel mantık ve dil mantığı prensiplerinden hareket eden Enis, mantık sıralama ve esaslarına göre yapılmış olumsuzluk algısının ve tariflerinin dil bilimi açısından gerçekçi olmadığını, bunun pratikteki kullanımla da tezat teşkil ettiğini savunmaktadır. Mantıkçılara göre birbirine zıt anlamlar içeren iki farklı lafız aynı anda bir şey üzerinde gerçekleşemez. Bunlardan sadece bir tanesinin hükmü geçerli olabilir denmektedir. Ancak, dil kullanımı bunu kabul etmemektedir. Örneğin, bir insan için “Falanca hem zengindir hem fakirdir.” ifadesi dilde kullanılmaktadır. Buradan hareketle; bir insan, malı çok olduğu için zengin sayılabilmekte fakat sahip olduklarının yanında, bir o kadar borçları olduğu için fakir de sayılabilmektedir. Bu kişi için, ne zengin ne de fakir demek mümkündür. Dil böylesine bir uygulama ve kullanımı kabul etmektedir. Mantık kurallarına göre bu, bir lafazanlık ve asılsız iddiadan ibarettir. Böyle bir ifadeyi duyan insan sadece artı ve eksi şeklinde bir sınırlamayla kalmayıp bu dilsel yapıya hayalini de katarak bunu normal karşılamaktadır. Bunun diğer bir örneği ise Hâdîd sûresinde geçen “هو الأول و الآخر و الظاهر و الباطن”³⁵² âyetidir. Bu âyeti duyan kişi “الظاهر”

³⁵¹ Enis, *age.*, s.175.

³⁵² Hâdîd Sûresi, 3.

kelimesiyle, Yaratıcı'nın eserlerinden dolayı onun son derece açık olarak görülebileceği anlamını çıkarırken, “الباطن” kelimesinden dolayı onu “gözlerin göremeyeceği” şeklinde anlamaktadır. O hâlde Allah hem görünür hem de görünmezdir.³⁵³

Enis, mantıksal olumsuzlukla dilsel olumsuzluğu “içeriksel olumsuzluk” ve “olumsuzluğun olumsuzluğu” tabirleriyle birbirinden ayırmaktadır. İçeriksel olumsuzluk ile sözün içerisinde olumsuzluk edatı olmamasına rağmen, anlam bakımından olumsuzluk içeren cümleleri kastetmektedir. Örneğin “Keşke malım mülküm olsaydı!/ليت لي مالا” ifadesinde mantıkçılara göre olumsuzluk vardır. Zîra bu sözü söyleyen adamın malı yoktur ve zengin değildir. Dolayısıyla bu cümle mantıkçılara göre olumsuzdur. Ancak gramercilere göre ise bunun içerisinde herhangi bir olumsuzluk edatı bulunmadığı için bu cümle olumsuz bir cümle değildir. Mantıkçılar ile dilciler arasındaki bir ikinci fark ise “olumsuzluğun olumsuzluğu” konusundadır. Mantıkçı ve matematikçilere göre nefyin nefyinden “olumsuzluğun olumsuzluğundan” olumlu bir yapı meydana gelir. Fakat dilbilimcilere göre cümlede olumsuzluk edatı bulunduğu için bu, pekiştirmeli bir olumsuzluk cümlesidir.³⁵⁴

2.4.2. Enis'e Göre, İ' râbın Anlama Etkisi

Basra ve Kûfeli ilk dilbilimcilerin ele aldıkları andan itibaren, Arap gramerinin birçok konusuna bir kısım felsefî görüşler karışmıştır. Bu durum, Arap gramerini birtakım yorumlara, varsayımlara sevk etmek suretiyle zorlaştırmıştır. Bu zorluklar da haklı

³⁵³ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.176.

³⁵⁴ Enis, *age.*, s.179-197.

olarak, kolaylaştırma çaba ve arayışlarını beraberinde getirmiştir. İlk zamanlardan bu yana kolaylaştırma çalışmaları, geride geniş bir şekilde yer verildiği gibi; İbn Malik, İbn Hişam, Kurtubalı İbn Mađâ³ ve başkaları tarafından dile getirilmiş ve bu konuda girişimlerde bulunulmuştur. Asrımızda ise bu konu; İbrahim Mustafa, İbrahim Enis, Mehdî el-Maĥzûmî, Şevkî Dayf, Temmâm Ĥassân gibi Arap ve Arap olmayan modern dilbilimcilerin ve araştırmacıların ilgi ve çalışma alanı olmuştur. İbrahim Enis, Arap grameri çalışanların tevil ve varsayımlardan kurtulmaları ve dolayısıyla da Arapça gramerinin daha kolay olabilmesi için gramer üzerinde değişiklikler yapılması gerektiğine inanan dilbilimcilerden biridir.

Sade ve duru Arap dilinin Arapçanın bozulmaya başlamasıyla Kur'ân çalışmaları ışığında yapılmış olan gramer ve i'râbın ortaya çıkışıyla ilgili tarihsel metinler üzerinde duran İbrahim Enis, bununla ilgili rivayetlere şüpheyle yaklaşmakta hatta anlatılan bazı kıssaları alaycı bir şekilde değerlendirmektedir. Bu kıssaların gramerciler tarafından uydurulmuş olabileceğini ifade eden Enis, bunların Arap yarımadasındaki Arapçada usta kimseler tarafından tasarlanmış olabileceğini savunmaktadır. Enis'e göre bu hikâyelerin uydurulmasının asıl nedeni; kendi dillerini yüceltme yanında, gramer kurallarının sağlam zeminler üzerine oturtulması ve yaygınlaşmasını sağlamamaktır.³⁵⁵

Cümledeki anlam yükünü harekelerin taşıdığı iddiasını savunan eskilerin bu görüşünü, modernistler arasında en çok İbrahim Enis eleştirmiş ve bu görüşü ilk defa ortaya atan Ķuřrub'un görüşünü popöler kılmaya çalışmıştır.

³⁵⁵ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.198.

İbrahim Enis'e göre i'râb hareketleri, cümle içindeki kelimeler arasında akışın sağlanmasından öte bir fonksiyona sahip değildir. Anlama hiçbir katkıları yoktur.³⁵⁶ İbrahim Enis bu konuyu ele alırken, önce Arap gramerinin nasıl doğup büyüdüğü hakkında bilgiler vermiş, ardından da gramercilere ağır eleştirilerde bulunmuştur.³⁵⁷ Enis, gramercilerin iddia ettiklerinin tersine i'râb hareketlerinin anlam/mânâ ile hiçbir ilgisinin olmadığını kanıtlamaya çalışarak i'râb hareketlerinin önemini hafife almaktadır.³⁵⁸

min Esrâri'l-Luğa isimli kitabında, cümlenin parçaları ve nasıl bir düzene sahip olduğu, i'râbın anlamla bağı, i'râb ve dilin gelişimini sağlayan etkenlerin eleştirilmesi ve araştırılması gibi konuları ele almıştır. İbrahim Enis'in bu kitabının üçüncü bölümünü teşkil eden "Kışşatu'l-İ'râb قصة الإعراب" isimli bölümün, birçok tenkide maruz kaldığını, Kahire Arap Dil Kurumu Dergisinde yine kendisi ifade etmektedir.³⁵⁹

Kitabında ilgili konuyla alakalı olarak şunları ifade etmektedir: "Gramercilerin iddia /zan ettikleri gibi i'râb hareketleri, cümledeki anlamı belirlememektedir. Harekeler, cümleyi oluşturan kelimeler arasında geçiş sağlamak dışında başka bir role sahip değildir."³⁶⁰ İbrahim Enis, bu iddiasını çeşitli kanıtlarla desteklemektedir. Bunu da; bir kısmı tarihsel, bir kısmı dilsel ve diğer bir kısmı ise sesle ilgili verdiği örneklerle temellendirmek suretiyle yapmıştır.

³⁵⁶ Zeccâcî, *age.* 1979, s.70-71.

³⁵⁷ Enis, *age.* , s.200.

³⁵⁸ Enis, *age.* , s.200-207.

³⁵⁹ *Mecelletu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye*, XXXX. s.204.

³⁶⁰ Enis, *age.* , s.237.

Tarihsel önemli delillerinden bir tanesi, yedi kurrâ'dan biri olan Ebû Amr b.el-'Alâ'ya nisbet ettikleri, onlarca âyetin -vakıf işareti olmamasına rağmen- sonlarının hareketlerini okumadığı iddiasıdır³⁶¹. Dilsel kanıtı da vakıf hâlinde veya şiir zaruretinden dolayı i'râb hareketlerinin olmamasının düşmesinin caiz olduğu gerçeğidir.

İbrahim Enis, bu görüşünü desteklemek için eskilerin bildiği dilsel veya tarihsel birtakım verilerle yetinmeyerek Mustafa İbrahim'i de etkilediği ve kendisine ait birtakım sebep ve kanıtlar ileri sürmektedir³⁶². Bunlardan bir tanesi de, "inne/إِنَّ"nin isminin i'râb hareketi değiştirildiğinde anlam bakımından fazla etkilenmediği iddiasıdır. Buna benzer olarak, bazı kelimeler mensup da olsa mecrur da olsa, bunların anlamları değişmemektedir:

”قمت بهذا ابتغاء وجه الله - قمت بهذا لابتغاء وجه الله“ -

”جائني من باع السمك - و جائني باع السمك“ -

”سهرت الليلة الماضية - سهرت في الليلة الماضية“ -

örneklerinde olduğu gibi hareketler değiştiği hâlde anlamda fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir³⁶³.

İbrahim Enis buna benzer birtakım deliller sunduktan sonra, hareketlerle yapılan i'râb kullanımının yorumu hakkında sadece iki tane sakın yan yana gelmesin diye yapılmıştır. Hareketlerle i'râb, bunu engellemek içindir demektedir. İddiasına göre, Araplar, hicri

³⁶¹ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.214.

³⁶² *el-Minvâlu'n-Nahvi'l-'Arabi*, 1988, s.255.

³⁶³ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.239.

birinci yüzyılın sonlarına ve ikinci yüzyılın başlarına kadar i`râb diye bir şey bilmiyorlardı. Kelimelerin sonlarını daima sâkin/ünsüz olarak okuyorlar ve telaffuz ediyorlardı. İki sakin kelime bittiği yani ikinci kelimenin ilk harfi de sakinle başlıyorsa sadece o zaman birinci kelimenin sonunu harekeli/ünlü/sesli olarak okuyorlardı. Bu da, geçişin daha kolay olması ve akıcı bir iletişim sağlamak içindi. Ancak Müslüman gramerciler, bunu daha sonraları icat ettiler. Bunu icat etmelerinin sebebi, Yunancada kelimelerin sonlarının değişikliği görülmüş ve onlara bir özentî olarak Arapça kelimelerin sonlarının i`râb edilmesi şeklide ortaya çıkmış olabilir.³⁶⁴

Ona göre, asıl olan kelimelerin sonlarının harekelenmemesidir. Ancak durum, harekelenmesini/ünlenmesini gerektirdiğinde, yani hece düzeni ve sıralaması, harekelenmesini gerektirdiğinde bu uygulama tercih edilir. Ona göre kelimenin sonlarının, mu`rab ve mebnî şeklinde kısımlandırılması da hatalı ve yanlış bir uygulamadır³⁶⁵. Çünkü ona göre hepsi birdir.

Harekelerle i`râb konusunda bunları savunan İbrahim Enis, harflerle yapılan i`râb konusunda şu temel görüşe sahiptir:

Teşniye, Cem`u`l-Muzekkeri`s-Sâlim, Efâlı Hamse, Esmâi Sitte gibi i`râb alâmeti harflerle olduğu iddia edilen tüm kelimeler, aslında konuşulmakta olan farklı lehçelere ait ve sabit olan ifadelerdir. Kabileler aslında bunların sadece bir tanesini kullanmaktaydılar. Yani bu kelimelerin cümledeki yerleri değişince bu kelimelerde kullanılan i`râb harfi

³⁶⁴ Enis, *age.* s. 199-212.

³⁶⁵ Enis, *min Esrâri`l-Luğa,* s. 220, 238.

değiştirilmiyordu; zîra eski Sâmi dillerinin birçoğunda ve yeni Arap lehçelerinde bu farklı i'râb türlerinden sadece birisi bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Kısacası, nahivciler kabilelerin lehçelerini karıştırmışlardır. Bunun sonucu olarak "i'râb " diye anlattıkları hikâye, kendi uydurmalarından başka bir şey değildir.³⁶⁶

İ'râbın, gramerciler tarafından uydurulmuş bir hikâye olduğunu savunan İbrahim Enis, kelimelerin cümle içinde görevlerinin dinleyen-duyan kişi tarafından iki şekilde tanımlanabileceğini, cümlenin asıl anlamının bu şekilde anlaşılacağı ve bunda i'râbın bir etkisinin olmadığını savunmaktadır. Ona göre, cümle içerisinde anlamı ortaya çıkaran iki temel unsur vardır.³⁶⁷

- **Cümle Düzeni:** Cümleyi oluşturan kelimelerin cümle içinde aldıkları ve sıralandıkları yerler; takdim-tehir, cümledeki ifade usuluları; hasr, kasr, istifham gibi unsurlar asıl anlamı belirler.

- **Ortam:** Anlamı belirleyen bir diğer husus ise ortamdır. Cümlenin hangi ortamda, şartlarda, çerçevede ve bağlamda kurulup kullanıldığı da onun anlaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir³⁶⁸. İbrahim Enis, Ebu'l-Esved ed-Duef'yi i'râb kurallarını koymaya sevkeden olayın anlatıldığı rivayeti de şüpheli bulmaktadır.³⁶⁹

³⁶⁶ Enis, *age.* , s. 238.

³⁶⁷ Enis, *age.* , s.239-142, 249.

³⁶⁸ Enis, *min Esrâri'l-Luğa* , s.247.

³⁶⁹ Enis, *age.* , s.242-244.

2.4.3. Enis'e Göre Kelimenin Kısımları ve Kısımlandırma Kriterleri

Enis'in üzerinde özellikle durduğu üçüncü konu olan Arapça cümle ve kelime türleriyle ilgili olarak, daha önceki gramercilerin ve edebiyatçıların tanımlarından farklı olarak yaptığı cümle tanımı ve kelimenin kısımlarıyla ilgili farklı düşünceleriyle ta başından beri yapılmış olan kısımlandırmadan farklı bir yapılanmayı tercih etmiştir. Bunun dışında vasıl, fasıl, kelime ve cümlelerin müteallakları konusunda farklı bir çizgi takip etmektedir. Yaptığı yorumlar cüretkâr olarak değerlendirilen Enis'in eleştirisi ve teklifleri, bazen kabul edilmiş, bazen kınanmış bazen de hayretle karşılanmıştır. Ancak kendisine, en çok i'râb hakkında yaptığı yorumlardan dolayı ağır eleştirilerde bulunulmuştur.

Arapçadaki klasik kelime kısımlandırmasının, Arapça verileriyle uygun olmadığını gündeme taşıyan ve bunu tenkit ederek, Aristo mantığı etkisiyle böyle bir kelime kısımlandırması yapıldığını modern nahivcilerden ilk olarak ifade eden ve gündeme getiren İbrahim Enis'tir.³⁷⁰

Bazı kavramlara değinmek suretiyle geniş bir girişten sonra ise diğer bölümlerde özellikle gramerle ilgili birtakım konulara değinmiştir. 'Sözün Kısımları' başlığı altında Arapça cümlelerin parçaları ve düzeni kapsamında kelimenin kısımlarına değinmektedir: Sentaksın, Aristo mantığı etkisi altında olduğu iddia eden İbrahim Enis, fazla ayrıntıya girmeden eskilerin kelimenin üç kısmını nasıl tarif ettiklerine değinmiş ve bu tariflerin aslında yetersiz olduklarını bildirmiştir. Bununla ilgili olarak da mantık çalışmaları

³⁷⁰ Meedûb, *age.*, s.182.

/araştırmalarıyla dil araştırmalarının birbirleriyle çeliştiğini ortaya koymuştur. İbrahim Enis'e göre, Arap gramercilerinin bu üç kısımla ilgili yaptıkları tarifler, Arapçanın verileriyle rtuşmemektedir. Bu tarifler etrâfını câmî ağyârını mânî değildir. Eski dilciler, Yunan filozofların ve mantıkçıların fiil, isim ve edat şeklindeki kısımlandırmalarına bakarak kendileri de fiil, isim ve harf şeklinde üçlü bir kısımlandırma yapmış ve sadece bununla yetinmeyi de uygun bulmuşlardır. Ancak Arap gramercileri, bu üç kısmı tanımlamaya çalıştıklarında da tanımlamalarında yetersiz kalmışlardır.³⁷¹

2.4.3.1. Kelime Kısımlandırmasının Tespit Kriterleri.

İlk gramercilerin, kelimenin kısımlarıyla ilgili yaptıkları ve şimdiye kadar kullanılagelen kısımlandırmayı tenkid eden İbrahim Enis bunun ardından, eskilerin bu üç kısımla ilgili yaptıkları tariflerini ele almaya başlamıştır. Yapılan tarifleri de eleştiren Enis, haklılığını ispatlamak için isim, fiil ve harfin tariflerinde zikredilen özelliklerin, bu kelimelerin yetersiz kalan tariflerini tamamlamak için eklendiğini söylemektedir.

Bu tenkitlerden sonra da, kelimenin eskilerin hatasına dşulmeden yeniden kısımlandırılması ve bu kısımlandırmanın da sağlam prensipler üzerine oturtulması gerektiğini savunur.

Sözün kısımlandırılmasıyla ilgili şu üç temel prensipten hareket edilmesi gerektiği fikrini teklif etmiştir:

- 1. Anlam,**
- 2. Kalp,**
- 3. Lafzın Szdeki Yeri ve Görevi.**

³⁷¹ Mecdûb, *age.*, s.183.

Bu prensipler göz önünde tutularak kelime için yapılacak en uygun kısımlandırmanın dört kısım şeklinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Eskilerin yaptıkları üçlü kısımlandırmadan daha ince ve kapsamlı olduğunu iddia ettiği bu dörtlü kısımlandırma şöyledir:

1. **İsim,**
2. **Zamir,**
3. **Fiil,**
4. **Edat.**

2.4.3.1.1. İsmın Türleri

Kelimenin dört kısım olması gerektiğini belirten Enis, birinci kısım olan ismi üç türe ayırmıştır.

- Genel isim. “ Ağaç, kitap, öğretmen...”
- Özel isim. “ Ali, Veli, Ahmet...”
- Sıfat. “ Küçük, büyük, uzun...”

2.4.3.1.2. Zamirin Türleri

Teklif ettiği yeni kısımlandırmanın ikinci kısmı olan Zamir ise şu dört bölümden oluşmaktadır:

- **Zamir.** “Eskilerin tarifini yaptıkları zamir arasında bir fark yoktur.”
- **İşaret İsimleri**
- **İsmi Mevsuller “ilgi zamirleri”**

- **Sayılar**

Bu dördünü, genellikle az hecelere sahip oldukları için zamir başlığı altında toplamıştır.³⁷²

2.4.3.1.3. Fiil ve Edat

Kelimenin kısımlarının üçüncüsüne fiili oturtan İbrahim Enis, fiilin cümledeki görevinin “isnad” olduğunu özellikle belirtmiştir.

İbrahim Enis’in teklif ettiği kısımlandırmanın dördüncü ve sonuncusu ise edattır. Eskilerin kullandıkları “harf” ifadesinin yerine “edat” kelimesini kullanmasının sebebi, bu bölüme, eskilerin ‘zaman zarfı, mekân zarfı’ dedikleri “بعد, قبل, تحت, فوق” gibi kelimeleri de girdirmiş olmasıdır.

İbrahim Enis, bu kısımlandırmaları yaparken bunu kendisine nispet etmek yerine: “Modern dilbilimciler böyle bir kısımlandırmayı uygun görmektedirler” şeklinde cümleler kurmaktadır.³⁷³ Bu ifadeler aslında kendisine aittir diyen Fâdıl es-Sâkî, modern dilbilimcilerin bu görüşü İbrahim Enis’e dayandırdıklarını nakletmektedir.³⁷⁴ *el-minval*’in sahibi İzzettin Mecdûb ise bu görüş ve kısımlandırmanın aslında 1929’da eskiden Mısır Üniversitesinde seminerler veren Alman oryantalist Bergstrasser’e ait

³⁷² Enis, *min Esrâri’l-Luğa*, s.293.

³⁷³ Enis, *age.*, s.282.

³⁷⁴ Fâdıl Mustafa es-Sâkî, *Eksâmu’n-Nahvi’l-Arabî Beyne’s-Şekli ve’l-Vazîfe*, Mektebetu’l-Hancî, Kahire, 1977. S 106.

olduğunu ve Ramağan ‘Abduttevvâb’ın bu konferansları ‘Arapçada Sentaksın Gelişimi’ başlığıyla neşrettiğini savunmaktadır.³⁷⁵

Kelimenin dört kısma ayrılması gerektiği düşünce ve önerisinde, hem Temmâm Hassân hem de Mehdi el-Mahzumî, İbrahim Enis’in *min Esrâru’l-Luğa* isimli eserinde yaptığı kısımlandırmadan etkilenmişler ve onlarda farklı kısımlandırma teklifleride bulunmuşlardır.³⁷⁶

³⁷⁵ Mecdûb, *age.* , s.187.

³⁷⁶ Mecdûb, *age.* , s.192-193.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBRAHİM ENİS'E YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

3.1. MODERN DİLBİLİM VE ELEŞTİRİLER

Doğuyla Batı arasındaki özellikle XX. yüzyıldaki etkileşim, Mısır üniversitelerinin kurulması ve bu üniversitelerde, bazı oryantalistlerin ders vermeye başlamaları gibi etkenler; genelde modern dil araştırmaları, özelde ise betimlemeli dilbilim akımının oluşmasındaki etkenlerden biri oldumuştur.³⁷⁷ Bu süreçte modern Arap dilbilim modern Avrupa dilbiliminden etkilenmiştir. Zira Ferdinand de Saussure'nın Betimlemeli dilbilim metodu, modern dilbilim tarihinde yeni bir sayfa başlatmıştır.³⁷⁸ Başka bir ifadeyle, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure, dil çalışmalarıyla ilgili bir devrim meydana getirmiş ve yeni bir yönelimin başlamasını sağlamıştır.³⁷⁹ Aslında biraz derine indiğimizde bu dilbilimcinin de 'toplumla ilgili gerçekler yine toplumun kendisinde ortaya çıkar, toplumun parçalarında değil. Onun için toplumun kendisi için yine toplumun kendisine bakmalıyız...' diyen Fransız sosyolog Emiel Durkheim'in (1857-1917) fikirlerinden etkilendiğini görmekteyiz.³⁸⁰ İşte bu fikirlere dayanarak XX. yüzyılın başlarında "betimlemeci" diye isimlendirilen yeni bir metot ortaya koymuştur. Dolayısıyla

³⁷⁷ Nercis 'Abdurriğâ es-Sa'diyyi, *age.*, s.68.

³⁷⁸ 'Atf el-'Irâkî, *el-'Aklü ve't-Tenvîr fi'l-Fikri'l-'Arabî el-Hedîs*, Dâru'l-Kubâ, Kahire, 1998, s.12.

³⁷⁹ Temmâm Hâssân, *Menâhîcu'l-Bahşî fi'l-Luġa*, Mektebetu Anclû el-Mısriyye, Kahire, 1990, s.28.

³⁸⁰ 'Abduh 'Alî İbrahim Râcîhî, *En'Naġvu'l-'Arabî ve'd-Dersu'l-Hedîs*, Dâru'n-Nahzatu'l-'Arabiyye, Beyrut, 1979, s.26. ; Ni'met Raġîm 'Azzâvî, *Menâhîcu'l-Bahşîl'-Luġavî Beyne't-Turâşî ve'l-Mu'âşara*, el-Mucme'ul-'İlmî, Bağdat, 2001, s.95.

da dille ilgili araştırmalarda dilin dışındaki unsurların dil araştırmalarına karıştırılmamasını ve dil malzemesine **şekil** ve **görev** temelleri çerçevesinde yaklaşılması tavsiyesinde bulunmaktadır.

Londra ve Paris gibi şehirlerde eğitim aldıktan sonra kendi ölkelerine dönen Arap öğrencilerden bir kısmı Mısır Üniversitelerinde bir taraftan ders vermiş, diğer taraftan ise araştırma yapmaya başlamışlardır. O zamana (1941 yılına) kadar revaçta olan ve otoritesini devam ettiren karşılaştırmalı tarihselciliğin beşiği olan zeminde, yeni dil sancağını taşımaya başladılar.³⁸¹ Bu konudaki ilk girişim hareketini '*İlmu'l-Luğa*' isimli eseriyle 'Alı 'Abdulvâhid el-Vâfi yapmıştır. Bunun yanında, Arapça çalışmalarında tasvîrî metodun ilk müjdecisi, Arapçayı Batı'nın dilbilim bakış açısıyla araştıran ve *min Esrâri'l-Luğa, Delâletu'l-Elfâz, el-Aşvâtu'l-Luğaviyye ve fi'l-Lehecâtil-'Arabiyye* isimli eserlerin yazarı İbrahim Enis'tir.

Genel olarak Modern Arap dilbilimcileri, betimleyici yapısalcı metodu, Arapçanın betimlenmesinde yeni metotlar ortaya koymak suretiyle kullanamamışlardır. Bunun yerine kadim Arap dil geleneğini tenkitle yetinmişlerdir. Bu, açık bir şekilde İbrahim Enis, 'Abdurrahmân Eyyûb ve Temmâm Hassân'da görölmektedir. Ancak sonuncusu tenkitten bir adım ileriye giderek, Arapçayla ilgili sorunları, "modern yapısalcı betimleyici" metottan yararlanarak çözmüş ve Modern Batı dilbilimi teorisini Arapçaya uygulamıştır.³⁸² Yapılan bu çalışmaları destekleyenler ve onaylayanlar olduğu gibi,

³⁸¹ Hilmi Halil, *el-'Arabiyye ve 'İlmu'l-Luğati'l-Bunyevi Dirâse fi'l-Fikri'l-Luğavi el-'Arabî el-Heğiş, Dâru'l-Ma'ârifî'l-'Âlemiyyeh*. Mısır 1996, s.167.

³⁸² Belkâsım Manşûrî, *el-Ârâu'n-Naħviyye fi Kitabi 'el-Luğatu'l-'Arabiyyetu Ma'nâhâ ve Mebnâhâ' Dirâse Vaşfiyye Tahlîliyye*, 2013, s.140-141.

yeniliklere gerek olmadığını savunan ve bunları eleştirenler de olmuştur. İbrahim Enis de bu eleştirilerin hedefi olmuştur. Aşağıda detaylı bir şekilde sergileneceği üzere, kendisi özellikle; art zaman ve eş zaman, i'râb, Kur'ân kıraatleri, ses delili, te'accub, istifhâm ve nefy, tenvin, tesniye ve cem' gibi konularda eleştirilere maruz kalmıştır.

3.2. ART ZAMAN VE EŞ ZAMAN İLE İLGİLİ TENKİTLER

İbrahim Enis, çalışmalarında metod olarak birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden bir tanesi, “art zaman” ve “eş zaman” ile ilgili içine düştüğü çelişkidir. Bu iki temel metodu, birbirinden ayırt etmeyip birbiriyle karıştıran Enis, özellikle *min Esrâri'l-Luğa* isimli kitabında “art zaman” ve “eş zaman” konularını birçok yerde birbirinden ayırmamıştır. Diğer bir tenkit konusu ise, dil ve söz ayrımını yapmamış olmasıdır. Enis, Ferdinand de Saussure'nün sıkı takipçisi olmasına rağmen bu iki temel kavram üzerinde fazla durmamış, bazen de bunları karıştırmıştır.³⁸³

Delâletu'l-Elfâz isimli eserinde materyallerini “hadis, edebiyat, fıkıh, tefsir ve dil kitapları” gibi kaynaklardan seçen Enis, bunları modern dilbiliminin tahlillerine uyumlu hâle sokmaya çalışmıştır.³⁸⁴

İbrahim Enis, *Delâletu'l-Elfâz* isimli eserinin başında anlambilim konusunda modern dilbilimcilerin olayı ele alıp problemleri çözdükleri gibi, bilimsel bir üslup takip ederek

³⁸³ Mecdûb, *age.*, 1988, s.31.

³⁸⁴ Nercîs 'Abdurriidâ es-Sa'diyyi, *age.*, 2016, s.58.

ele alıp çözümleyeceğini vaadinde bulunmuştur. Ancak bu konuyla ilgili yaptığı bazı araştırmalarında Leonerd Bloomfield'in kitabından birebir faydalandığı için eleştirilmiştir.³⁸⁵

İbrahim Enis, yapısalcı ve tasvîrî metodun kurallarını uygulamayı kendilerine görev edinmiş olan öncü bir nesle, modern dilbilime giriş yollarını hazırlamıştır. Onun bu çalışmaları sonucunda, farklı metot ve değerlere sahip modern Arap dilbilim eserleri basamak basamak ilerlemiş ve bazıları da güzel bir konuma ulaşmıştır.³⁸⁶ Bu metot, daha sonraları da İbrahim Enis'in öğrencileri ve Batı'dan yeni dönen bazı akademisyenler ve araştırmacıların aracılığıyla yerleşerek gelişmiştir.³⁸⁷

3.3. İ'RÂB HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER

İbrahim Enis'in en çok eleştiriye tabi tutulduğu görüşleri, "i'râbın ortaya çıkışı" ve "i'râbın anlama etkisinin olmadığı" konusuyla ilgili fikirlerine yönelik yapılan eleştirilerdir. İbrahim Enis, *min Esrari'l-Luğa* isimli kitabında, bu kitabı -bilimsel çalışma ve araştırmalar eşliğinde- yazmaktaki asıl hedefinin; i'râbın ortaya çıkışı, çıkış şartları, Cahiliye Dönemi'nde nasıl bir yapıya sahip olduğu, İslam'ın ilk dönemlerinde fasih Arapçayı güzel konuşanların bu dili nasıl kullandıkları... gibi Arapçanın temeli ve

³⁸⁵ Belkâsım Mansûrî, *el-Ârâu'n-Nahviyye fî kitabi'l-Luğati'l-'Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ'* Dirâse Vaşfiyye Tahlîliyye, Mevlûd Ma'merî Üniversitesi, Diller fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.15.

³⁸⁶ Mustafa Ğalfân, *age.*, s.143.

³⁸⁷ Belkâsım Mansûrî, *age.*, s.16.

tarihini inceleyerek i'rab olgusunu ortaya koymak olduğunu beyan etmiştir.³⁸⁸ İbrahim Enis'in görüşleri kısmında i'rabla ilgili düşüncelerini aktardığımız için burada o düşünceleri tekrar etmek yerine kendisine yöneltilen bazı eleştirilere değineceğiz.

'Alî 'Abdulvâhid Vâfî, İbrahim Enis'in i'rabla ilgili görüşlerine yönelik şu eleştiriyi yapmaktadır: "Gramer kurallarının uydurulduğu ve türetildiği iddiası aklın alamayacağı bir iddiadır. Tarihte de bunun benzerine rastlanmamıştır. Akıllı bir insanın böyle bir şey düşünmesi veya doğru olabileceğine inanması mümkün değildir. Herkes bilir ki gramer kuralları uydurulacak veya uydurulup insanlara dayatılabilecek bir olay değildir. Bu kurallar, kendiliğinden oluşur ve zamanla hiyerarşik bir şekilde tamamlanır."³⁸⁹

İbrahim Enis'in bu düşüncesini sert bir şekilde eleştirenlerden bir diğeri ise Hamâse Abdüllatif'tir. Gramerciler arasında böylesine şüpheli bir söz birliğinin olduğu iddiası imkânsız ve son derece anlamsızdır. Gramerciler arasında neredeyse her konuda ihtilaf söz konusudur. Aralarından bu kadar ihtilaf, farklı görüşler ve farklı delillerden beslenerek haklılıklarını ispatlama çabası varken gramer kurallarının uydurulmasına ölümler gibi hiç ses çıkarmadan göz yumdukları ve bu konuda anlaştıkları nasıl söylenebilir.³⁹⁰

İbrahim Enis, i'rab konusunda Kûtrub'un i'rab hakkındaki görüşünü yeniden gündeme getirmekle bu konuyu tekrar canlandırmış ve bu iddiayı tarihî delillerle

³⁸⁸ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.211.

³⁸⁹ Vâfî, *Fıkhü'l-Luğa*, Dâru'n-Nehda, Kahire, 2004, s.213.

³⁹⁰ Hamâse, *el-Alâmatu'l-İ'rabîyye fi'l-Cumleti Beyne'l-Kadîmi ve'l-Hadîs*, s.268.

desteklemeye çalışmıştır. Bunu yaparken de sesbilim, Sâmi dilleri ve yabancı diller gibi alanlarda sahip olduğu geniş bilgi ve birikimden faydalanmıştır. Enis, i'rabın anlama delalet etmediğini, sadece kelimeler arasında bir geçiş rolüne sahip olduğunu, bunun dışında daha fazla veya başka bir özelliğe sahip olmadığını savunmuştur.³⁹¹

İbrahim Enis'e göre i'rab konusunun tam olarak kavranabilmesi için Aramice, İbranice ve Süryanice gibi Sâmi dillerine müracaat edilmesi gereklidir. İbrahim Enis bu konuda bazı oryantalistlerin görüşlerinden de etkilenmiştir. Bu oryantalistlere göre, i'rab aslında henüz tekâmüle ulaşmamış dil olgularındandır. Zira Arapça diğer Sâmi dillerinden ayrılıp Arap yarımadasında tek başına kaldıktan sonra bunu kısmen korumuştur. İbrahim Enis bunlarla da yetinmeyip Arap lehçelerini de bu konuyla ilgili olarak mercek altına almıştır.³⁹²

Ramağan 'Abduttevvâb, bu iddiayı desteklemek amacıyla Sâmi dillerinden örnekler getiren İbrahim Enis'i, Sâmi dillerinin tümüne bakmamakla tenkit etmiştir. Ramağan 'Abduttevvâb'a göre, Sâmi dillerinin i'rab konusundaki en önemli dilleri Akadca, Habeşçe ve Ugaritçedir.³⁹³ Ancak İbrahim Enis bunları ihmal etmiştir.

İbrahim Enis'in i'rabın aslında nahivcilerin uydurması olduğu düşüncesini desteklemek amacıyla öne sürdüğü bir diğer görüşü olan: Nahivciler, Yunancada kelimelerin sonlarının değiştiğini görünce Yunanlara özenerek Arapça kelimelerin

³⁹¹ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.220.

³⁹² Enis, *age.*, s.216.

³⁹³ Ramağan 'Abduttevvâb, *Fuşûl fi fîkhi'l - 'Arabiyye*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire-Mısır, 6. Baskı, 1999, s.374,383-834.

sonlarına Yunancadaki gibi i'râb uydurmuşlardı” şeklindeki iddiasına şu iki cevap verilmiştir:

- İbrahim Enis i'râbı, Yunancada 'cases' denen ve yunanca isimlerin sonuna bitleştirilen harflere benzetmektedir. Enis'in iddia ettiği Yunancada 'cases' denen yapıyla Arapçadaki cümle yapısının özgünlüğünü sağlayan ve kelime sonlarına bitişen i'râb birbirinden farklıdır. Bunun yanında dil, etkileme ve etkilenme özelliğine sahipse bu etkileşimin morfoloji, sentaks ve fonetik açıdan kendisine daha yakın olan Sâmi dillerinden olması ve bu dillerden etkilenmesi daha mantıklıdır.³⁹⁴

- Arapça, kuralları yapısı bakımından olsun metodu bakımından olsun Yunancadan tamamen farklı bir yapı ve özelliğe sahiptir. Arapçanın i'râb veya benzeri konularda Yunancadan etkilenebilmesi için temel konu ve metotlarında ona az da olsa benzemesi gerekmektedir ki bu da imkansızdır.³⁹⁵

3.4. KUR'ÂN KIRAATLERİ DELİLİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER

Ebû 'Umer b. el-'Alâ'nın kıraatiyle ilgili yapılan rivayetlere göre Ebû 'Umer onlarca Kur'ân ayetinde, kelimelerin sonlarını sakın okumuştur.³⁹⁶ Buna cevap olarak da, bu görüşün kurrâlar ve gramerciler arasında ihtilafli bir konu olduğu ve aslında kurrâların

³⁹⁴ 'Abduttevvâb, *age.*, s.392.

³⁹⁵ Vâfi, *age.*, s.213.

³⁹⁶ Enis, *min Esrâri'l-Luğa*, s.238.

“vaḳf”³⁹⁷ diye ifade ettikleri böyle bir okuyuşun gramerciler tarafından ‘iḥtilâs’³⁹⁸ şeklinde isimlendirildiği ve İbn Cinnî’nin tarifine göre bunun revm³⁹⁹ ve işmâm⁴⁰⁰ arasında bir ses olduğu ifade edilmiştir. Yani burada i’râbın ihmal edilmesi veya terk edildiğinden söz edilemez. Dolayısıyla da bu, kendisinin lehinde değil aleyhinde bir delil olarak değerlendirilmiştir.

3.5. SES DELİLLERİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER

İbrahim Enis’e göre, i’râbın anlamla bir ilgisinin olmadığı delillerinden bir diğeri ise vaḳf anında ve şiirlerde hareketlerin düşürülmesidir. Kelimelerin sonlarının hareketlenmesi, iki sakin harfin yan yana gelmelerini önlemekten başka bir şey değildir.⁴⁰¹

³⁹⁷ Sözlükte vaḳf; durmak, kelimeyi kendinden sonraki kelimedden ayırmak, kelimeyi harekeden kesmek” anlamlarında mastardır. Terim olarak okumaya tekrar başlamak niyetiyle nefes alacak bir zaman kadar sesi kesmeyi ifade eder. bk.Abdurrahman Çetin, *vaḳf ve İbtidâ*. DİA, 2012, XLII, 461.

³⁹⁸ Sözlükte “çalmak, aşırnak” anlamındaki ve revm ile kısmî benzerliği bulunan İḥtilâsa “harekeyi süratle telaffuz etmek” mânası verilmiş, ayrıca iḥtilâsla alakalı “harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek; hareketin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmek” gibi bir tarif de yapılmıştır. bk.Fatih Çollak, TDV İslâm Ansiklopedisi XXXV, s: 31-32, 2008.

³⁹⁹ Sözlükte “istemek” anlamına gelen revm, Kur’ân-ı Kerîm tilâvetinde kelime sonlarında icra edilen vaḳf türlerinden birini ifade eder. Revmin; “harekeyi hafif bir sesle belli etmek, harekedeki sesi zayıflatmak” gibi tarifleri de yapılmıştır.

⁴⁰⁰ Sözlükte “birine bir şeyi koklatmak, kibirden dolayı başı yukarıda yürümek, bir şeyden yüz çevirmek” anlamlarındaki işmâm; “vaḳf durumunda zammeyi sessiz olarak dudaklarla göstermek ve vaḳf sebebiyle meydana gelen sükûnu icra ettikten sonra zammeyi belirtmek üzere dudakları ileriye doğru toplamak” demektir.

⁴⁰¹ Enis, *min Esrâri’l-Luğa*, s.254.

Buna verilen cevaplardan birisi şudur. Tenvin ve hece, ses uyumunun bir parçası kabul edilmektedir. Ses uyumu ise hareke/sesli harf ile harekenin/sesli harfin yanındaki harfle meydana gelmektedir. Bu, bilinen bir gerçek olmakla birlikte, harekenin misyonunu sadece ses alanıyla kısıtlayıp bunun anlam açısından hiçbir faktörü olmadığı iddiası zorlamadan başka bir şey değildir.⁴⁰² Böyle bir düşünce, dil araştırmalarının dilbilim prensipleri ışığında yapılması gerektiğini savunan modern dilbilim anlayışına aykırıdır. Akıl süzgecinden ve mantıksal açıklamadan da uzaktır.⁴⁰³ Uyum konusu fonetik bir kural olup bunun genelleştirilerek i‘râb hareketine alternatif olarak gösterilmesi doğru değildir.⁴⁰⁴

3.6. TENVİN, TEŞNİYE VE CEM‘ HAKKINDA YAPILAN ELEŞTİRİLER

3.6.1. Tenvin

İbrahim Enis, gramercilerin tenvinle ilgili yaptıkları tanım ve yorumları, bu tanım ve yorumlar, kendisinin i‘râbla ilgili savunduğu görüşleri desteklediği için kabul etmektedir. O, tenvinin sâkin bir nundan ibaret olduğunu onaylamaktadır.⁴⁰⁵ İbrahim Enis, “sâkin nun” olarak tanımlanan tenvinin harekelenmesi hususu ile ilgili olarak şunu ifade

⁴⁰² ‘Abdulkâdir ‘Abdulcelîl, *Hendesetu’l-Makṭa‘i’ş-Şavtiyye ve Mûsîkâ eş-Şi‘ri’l-‘Arabî*, Dâru Şafa, 1. Baskı, ‘Ammân, 1998, s.50.

⁴⁰³ Muhammed Dâvûd, *eş-Şavâitu ve’l-Ma‘nâ fi’l-‘Arabiyye*, Dâru’l-Ġarîb, Kahire, 2001, s.65.

⁴⁰⁴ Muhammed Şalâhuddin Bekr, *Nazratun fi Qarîneti’l-‘Î‘râbi fi’d-Dirâsâti’n-Nahviyyeti’l-Qadîmeti ve’l-Hadîse*, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. , sayı 20, yıl 1984, s.2.

⁴⁰⁵ Enis, *min Esrâri’l-Luġa*, s.259-260.

etmektedir: Gramercilerin ‘iki sakinin birleşmesi’ şeklinde ifade ettikleri durumlarda -ki bu bir hayli fazladır- sakin olan tenvin harekelenir. Bu da; harekenin, anlamdan ziyade, geçişlerin akıcı olması için gerekli olduğunun ispatıdır. Tenvinli isimle ilgili açıklama ve izaha ihtiyaç duyan ikinci husus ise sakin nûn olarak isimlendirilen “tenvin”den önceki harekeyle ilgilidir. Zîra gramerciler, bu harekeyi i‘râb işareti şeklinde kabul etmektedirler. Gramercilere göre tenvinden önceki hareke; öznellik, nesnelik gibi kelimenin cümle içerisindeki rolünü belirleyip gösterir.⁴⁰⁶

3.6.2. Teşniye

Yaptığı araştırmaların, tenkit ve tahlillerin tarihselcilik metoduna uygun olmasını arzulayan İbrahim Enis’e göre teşniyenin farklı i‘râb durumu aslında değişik kabilelerin lehçelerinden ibarettir. Gerçekte, teşniyenin farklı i‘râb hâlleri, farklı kabilelerin kendilerine ait benimsemiş oldukları kullanımlardan başka bir şey değildir. Gramerciler birtakım kurallar koymaya karar verdiklerinde, teşniyenin farklı iki hâlinin farklı kabileler arasında kullanıldığını fark ettiler. Bunun üzerine teşniyenin elif ile olan kullanımını “raf” hâline, diğer kullanımını ise “nasb ve cer” hâline mahkum ettiler.⁴⁰⁷

Ahmed Muhtâr *Dil Araştırmaları ve Kur’ân Kıraatları* isimli kitabında, İbrahim Enis’in birçok konuyu lehçeler veya farklı dillere dayandırmasını eleştirerek şunları söylemektedir: “Farklılıkların sadece değişik lehçeler veya çeşitli dillere dayandırılması imkânsızdır. Bunun yerine, bu farklı kullanımların arkasındaki farklı sanatsal sebeplerin

⁴⁰⁶ Enis, *min Esrâri’l-Luğa*, s.158.

⁴⁰⁷ Enis, *age.*, s.271.

aranması, nerelerde tercih edildiği gibi konuların araştırılıp bunun arkasındaki sanatsal sebeplerin ortaya çıkarılması daha yerinde olur.”⁴⁰⁸

İzzeddin Mecdûb da, İbrahim Enis’in tarihselci metotla fazal meşgul olduğunu bu metodun âdetâ esiri hâline geldiğini, tasvîrî araştırma yöntemlerini ihmal ettiğini ve dolayısıyla da bir takım doğrulardan uzaklaştığını söylemektedir. Ona göre İbrahim Enis, Arap gramercilerinin takip ettikleri metottan farklı hatta tamamen zıt bir metot takip etmiştir.⁴⁰⁹

3.6.3. Cem ‘u’l-Muzekkeri’s-Sâlim

İbrahim Enis, Cem ‘u’l-Muzekkeru’s-Sâlim ile ilgili olarak teşniye için yaptığı yorum ve açıklamaların aynısını yaparak Cem ‘u’l-Muzekkeru’s-Sâlimin her iki hâlinin de Araplar tarafından kullanıldığını ve bunların arasında bir fark olmadığını Kur’ân’dan da örnekler getirerek ispatlayama çalışmaktadır. Kullandığı Kur’ân örneklerinden bir kısmı şunlardır:

(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ وَالنَّصَارَى)⁴¹¹ (وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ)

Tefsircilerin bu konuyla ilgili yorumları ve açıklamaları yanında Tahir b.Âşûr âyetteki nasb şeklinde yapılan atıfla ilgili olarak şunları söylemektedir:

⁴⁰⁸ Aḥmed Muḥtâr ‘Umer, *Dirâsâtt Luġaviyye fi ‘l-Ḳur’âni ‘l-Kerîm ve Kiraâtihi*, 2001, s.203.

⁴⁰⁹ Mecdûb, *age.*, s.31-32.

⁴¹⁰ Mâide Sûresi, 69.

⁴¹¹ Nisa Sûresi, 162.

Arapçada isimlere ait övgü içerikli sıfatların, nasb hâliyle kendileri gibi övgü içerikli diğer sıfatlara atfedilmesi Arapçada normal olarak kullanılmaktadır. Bu tip nasb hâlindeki bazı atıfların “tahsis”, raf hâlindeki atıfların ise önemine binaen “isti’naf” ifade eder. Araplar, bu tip kullanımları birbirini takip eden sıfatlarda, hem atıflı hem de atıf harfi olmaksızın kullanmışlardır. Dolayısıyla, âyetlerde geçen “المقيمين و الموتون” şeklindeki biri “nasb” diğeri ise “raf” şeklindeki atıf kalıpları birer sanatsal ifadeden ibarettir.⁴¹²

Âyette geçen “الصَّابِرُونَ” kelimesinin merfu okunmasıyla ilgili olarak, bu kelimeyi duyan kişinin aklına gelebilecek bir soruya istinaden isti’nâfi beyânî olduğu için merfu okunduğu söylenir. Kurtubî ise, bu kelimeyle ilgili olarak “haberi hazfedilmiş mübteda” olduğunu ve ikinci haberin bunun delili olduğu görüşüne sahiptir.⁴¹³ İbn Neħhâs ise bu kelimeyle ilgili olarak, aslında fazla dallandırıp budaklandırmaya gerek kalmadığını, zîra gramercilerin aslında bu âyeti kerimeyi:

(إن الذين آمنوا والذي هادوا من آمن بالله منهم وعمل صالحا فلهم أجرهم و الصابئون و النصارى كذلك)⁴¹⁴

⁴¹² Muḥammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr mine't-Tefsîr*, ed-Dâru'l-Tûnusiyye li'n-Neşr.1984, Tunus, VI, s.29.

⁴¹³ Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b.Ebî Bekr b.Ferh el-Kurtubî (öl.671/1273), *el-Câmi ‘ li-Aḥkâmi ‘l-Ḳur’ân*, tah. Abdullah b. ‘Abdulmuḥsin et’Türkî, Risale Yayınları, 2006, 1. Baskı, C 6, s.246.

⁴¹⁴ Bakara Suresi, 62.

şeklinde çok güzel bir şekilde takdir ettiklerini ve âyetin anlamına da gayet güzel bir uyum sağladığını ifade etmektedir.⁴¹⁵

Ferrâ'ya göre, Araplar medh “övme” veya zem “yerme” yaparlarken sözün cümledeki konumuna bakmaksızın hem nasb hem de raf kalıplarını kullanırlar.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b.Muhammed b.İsmâil el-Murâdî el-Mısırî, İbn Neħhâs (öl.338/950) *İ'râbü'l-Ķur'ân*, tah. Abdulmunim Halil İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421, birinci baskı C 1, s.276.

⁴¹⁶ Ebu'l-Feth Osmân b.Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (öl.392/1002), *el-Muħteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Ķırâât ve'l-İddâhi 'anhâ*, 1999 Vakıflar Bakanlığı Baskılı, C 1, s.41.

SONUÇ

Avrupa’da alevlenmeye başlayıp İslam dünyasına da sıçrayan “modernleşme”nin Arap dünyasındaki ilk adımları, bazı öğrencilerin Londra ve Paris gibi şehirlere gönderilmeleriyle atılmıştır. Avrupa’ya ilk gönderilen zeki ve başarılı öğrencilerden İbrahim Enis, eserlerinde modern dil araştırmalarında uygulanan yöntem ve teknikleri kullanmıştır. Bu doğrultuda materyal olarak hadis, edebiyat, fıkıh, tefsir ve dil kitapları gibi kaynakları modern dilbilim verileri, metodları ve kriterleri ışığında değerlendirmeye çalışmıştır.

Geleneksel grameri, modern dilbilim ile karşılaştırma imkânını elde ettiği için, bu iki ekolü tartışmış, dilbilim araştırmacı ve uzmanlarına, yalnızca mutekaddim dilbilimcilerin görüşleri ve ürünleri ile yetinmemeleri gerektiğini telkin etmiştir.

Bazı gramer kurallarının ve kelimenin kısımlandırma şeklinin, Aristo mantığı etkisiyle oluştuğunu ifade eden İbrahim Enis, araştırmalarında dilsel çalışmalarla mantıksal çalışmaların birbirinden ayrıştırılması gerektiğini ispatlamak için çaba göstermiştir.

Enis, betimlemeci, tarihsel ve yapısal metotları uygulamaya çalışmış, morfoloji, sentaks, fone ve semantik gibi Arapçanın farklı dallarında özellikle betimlemeci metodu uygulamıştır.

Dil istatistikleri ile ilgili çalışmalarına çok erken zamanlarda başlamış, bu metodun önemi ve kullanılması gerektiği, Arap Dil Kurumunda verdiği bazı konferanslarında, ısrarla vurgulamıştır.

Ses araştırmaları ve deneylerini de ses laboratuvarlarında gerçekleştiren İbrahim Enis, eski dilbilimcilerin sesler ve seslerin sınıflandırılması çalışmalarından çıkan görüş ve sonuçlarla, Batı dilbilimindeki tarihselci ve betimlemeci çalışmaların verilerini karşılaştırmıştır.

Semantik ile ilgili çalışmalarında yapısalcı Leonerd Bloomfield'in kavramlarından ilhamla, özellikle *Delâletu'l-Elfâz* isimli kitabında, modern anlambilim kavramlarını kullanmış ve Arapçada bunun için kullanılan kavramlarla bir karşılaştırmıştır. Ancak bu kitabının başında semantik konusunu modern dilbilimcilere yakışır bir şekilde ele alıp, bilimsel bir üslup takip edeceğini vadedmesine rağmen, Arap filozof, kalamcı, usülcü ve dilbilimcilerin görüşleri ile modern dilbilim prensipleri arasında karşılaştırma yaparken, Bloomfield'in kitabını referans almıştır. Bu da, kendisinin tenkit edilmesine neden olmuştur.

“Cümledeki anlam yükünü harekelerin taşıdığı” iddiasını savunan eskilerin bu görüşünü, modernistler arasında en çok İbrahim Enis eleştirmiştir. En çok eleştiriye tabi tutulduğu konu da i'râbın ortaya çıkışı ve anlama etkisinin olmadığı iddiasıdır. 'Ali 'Abdulvâhid Vâfi, Hamâse 'Abdullatif, Ramâdan 'Abduttevvâb ve Şubhî eş-Şâlih başta olmak üzere birçok dilbilimcinin ağır tenkit ve eleştirisine maruz kalmıştır.

Enis Ferdinand de Saussure'nün sıkı takipçisi olmasına rağmen onun üzerinde özellikle durduğu “art zaman” ve “eş zaman” konularını birçok yerde birbirinden

ayırmadığı, bu iki temel kavram üzerinde fazla durmadığı, bazen de bu kavramları karıştırdığı için eleştirilere maruz kalmıştır.

Arap dünyasında modern dönemde müstakil olarak yazılan ilk ses bilim kitabının yazarı olan İbrahim Enis'in asıl ilgi alanı ve üzerine önemle eğildiği konuların başında, Arapçanın geliştirilmesi meselesi gelmektedir.

İbrahim Enis, modern dönemde diğer dilbilimciler gibi Arapça çalışmalarının sadece klasik yöntemlerle yetinilerek ele alınmasının Arapçayı durağanlaştırdığını, ileriye götüremediğini savunmuştur. Arapçanın modern yöntemlerle ele alınmasının zaruri olduğunu ancak bunun, klasik kaynakların da özümsemiş bir birikim kazanıldıktan sonra mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle dil araştırmalarının, dilin gerçek işleyişini açıklaması ve betimlemeyi esas alması gerektiğini savunmuştur. Batı'da edindiği dil birikimini modern yöntemlerle Arapçaya uygulamaya ve bu konuda bir farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

‘Abdulcelîl, Abdulkâdir, *Hendesetu’l-Makṭa ‘i’ş-Şavtiyye ve Mûsikâ eş-Şi’ri’l-‘Arabî*, Dâru Şafa, 1. Baskı, Amman, 1998.

‘Abdullaṭîf, Muḥammed Ḥamâse, *el-‘Alâmatu’l-‘Îrâbiyye fî’l-Cumleti Beyne’l-‘Qadîmi ve’l-‘Hadîs*, Dâru’l-Ġarîb, Kahire, 1984.

‘Abduttevvâb, Ramaḍan, *el-Medḥal Îlâ ‘İlmi’l-Luġa ve Menâhici’l-Baḥsi’l-Luġavî*, Mektebetu’l-Ḥancî, Kahire-Mısır, 1997.

_____, *Fuṣûl fî fiḳhi’l-‘Arabiyye*, Mektebetu’l-Ḥancî, Kahire-Mısır, 6. Baskı, 1999.

Âdem, Muhammet Yahya, *Cuhûdu İbrahim Enis es’- Şavtiyye min Ḥilâli Kitâbihî el-Aşvâtu’l-Luġaviyye*, Arap Dili Yüksek Lisans Tezi, el-Medînetu’l-‘Âlemiyye Üniversitesi, Malezya, 2013

el-Aḥmer, Ḥalef b. Ḥayyan el-Başrî, Tahkik: ‘İzzuddîn et-Tennûhî, *Muḳaddime fî’n-Naḥvi*, Milli Kültür ve İrşâd Bakanlığı, Geleneği Yaşatma Müdürlüğü Yayınları. Dimaşk 1961.

Aksan, Doġan, *Her Yönüyle Dil (Ana İzgileriyle Dilbilim)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

‘Allâm, Muḥammed Mehdî, *el-Mecma ‘iyyun fî ḥamsîne ‘âmen*, Kahire 1406/1986.

_____, *Mecelletu Mecma ‘i’l-Luġati’l-‘Arabiyye fî Selâsîn ‘Âmen*, Kahire 1978.

Aşma'î, Ebû Saîd Abdulmelik b. Karîb, *İştikâku'l-Esmâ'i*, Mektbetu'l-Hancî, 1.Baskı, Kahire, 1980.

'Aylân, b. Muḥammed el-Hâzimî, *el-Aşvâtu'l-'Arabiyye beyne'l-Halîl ve Sîbeveyh*, Buhûsu Kulliyeti'l-Luġati'l-'Arabiyye, Mekke, h. 1404-1405.

Aytekin, Arif, *Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdillâh b. Tûmert el-Berberî es-Sûsî*, DİA, 1999, XX, s. 425-427.

'Azzâvî, Ni'met Raḥim, *Menâhîcu'l-Baḥşil'Luġavî Beyne't-Turâsî ve'l Mu'âşira*, el-Mucme'ul 'İlmî, Bağdat, 2001.

Bekr, Muḥammed Şalâhuddin, *Naẓratun fî qarîneti'l-'Îrâbî fî'd-Dirâsâti'n-Naḥviyyeti'l-Kadîmeti ve'l-Hadîse*, Kuveyt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, sayı 20, yıl 1984.

Belâsî, Muḥammed es-Seyyid 'Alî, Çev. Yrd. Doç. Dr. Mahmut Kafes, Selçuk Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fak. Doġu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Edebiyat Dergisi *et-Tâ'rib beyne'n-Nazariyyeti ve't-Taṭbîk*, Mecelletu'l-Halîfe, sy: 8, 2006, s. 131-136.

Bel'azvî, Selîme, *el-Fikru'l-Luġavî 'inde İbrahim Enis min Hilâli Muşannefeyhi el-Aşvâtu'l-Luġaviyye ve Delâletu'l-Elfâz Dirâse Vaşfiyye taḥlîliyye*, Yüksek Lisan Tezi, Hacı Laḫzar Bâtime Üniv. Cezâyir, 2015

Belkâsım, Mansûrî, *el-Ârâu'n-Naḥviyye fî kitabi'l-Luġati'l-'Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ'* Dirâse Vaşfiyye Taḥlîliyye, Mevlûd Ma'merî Üniversitesi, Diller fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.140-141

Binbâz, Abdulazîz b. Abdullah, *Kitâbu'l-Muşhaf*, Mecelletu'l-Buhûsu'l-İslâmiyye, sy.6, Riyad 1402.

Bişr, Kemâl Muhammet, *İlmu'l-Aşvât*, Dâru'l-Ġarîb, Kahire, 2000.

Bûhûş, Râbiḥ, *el-Bunyetu'l-Luġaviyye li Burdeti'l-Buveşirî*, Dîvânu'l Matbû'âtu'l Câmi'iyye, Cezayir, 1993, [Kitap].

Bûkara Nûman Abdulhamid, *el-Kitabetu'l-lisâniyyetu'l 'Arabiyye min'er- Ru'yeti'l-Ġarbiyye ilâ't-Te'şîli'l-İslamî li'l-Menhec*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Melik Suud Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, sayı 1 yıl 1 s.5.

el-Câhîz, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *el- Beyan ve't-Tebyîn*, nşr. Abdüsselam M. Harun, Mısır, 1975, c.1, s.79.

Cebel, Muhamed Ḥasen Ḥasen, *Muḥtasar fî Aşvâti'l-Luġati'l- 'Arabiyye*, Kahire, 2006,

Civelek, Yakup, *Arap Dilinde İ'rap Olgusu*, Araştırma Yay., Ankara 2003.

_____, *VII.-XI. Asır İslam Dünyasında Dil Olgusuna Yaklaşımlar Ve Batılı Dilbilimcilerle Mukayesesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur' An Ve Dil -Dilbilim Ve Hermenötik- Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2001, s.201

Cubran, Süleyman, *'Alâ hâmişi't-tecdîd ve't-takyîd fî'l-Luġati'l- 'Arabiyyeti'l-Mu'âşıra*, 'Mecme'u'l-Luġati'l- 'Arabiyye, Hayfa, 2009.

el-Cundî, Aḥmed 'Alemuddîn, *el-Lehecâtu'l- 'Arabiyye fî't-Turâş*, Dâru'l- 'Arabiyye li'l-Kitâb,1983.

Curcânî, Seyyid Şerîf, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, *et-Tâ'rîfât*, Dâru'l-Fağîle, Kahire.

Çetin, Abdurrahman, '*vakf ve İbtidâ*' DİA, 2012, XLII, 461-463.

Çetin, Nihad Mazlum, '*Arap; Yazı, Dil, Edebiyat*' DİA, 1991, III, 276-309.

Çollak, Fatih, *İhtilâs*, DİA, 2008, XXXV, s: 31-32.

ed-Dâmin, Hâtim Salih, '*İlmu'l-Luğa*', Bağdat Üniversitesi/Irak, 1989.

ed-Dânî, Ebû Amr Osmân b. Sa'îd, *el-Muħkem fî Nakṭi'l-Meşâhif*, nşr. İzzet Hasen, Dimaşk, 1960.

Dâvûd, Muhammed Muhammed, *eş-Şavâitu ve'l-Ma'nâ fî'l-'Arabîyyeti*, Dâru'l-Ġarîb, Kahire, 2001.

Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-naħviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1968.

_____, *Mecma'u'l-luğati'l-'Arabîyyeti fî Ĥamsîne 'âmen*, Arap Dil Kurumu yayınları, Mısır Cumhuriyeti /Kahire, 1984.

_____, *Teyşîru'n-naħvi't-ta'limî kadîmen ve hedîşen me'a Nehci tecdîdih*, Daru'l Me'ârif, Kahire 1986

Demir, Nurettin ve YILMAZ, Emine, *Türkçe Sesbilgisi*, Anadolu Üniv. Yayınları, no: 2362, Eskişehir, Eylül 2011.

Demirayak, Kenan, *Abbâsî Devri Edebiyatı*, Aktif Yayınevi, Erzurum, 1998.

_____, -Bakırcı, Selim, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)*,
Erzurum, 2001.

Derrâc, Ahmed, 'Abdulazîz, *el-İtticâhâtü'l Mu'âsira fî Tetavvuri Dirâsâti'l 'Ulûmi'l-
Luğaviyye*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad/Suudi Arabistan,2003.

Doğan, Yusuf, *Arap Gramerinde İlk Yenilikçilik Hareketleri ve Etkileri*, Din Bilimleri
Akademik Araştırma Dergisi, VIII, 2008. 3. Sayı.

Durmuş, İsmail, *İbrahim Enis Ahmed*, DİA, 2016, Ek-I, s. 624-625.

_____, *İrticâl*, DİA, 2000, XX, s. 459.

_____, *Nahiv*, DİA, 2006, XXXII, s. 301-303.

Ebu'l-Mekârim, 'Alî, *Medhel ilâ Târîhi'n-Nahvi'l 'Arabî ve Qadâyâ ve Nusûs Nahviyye*,
Dâru'l-Garîb, kahire, 2008.

el-Enbârî, Ebu'l-Berakât Abdurrahman Kemâluddîn b. Muḥammed, *Lumau'l-edille fî
Uşûli'n-nahv* "thk. Saîd el-Afgânî", Dımaşk, Matbaatu'l Câmiatu's-Sûriyye,
1957.

Enis, İbrahim, *Delâletü'l-Elfâz*, Mektbetu Anclu el-Mışriyye, Kahire, 5. Baskı, 1985,

_____, *el-Aşvâtu'l-Luğaviyye*, Mektebetu'n-Nahda, Mısır/Kahire, 1946.

_____, *fî'l-Lehecâtil- 'Arabiyye*, Mektebetu Anclu el'Mışriyye, Kahire 1965.

_____, *el-Luğatu Beyne'l -Qavmiyyeti ve'l- 'Âlemiyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1970.

_____, *min Esrâri'l Luġa*, Mektebetu Anclu el'Mişriyye, Kahire 1978.

_____, *Mûsikâ eş-Şi'r*, Mektebetu Anclu el'Mişriyye, Kahire 1952.

_____, *Mustakbelu'l-Luġati'l-'Arabiyyeti'l-Muşterake*, Mektebetu Anclu el'Mişriyye, Kahire, 1959.

Er, Rahmi, *Muvelledûn*, DİA, 2006, XXXII, s. 227

Ergüven, Şehabettin, *Arap Dili ve Edebiyatı Açısından İbn Hazm*, “Basılmamış Doktora Tezi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Güler, İsmail, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri*, İsam Yay. İstanbul, 2015, s. 5-10

Gündüzöz, Soner, *Arapçada Kelime Türetimi: Kavramlar Kuramlar*, Kayıhan Yayınları, 2005.

_____, *Klâsik Ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları*, Nûsha, yıl 3, sayı 8. Kış 2003.

Ġalfân, Mustafa, *el-Lisâniyyâtu fi's-Şekâfeti'l-'Arabiyye, Hafriyyatu'n-Neş'eti ve't-Tekvîn*, Şeriketu'n-Neşri ve't-Tevzî'-Dâru'l-Beydâ, Maġrib. 2006.

Ĥarakât, Musatafa, *el-Lisâniyyâtu'l-'Âmme ve Kağâyâ el-'Arabiyye*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut-Lübnan, 1998.

Hassân, Temmâm, *İtticâhâtu'd-Dirâsâtu'l-Luġaviyye el-Mu'âşıra fi Mişr*, Dâru'l-Kutubu'l-Cedîd el-Mutteĥide, Beyrut-Lübnan, 2013.

_____, *Menâhicu'l-Bahşi fi'l-Luġa*, Mektebetü'l-Anclu el-Mişriyye, Kahire, 1990.

- Hazm, 'Alî Kemalettin, *Dirâse fî 'İlmi'l-Eşvât*, Mektebetu'l Âdâb, Kahire, 1999.
- Hilmî, Halîl, *el- 'Arabiyye ve 'İlmu'l Luğati'l-Bunyevi Dirâse fî'l-fikri'l Luğavî el- 'Arabî el-Hadîs*, Dâru'l-Ma'ârifî'l- 'Âlemiyye. Mısır 1996.
- _____, *el-Muvelled fî'l- 'Arabiyye, Dirâse fî Numuvvi'l-Luğati'l- 'Arabiyye ve tetavvuriha ba 'de'l-İslâm*, Beyrut 1985.
- Huber, Emel, *Dilbilime Giriş*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2008.
- el-Hûlî, Muhammed 'Alî, *Mû'cemu 'İlmi'l-Aşvât*, Meţâbi'u'l-Ferazdaki't-Ticâriyye, 1982.
- el-İrâkî, 'Atîf, *el- 'Aklu ve't Tenvîr fî'l-Fikri'l 'Arabî el-Hedîs*, Dâru'l-Ğubâ, Kahire, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr min'et-Tefsîr*, ed'Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr. Tunus, 1984.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-îdâh 'anhâ*, Vakıflar Bakanlığı Baskısı, Dimeşk,1999.
- _____, *el-Haşâiş*, tah. Muhammed 'Alî en-Neccâr, Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye, Kahire,
- _____, *Sırru Şinâ'ati'l-İ'râb*, tahkik: Hâsen Hindâvi, Dâru'l-Kalem, Dimeşk/Şam, 1985.
- İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-aĥkâm*, Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, Beyrut.

İbn Neħħas, Ebû Ca‘fer Aħmed b. Muħammed b. İsmâ‘il el-Murâdî el-Mışrî, *İ‘râbü’l-Kur‘ân*, tahkik: ‘Abdulmun‘im Ĥalîl İbrahim, Dâru’l-Kutubil ‘İlmiyye, Beyrut.

İbn Vehb, Ebu’l-Ĥuseyn İşhak b. İbrahim, *el-Burhân fî Vucûhi’l-Beyân*, Thk. Cefnî Muħammed şeref, Mektebetu’ş-Şebâb, Kahire, 1969.

İbrahim, Mustafa, *İhyâu’n-Naħv*, Müessesetu’l-Hindâvi, Kâhire, 2012.

İnce, Nazife Nihal, *Hicri İlk Dört Asırda Sesbilim Çalışmaları*, Doktora Tezi, T.C. Selçuk Ünv. S.B.E. Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı, 2005.

‘İşâm, Nurettin, *‘İlmu Aşvâti’l-Luĝaviyye*, Dâru’l-Fikr, Lübnan – Beyrut, 1992.

Kaya, Mustafa, *Modern Arap Dilbilim Çalışmaları*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl 12, Sayı 36, 2008, s. 335–350

_____, *Arap Dili Fonetigi Ses-Anlam İlgisi*, Eser Ofset, Erzurum, 2011

Kılıç, Hulusi, *İştikâk*, DİA, XXIII, 2001 s. 439-440

Kınar, Kadir, Erciyes üniversitesi ilahiyat fakültesi öğretim üyesi, *Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu ve Diĝer Dillerle Bir Mukayesesi* [Makale] // ERUIFD. 2014 / 2, SAYI: 19, S. 7-28.

Kıran, Zeynel, *Dilbilim Akımları*, Onur Yayınları, Ankara, 1996.

Kızıklı, Salih Zafer, *Arap Grameri Ekolleri*, (Doktora Tezi) Uludaĝ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.

el-Ḳurtubî, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi‘u liaḥkâmi‘l-Ḳur‘ân*, tahkik: Abdullah b. ‘Abdulmuḥsin et-Türkî, Risale Yayınları, 2006. 1. Baskı, c.VI

M.M. Lewis, ter: İbrahim Enis ve Ḥassân Temmân, *el-Luġatu fi‘l-Muctema‘*, Daru İhyâu‘l Kutubu‘l ‘Arabiyye – İsa elbâbî el-Halebî Matbaası, 1959.

Maḥzûmî, Mehdi, *Kadâyâ Nahviyye*, el-İmaretu‘l-‘‘Arabiyyetu‘l Mutteḥide, 2003.

Martinet, Amire, çev. Berke Vardar, *İşlevsel Genel Dilbilim*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2001.

Maṭar, ‘Abdulazîz, *Lehçetu‘l bedvi fi İklîmi sâḥili Maryût*, Dâru‘l-Kâtibu‘l ‘Arabî, Kahire, 1967.

Mecdûb, ‘İzzeddin, *el-Minvalü'n-naḥvî‘l-‘Arabî: Kirâ‘e Lisaniyye Cedide*, Dâru Muḥammed ‘Alî el-Hâmi, Külliyyetu‘l-Adab ve‘l-‘Ulûmi‘l-İnsaniyye, Tunus 1998.

el-Mesedî, ‘Abdüsselâm, *Et-Tefkîrû‘l-Lisânî fi‘l-Ḥadâreti‘l-‘Arabiyye*, Dâru‘l-‘Arabiyye li‘l-Kitâb, Tunus, 1981.

Meşlûḥ, Sâ‘d, *Dirâsât Nakdiyye fi‘l-Lisâniyyât el-Mu‘âsira*, Âlemu‘l Kutub, Kahire, 1989.

el-Mubârek, Muḥammed, *Fıḫhu‘l-Luġa ve Ḥaşâişu‘l-‘Arabiyye*, Dâru‘l-Fikr.

Muraydn, Azîze, *el-Kissatu ve‘r-Rivâye*, Dâru‘l-Fikri‘l-Mu‘âsır, Dımaşk, 1980.

Muhtâr, Muhammed, *Tarihü'n-Nehvi'l-'Arabî fi'l-Meşriki ve'l Mağrib*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 2. Baskı, 2018.

Râcihî, Abduh 'Alî İbrahim, *en'Naḥvu'l-'Arabî ve'd-Dersu'l-Hadîs*, Dâru'n-Nahzatu'l-'Arabiyye, Beyrut, 1979.

es-Sa'diyyi, Nercis Abdurridâ Huseyn, *Te'sîru'l-Musteşrikîne fi'l-Bahşi's-Şarfiyyi ve'n-Nahviyyi 'Inde'l-'Arabî'l Muḥdeşîn*, Yüksek Lisans Tezi, Zîqar Üniversitesi, İnsani Bilimler Eğitim Fakültesi, Cezayir, 2016.

es-Sâkî, Fâdıl Mustafa, *Eksâmu'n-Nahvi'l-'Arabî Beyne's-Şekli ve'l-Vazîfe*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1977.

Saussure, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri*, “çev: Berke Vardar”, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1985.

es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yusuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Thk. Abdülhamid Hidâvî, Beyrut 2011.

Seydişehrî, Mahmûd Es'âd, *Lisân-ı 'Arab, Târih-i Dîn-i İslâm, Dersaadet*, Hayriyye Matbaası, 1327-1329, I/241-259. Sadeleştiren: Prof. Dr. Salih Zafer Kızıklı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı Başkanı.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Ammâr b. 'Usmân b. Kanber, *el-Kitâb*, neşr eden: Abdussamed Muhammed Hârun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.

eş-Şeryûfî, 'İsa b. 'Avde, *el-Muennesu'l-mecâzî ve muşkilâtu't-tak'îd*, Havliyyâtu'l-âdâb ve'l-'Ulûmu'l-İctimâ'iyye, el-Havliyyetu'l-hâdiyetu ve'l-'İşrûn, Meclisu'n-neşri'l-'İlmî, Câmi'atu'l-Kuveyt, Kuveyt, 156. Sayı, 2000- 2001.

eş-Şidyak, Ahmed Faris, *Kenzu'r-Ragâib fî Muntehabâti'l-Cevâib*, I-VII, c. I, İstanbul

Tanţâvî, Şeyh Muhammed, *Neş'etu'n-Nahvi ve Târîhu Eşhuri'n-Nuhât*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, H.1119.

et-Tayyân, Muhammed Hassân, '*İlmu'l-Aşvâti 'inde'l-'Arab*, Mecelletu Mecma'î'l-Luğati'l-'Arabiyye bi-Dimaşk, c. LXIX, s. 777-797, 1994.

Tekin, Selim, *Temâm Hassân ve Arap Dilbilim Çalışmalarındaki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Van 2010.

Terzî, Fuâd Hanâ, *fî Uşûli'l-Luğa ve'n-Nahv*, Dâru'l-Kutub, Beyrût, 1969.

Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, *Ebu'l-Esved ed-Dueli*, DİA, X, s. 312.

'Umer, Ahmed Muhtâr, *Dirâsetu's-Şavtu'l-Luğavî*, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 2006,

_____, *el-Behsu'l-Luğavî 'İnde'l-'Arab me'a'd-Dirâsât Likâdiyyeti't-Te'essüri ve't-Te'sîr*, Kahire, 2006.

_____, *Dirâsât Luğaviyye fî'l- Qur'âni'l-Kerîm ve Kıraâtihi*, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1. Baskı, Kahire, 2001.

_____, *el-Behsu'l-Luğavî İnde'l-'Arab*, Alemu'l-Kutub, Kahire, 8. Baskı, 2013.

_____, *İlmuddelâle*, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 5. Baskı 1998,

Ürün, Ahmet Kazım, *Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar*, Dergi Park Akademi Sayı 35, s. 131 - 144.

el-Vâfi, Alî 'Abdulvâhid, *Fıkhü'l-Luğa*, Dâru'n-Neħda, Mısır,3. Baskı, 2004.

Vardar, Prof. Dr. Berke yönetiminde heyet çalışması, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 1998.

Yavuz, Mehmet, *İbn Cinnî*, DİA, İstanbul 1999, XIX, s. 397-398.

Yazıcı, Hüseyin, *Çağdaş Arap Öyküleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Yûsuf, Muħammed Ĥayr Ramadān, *Tetimmetü'l-A'lâm, li'z-Ziriklî*, Beyrut 1416/1995.

Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım, *el-İdâh fi 'İleli'n-Naħv*, tahkik Mâzin Mubarek, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1979.

ez-Zeyyât, Aħmed Ĥasen, *Tariħu'l-Edebi'l-'Arabî*, Beyrut, 2002.

ÖZET

BİLİCİ Mahmut, İbrahim Enis Hayatı Eserleri ve Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Salih Zafer KIZIKLI, Ankara Üniversitesi, 152 sayfa.

İbrahim Enis, Mısır'daki Modern Dil çalışmaları ve Dil Düşünce Tarihi ile ilgili araştırmalar yapan önemli şahsiyetlerden biridir. Arap Dili Çalışmalarına semantik, sentaks, morfoloji, fonoloji, lehçeler gibi konuları içeren farklı alanlarda eserler kazandıran İbrahim Enis'in asıl ilgi alanı ve üzerine önemle eğildiği konuların başında, Arap dilinin geliştirilmesi sorunu gelmektedir. İlk müstakil sesbilim kitabının yazması sebebiyle övgüye layık görülen İbrahim Enis i'râb ile ilgili yaptığı yorumlardan dolayı ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.

Arap dil çalışmalarının sadece klasik yöntemlerle yetinilerek ele alınmasının Arap dilini durağanlaştırdığını, ileriye götüremediğini savunmaktadır. Arap dilinin modern yöntemlerle ele alınmasının zaruri olduğunu, ancak bunun, klasik kaynakların da özümsemiş bir birikim kazanıldıktan sonra mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle dil araştırmalarının, dilin gerçek işleyişini açıklama ve betimlemeyi esas alması gerektiğini savunarak, Batıda edindiği dil birikimini modern yöntemlerle Arap diline uygulamaya ve bu konuda bir farkındalık oluşturmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Enis, modern, klasik, semantik, sentaks, morfoloji, fonoloji, lehçe, i'râb.

SUMMARY

BİLİCİ Mahmut, Ibrahim Anis Lives, Ideas And Works, Masterr's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Salih Zafer KIZIKLI, Ankara University, 152 pages.

Ibrahim Enis is one of the most important figures in the study of modern language studies in Egypt and the history of linguistic thinking. Ibrahim Enis, has worked in Arabic language studies in various fields including semantics, syntax, morphology, phonology, dialects, etc... At the beginning of the field of interest, İbrahim Enis is the main issue of Arabic language development. Ibrahim Enis, who is a prizewinner because of the writing of the first independent book in the science of sounds, has been subjected to serious criticism for his comments on i' râb.

Argues that the handling of Arabic language studies only by classical methods can not bring forward the stabilization of the Arabic language. It is essential that the Arabic language is handled with modern methods, but that it can be possible after classical sources have been absorbed and accumulated. For this reason, he argued that language researches should be based on explaining and describing the real functioning of the language, trying to apply the language accumulation in the West to the Arabic language with modern methods and to raise awareness on this issue.

Keywords: Ibrahim Enis, modern, classical, semantics, syntax, morphology, phonology, dialect, i' râb.